

50308

FÖLD — ÉS — EMBER

TUDOMÁNYOS SZEMLE ~ SZERKESZTI

KOGUTOWICZ KÁROLY

TARTALOM:

BODNÁR BÉLA: Hódmezővásárhely és környékének régi víz-
rajza.
Szemle. — Apró közlemények.

VIII. ÉVF.
NEGYEDIK SZÁM.
1928

SZERKESZTŐSÉG:
SZEGED, EGYETEMI FÖLDRAJZI INTÉZET
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI
SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSA
BUDAPEST

TARTALOM.

Értekezések:

Lap

Bodnár Béla: Hódmezővásárhely és környékének régi vizrajza . . 153

Szemle:

Gr. Teleky Pál: Finnek-Észtek (Kanszky Márton). — *Kende O.*:
Geographisches Wörterbuch (Irmédi-Molnár László). — Földrajz-
és történelem-tanárok zsebkönyve (I. M. L.) 195

Apró közlemények:

Laikusok évadja (Bátky Zs.); Hajdúszoboszlót is szlávok alapították? (Bátky Zs.); Kökemen (B. Zs.); Ad (B. Zs.); Bök, Bökeny (B. Zs.); Csanak (B. Zs.); Gaz (B. Zs.); Akarattya (B. Zs.); Szapár (B. Zs.); Eszény, Eszék (B. Zs.); Bakónak. Koponyás patak (B. Zs.) 204

FÖLD ÉS EMBER

TUDOMÁNYOS SZEMLE. — SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY.

A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya, a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézete és a Szegedi Alföldkutató Bizottság hivatalos folyóirata.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Szeged, Egyetemi Földrajzi Intézet, Szukováthy-tér 1.

Célja: az emberföldrajz művelése, elsősorban a magyar föld tudományos kutatása.

Előfizetés egy évre 8 pengő,

iskolák, könyvtárak, tanárok és tisztviselők számára 3 pengő.

Postatakarékpénztári csekkszámla száma 48180.

Lakásváltozást kérjük okvetlen bejelenteni.

A folyóirat közleményeire való jogainkat fenntartjuk!

A közlemények csakis a forrás megnevezésével idézhetők.

Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza.*)

Hódmezővásárhely határát a régi geológiai korokban, amint azt a talajviszonyok mutatják, víz borította. Később ez az egységes vízfelület több kisebb tóra, mocsárra s ezeket összekötő fokokra, erekre darabolódott fel s közben kialakultak a részben ma is meglévő folyórendszerek.

Hódmezővásárhely területe, de különösen az egész Csongrád vármegye tiszántúli része vízben nagyon gazdag volt, mert

1. mint az Alföld egyik legalacsonyabb területére, ide gyűltek, halmozódtak fel a keleti részéről a csapadék vizek, vagy amint Vásárhelyen is mondják, a „vadvizek“:

2. akár a Körös, akár a Maros megáradt, mi azokból, a kifejelett vízválasztók hiánya miatt a velük összefüggő ereken át megkaptuk a fölösleget, ha a Tisza nem is áradt.

3. Ha pedig a Tisza áradt meg, akkor a fokokon és belé ömlő ereken keresztül visszafelé folyt a víz, megtöltve a laposokat és időszakos víztartókat.

4. Mivel sem a Tiszának, sem a vásárhelyi határnak nagyobb esése, lejtése nincs — a vizek folyása úgy a folyóban, mint a fokokban, erekben s ezekkel összefüggő tavakban igen csendes, lomha volt s ezért lettek olyan kanyargóssá az erek medrei s alakultak ki a szélesen elterülő tavak és vízállások.

5. A vásárhelyi határ talaja legnagyobb részében laza hordalékos, amelyen a víz könnyen átszivárog s így a folyók kisebb áradásai alkalmával is a mélyebben fekvő területek, ahova különben erek, fokok nem is vezettek — „fakadó vízzel“¹⁾ teltek meg.

*) Ezen dolgozatom Hódmezővásárhely emberföldrajzának egy fejezete, melyet legközelebb „Hódmezővásárhely jelenkori vízrajza“ c. munkám fog követni.

¹⁾ *Fakadó-víz* a jól disztigváló vásárhelyi népnyelv szerint a „föld édes gyөрőke“, míg a *vadvíz* más, idegen területekről „gyүн“.

A határban levő tavak, mocsarak, laposak, rétek vízállása természetszerűleg első sorban a Tisza árijától és a légköri csapadékoktól függött. A tavak egymással a fokok²⁾ és erek útján vagy állandóan, vagy csak nagyobb vízállás esetén függöttek össze.

Az ókorban a Tiszának és azzal összefüggő ereknek és tavaknak vízállása a vásárhelyi határban kb. olyan magas lehetett, mint a tiszaszabályozás előtt, így több ezer esztendő alatt nem sokat változott. Az áradások is ezen az óriási, egymással összefüggő vízterületen alig okozhattak pár deciméteres emelkedést. Ezt bizonyítják azok a különböző korú leletek, melyek a régi vizek partjain elterülő domboldalakból, partokból kerültek a napvilágra. Ilyenek pl.

1. mártélyi népvándorláskori sírok,
2. tarjánvégi népvándorláskori sírok,
3. dilinkai és kistóparti bronzkori sírok,
4. fejtóparti jazyg sírok,
5. fürgehalmi népvándorláskori sírok,
6. kopáncsi népvándorláskori leletek,

7. nagy-szigeti és szőlőhalmi leletek stb., ez utóbbi két helyen egymás mellett feltalálhatók a kö-, bronz-, római- és népvándorláskori leletek. Ezek a sírok és leletek, mind olyan magasságban fordulnak elő, ahová a víz nem emelkedett fel a Tisza szabályozása előtt. De mutatja egyúttal a víz színének kb. állandó magasságát, hogy több ezer esztendőn keresztül ugyan azon magasságban találhatók a különböző települések nyomai.

Azóta ezen területek vagy víz alá kerülnek, ha áradás van, pl. a ma már ártérbe került mártélyi népvándorláskori te-

²⁾ *Fok* szó alatt a régi vásárhelyi népnyelv első sorban a folyókból az ártér mélyedéseibe vezető, azon rövid, természetes csatornákat értette, melyeken át a víz az ár ingadozása szerint ki, vagy befelé folyt; ellenben *erek* alatt azokat a szintén természetes, de hosszú árkokat értette, melyeken át a víz valamilyen medencébe, vagy folyóba csak befelé folyt, legfeljebb a szokatlan nagy áradások alkalmával történt ez visszafelé. Később, midőn a Tisza szabályozásával megváltoztak a vízrajzi viszonyok, az erek és fokok elvesztették jelentőségüket s a nép is, főleg a fiatalabb nemzedék összezavarja e két meghatározást. Továbbá fokoknak nevezik ma még a tiszamenti halászok azokat a mesterséges csatornákat is, melyek az átvágások által keletkezett holt-ágakból, — a már feliszapolódott részein keresztül, — áradások után visszavezetik a fölös vizet az élő Tiszába.

mető, vagy csak kerülnének, ha a Tisza árja átszakítaná a töltését.

A régi időkben, a XVII., XVIII. és XIX. századokban is voltak azonban olyan száraz esztendők, midőn a határ tavai, mocsarai közül a sekélyebbek kiszáradtak s medrükben rendszeren kaszáltak, pl.: 1787-ben a Hód tó sekélyebb részein széna termett; 1794-ben az egész Kék tó helyén kaszáló volt. De az 1850-es években is volt eset, midőn a Hód tó nagy része kiszáradt s a Szigetbe szárazon lehetett átmenni, s csak a legmélyebb részekben maradtak vízállások.³⁾

Hódmezővásárhely vízrajzi viszonyait igen rövid idő alatt, mondani lehet — egy csapásra megváltoztatta a Tisza szabályozása. A folyót töltések közé szorították, ezáltal megakadályozták, hogy áradásai alkalmával a fokokon, ereken keresztül a tavakat, réteket vízzel eláraszt hassa, viszont a felgyűlő csapadék-vizeket, a feltörő talajvizeket és a keletről jövő vadvizeket csatornázással és szivattyútelepek segítségével vezették bele a Tiszába. Így ott, ahol beláthatatlan nádasok, rétségek voltak milliónyi vízimadárral benépesítve, ahol nagy hajók szállították messzi vidékről az építő- és mészkövet Vásárhelyre s tutajok kötöttek ki a város belterületén és ahonnan több ezer köblös életes hajók vitték a gabonát a környékbe — egy-két évtized után a partosabb részekben beláthatatlan buzártábiák rengették, a mélyedéseket gyümölcsösökkel telepítették, tóparti homokbuckákat pedig szőlővel ültették be.

Így a vásárhelyi határ igen rövid idő alatt egyik végletből a másikba esett át. Azelőtt minden felé víz, tó, mocsár volt, ma pedig az ország egyik legszárazabb területe, amelyből évről-évre mind nagyobb és nagyobb területeket vesz el az alföldi gazdálkodás réme, a szik.

Hódmezővásárhely régi vízrajzi viszonyainak kutatása alkalmával nemcsak a jelenlegi határ területét dolgoztam fel, mert hiszen ez évszázadokon keresztül igen sokat változott nagyságában, hanem feldolgoztam a Tisza—Maros-szög mind azon területét, melyen a hódmezővásárhelyi határba eső és azokkal összefüggő vizek terültek el.

Ezen terület északi határa a Kórogy-Mágocs ér, déli határa a Maros egészen Makóig, nyugaton a Tisza képezi termé-

³⁾ Szóbeli közlés Halmi János ny. tanár úrtól.

szetes határát, míg délkeleten a Száraz-ér. Északkeleten természetesen, vízjelölte határa nincs, hanem azt kb. Orosháza—Tótkomlós között húzható vonallal zártam be.

Ez a terület nagyjában két részre osztható: egy délnyugati mélyebb fekvésű, hajdan vizes területre és egy ezen részt negyedkör alakjában határoló magasabb területre. A két rész között a határt a Mártélytól Hódmezővásárhelyen keresztül Makóig húzható vonallal jelölhetem. Az utóbbi magasabb fekvésű területet azonban több, kb. északkelet-délnyugat irányú keskenyebb-szélesebb lapályos rész szakítja meg, melyeken át a Békési-medencéből a vizek az őskorban folyók, később csak erek útján a mélyebb fekvésű Vásárhelyi medencébe folytak le. Ahol ezen áteresztők keskenyek voltak, ott az ereknek jól kiképezett medrük volt, pl. Kakasszék-ér, Száraz-ér, ahol ellenben szélesek voltak, ott az ér medre is elszélesedett, vize elterült s messze kiterjedő mocsarakat alkotott pl. a Cirják-ér, melynek környékén szinte beláthatatlan mocsarak voltak a mult századokban (Bogárzók, Cinkus, Csárpa, Csomorkányi és Pusztaszéli lapos stb.) Ezen erek és mocsarak közrefogta földhátakon, magaslatokon volt a települések egyik része, míg másik része a Vásárhelyi-medence víztengeréből kiemelkedő szigeteken, hátságokon épült fel.

A mai Hódmezővásárhely belterülete helyén a XV. században még több község volt, melyek közül Vásárhely és Hód voltak a jelentősek. Az előbbi a Hód tó északi partján terült el, több tó és fok, ér közti földhátakon és szigeteken, míg az utóbbi a mai VIII. kerület, Újváros helyén volt, de még a XV. században teljesen elpusztult s lakosai a védettebb Vásárhelyen telepedtek le. A pusztulást megelőzően úgy Hód, mint Vásárhely községeknek csak igen kicsi határa volt, mert a körülöttük fekvő sok kis falunak, mindnek önálló birtoka volt.

1701-ben még a vásárhelyi határ kb. 1 mértföld hosszú és $\frac{3}{4}$ mértföld széles volt.

1720-ban a vármegyei összeírás szerint a határ szélessége és hosszúsága is kb. 2 magyar mértföld volt. Ekkor a határhoz még csak Batida, Csomorkány, Kutas, Mártély és Sámson tartozott.

1722. aug. 17.-i szolgabírói összeírás szerint, midőn gr. Károlyi Sándor rendezte a csongrádmegyei birtokait — már a következő puszták és helységek tartoztak a vásárhelyi ha-

tárhoz: Batida, Csomorkány, Derekegyháza, Szt.-Erzsébet, Fecskés, Férged, Gorzsa, Körtvélyes, Mágocs, Mártély, Peres-Kutas, Rárós, Réti-Kopáncs, Sámson, Solt, Tót-Kutas, Újváros,

1777. évi úrbéri összeírás is ugyanezen neveket említi, de még hozzáveszi Szöllös pusztát is.

Később ezek közül Sámson, Mágocs, Derekegyháza és Gorzsa pusztákat a város határából kivették, de az utóbbit 1884-ben törvényhozásilag visszacsatolták, mint tisztán vásárhelyiek által lakott, illetve birtokolt területet. Így a vásárhelyi határ az 1770-es években volt a legnagyobb.

Ma már a régi vízállások, tavak közül csak kevés maradt meg, úgy szintén azoknak a régi medreknek is kicsi már a száma, amelyekbe csak időszakonként, esőzések alkalmával gyűlik víz. Egy-két évtized még s a régi medrek eltűnnek, beszántódnak s velük együtt eltűnik az emléküik is.

Tanulmányom eredményeképpen részint levéltári kutatások, oklevelek és eddigi irodalom, részint pedig még ma is élő idős emberek emlékezete és feljegyzései alapján, továbbá a régi és jelenkori térképek adatai után kb. 86 tónak, mocsárnak, rétnak és vízjárásos területnek, továbbá kb. 116 foknak, érnek tudtam meg a nevét s róluk annyi adatot birtam összegyűjteni, hogy legtöbbször pontos helyét, lefutását, egymással való összefüggését és jelenkori fenékmagasságát meg tudtam állapítani.

A következőkben először a mai belterület helyén elterült tavakat, illetve ereket tárgyalom, utána pedig a határ tavait és ereit, továbbá az ezekkel összefüggő, de jelenleg más községek területére eső vizeket, amelyek azonban közösen adnak áttekinthető és egységes képet.

I.

A belterület régi vízrajza.

A város mai belterületének nagyrésztét még a múlt századokban is víz borította. Az a kb. 1800 katasztrális hold terület, melyen a jelenlegi város épült, ma sem teljesen sík terület. Helyenkint több méteres szint-különbségek vannak, bár az utóbbi évtizedekben a mélyedéseket erősen töltötték, míg a partosabb területeket lehordották.

A mult századokban a város mai belterületén erek, mocsarak és tavak által körülzárt szigetek és félszigetek emelkedtek, melyeken az első települések is történtek. Ezt a szigetes részt azután három oldalról a külterületi nagy vizek vették körül, s csak északnyugat irányában függött össze a szárazfölddel. A lakosság gyarapodásával kezdték a mélyedéseket feltölteni s a vizet róluk lecsapolni, azonban a környező területekhez képest ezek ma is mélyebb részek maradtak.

A legrégibb feljegyzések alapján Vásárhely belterületén 1564-ben a királyi adóösszeírás szerint 117 ház volt, ez a kevés ház nagyon elért a természet-adta magaslatokon, s minden háznak nagy kiterjedésű telke, portája is volt.

1570-ben már 287 ház volt a Musztafa kádi összeíratása szerint.

1750-ben, tehát csaknem 200 év után majdnem három és félszeres lett a házak száma s ezek városrészenként az alább következő táblázat szerint oszlottak meg.

1780-ban már 1940-re szökött fel a házak száma s ezért részben a telkeket osztották fel, de inkább a vizes területeket csapolták le és töltötték fel, hogy elérhessenek.

1787-ben 1982 ház volt a belterületen, s számuk városrészenként a következő táblázat szerint oszlott meg:

Városrész	A házak száma	
	1750-ben	1787-ben
Tarján	230	449
Tabán	205	459
Kis utca	141	400
Oldalkosár	89	192
Új utca	272	482

1789-ben 2246, 1796-ban 2381, 1815-ben 3000, 1828-ban 3441, 1840-ben 3629, 1850-ben 4184, 1926-ban 12.714 volt a házak száma. Ezért már a mult század közepétől kezdve, — amint rohamosan megindult a népesedés — egymás után tűntek el a régi tavak és fokok a belterület helyéről s egy-egy régi porta helyére 4—5, sőt több ház is épült.

A mai lejt mérési adatok alapján készült rétegvonalas térképem (1. sz. melléklet) éppen a feltöltések és a magaslatok lehordása miatt már nem mutatja híven a régi, eredeti állapotot. Azonban az eddigi megfigyeléseim alapján úgy találom,

hogy a 79.5 m.-es szintvonalon alúl eső területeket régen már a víz borította, míg a 80—81 m.-es szintek a szigeteket, a 81.5 m.-en felüli területek a dombhákat képezték. Ez utóbbiak magassága és kiterjedése jóval nagyobb volt a múlt századokban, de éppen ezeknek az anyagát használták be a medencék feltöltésére. Tehát a múlt századokban a településekre csak a 80 m.-en felül eső területek lehettek alkalmasok.

Régen, a mai belterület helyén több kisebb mocsáron, vízálláson kívül négy nagyobb medence tó volt és ezeket egymással s a külterületi vizekkel szintén négy nagyobb ér, illetve fok kötötte össze.

1. Királyszéki lapos.

Ez a tó a mai II. kerület, a régi Tarján egy részén terült el. Legmélyebb pontja a 79 és 79.5 m. szintvonalak közé esik. A 79.5 m.-es szintvonal a Pacsirta ucca végén jön be a Paperéből s innen lekanyarodik majdnem a Zrinyi és Királyszek ucca sarkáig, majd egy darabon a Királyszek uccán felhúzódik s a Kard és Árok uccát keresztül vágva a Malom ucca jobb oldalán kb. a Meggyes uccáig halad, ahonnan a László ucca irányában a Könyök ucca északnyugati hajlásánál ismét a Papere laposába folytatódik. Beleesik egész hosszában a Pacsirta, Egresi, Kökény, Szél ucca, s nagy részében a Királyszek, Árok, Meggyes, Könyök, Halász ucca, továbbá a Kard és László ucca vége.

Régen fölösleges vizét a Citek fok vezette le a Hód tóba. Később ezen tó medrét lecsapolták, részben töltögették s a XVIII. sz. vége felé be is építették. Azonban a környező területekhez képest csak mélyebb rész maradt, így nagy esőzések és áradások alkalmával a régebbi időkben igen sokat szenvedett a belvizektől, pl. az 1845. évi nagy árvíz alkalmával még májusban víz alá került s csak ősszel tudták róla azt levezetni a Paperébe.

2. Hattyas tó.

A mai III. kerület közepén terült el a Hajnal, Révay, Pálffy és Balassa uccák között. Fenékmagassága 79.5 m.-től 79 m. alá lejt, de a 78.5 m.-t ma már nem éri el. Ezen tó helyén épült egész hosszában a Botond, Lévy, Pál, Hattyas, Sarkantyú, Király, Szék, Kalap, Agyag, Határ, Rákossy, Bánffy, Füzia, Dobozi és Hideg ucca, s beleesik a Révay, János, Tükkör, Tompa és Magyar ucca nagy része.

A Hattyas tó régen tehát elég nagy kiterjedésű víz volt, amelynek azonban folyása nem igen volt, mert északnyugat felé valkon végződött. Régebben ugyan délkeleti részén a Csúcs tóval összefüggésben volt a mai Pálffy ucca táján a Szentesi úton keresztül kb. 1780-as évekig. Így eddig a Csúcs tó útján összefüggő külterületi vizek áradása vagy apadása okozott szintváltozásokat. Később, midőn a Csúcs tótól elgátolták a Hattyast, csak a környék csapadék vizei gyűltek össze medrében. Még 1795-ben is megvolt a tó és ekkor kezdték vizét lecsapolni a „Kanális” útján a Paperébe, mert ha nagy esőzések voltak, a partján épült házakat elöntötte a víz.

A Hattyas tó vizén és parti nádasaiban a madaraknak nagy tömege élt, köztük a hattyú is, amelynek bizonyítéka nem csak a tónak elnevezése (s utána még a Hattyas ucca neve is), hanem a hódmezővásárhelyi reifő gimnázium múzeumában levő helyi gyűjtésű *Cygnus musicus* Bechst. tojása is, ami nem csak azt bizonyítja, hogy a hattyú ott előfordult, hanem hogy költött is.

3. Csúcs tó.

A harmadik nagy kiterjedésű medence az V. kerület legnagyobb részét foglalja magában s a régi lecsapolt és tekintélyesen fel is töltött Csúcs tó helyén fekszik. Határolja nyugaton a Ferencz-József sugárút (régén Szentesi út, amelyik egyúttal a Hattyastól is elválasztotta), nyugaton a Szt.-István, északon a Jókai és délen a Fácán ucca. Fenékmagassága 79.5 m.-től 78.5 m. alá süllyed, de átlag 79 m. körül van.

Midőn a Csúcs tavát a XVIII. sz. vége felé lecsapolták, már a partja sűrűn be volt építve. A lakosság szaporodásával mind inkább töltötték a tó medrét s mind jobban be is építették, azonban nagy esőzések vagy hóolvadások alkalmával, az akkori kezdetleges csatornázások nem tudták levezetni elég gyorsan a vizet s ilyenkor napokon-heteken át víz alatt állott a Csúcs. A lakosság pedig onnan a partosabb részekre húzódott, a mai VI. kerületbe a Dáni ucca környékére s míg a víz le nem vonult — ott „lágerezett“ s innen maradt fenn mai napig is ezen városrész „Lóger“ neve. Régén Nagy- és Kis-Lóger⁴⁾ különböztettek meg a mai Dáni, illetve Garay uccák környékén, utóbb együttesen egyszerűen Lógernek hívták.⁴⁾

A Csúcs tó vizét a Kistó ér útján a Kistóból kapta s ez utóbbi a Kútvolgy-Kakasszék ér folytatását képezte. A Csúcs medre a Teleky ucca végén a régi Újvilág (ma Gr. Bethlen) uccán át a János-tér felé fordult, ahol már megkeskenyedett és itt külön névvel Topa érnek nevezték (L. ott), amely a fölösleges vizét a Hód tóba vezette. Így a Csúcs tó t. k. a Hód tavának egy északnyugat felé eső kiszögellése kicsúcsosodása volt s talán innen is vette a nevét.

Az 1800-as években, midőn a város erősen terjeszkedett — ezen tó környékét mind jobban kezdték beépíteni, magát a tavat pedig feltölteni. Még a XVIII. sz.-ban ásták az u. n. Kanálist,⁵⁾ hogy a Csúcs vizét lecsapolták. Ez a nagy árok a Szentesi uccánál kezdődik s a Léway uccán át az Álmos ucca északi végén a Papere laposába vezet, közben a Hattyas tó vizét is levezette. Ez a Kanális ma is megvan s kimélyítve, kiszélesítve a belterület északnyugati részének fő vízlevezetője.

A Csúcs még ma is a város belterületének egyik legmélyebb helye, amelynek főleg a kevesebb feltöltött részei az utóbbi években is többször kerültek víz alá a nagy esőzések alkalmával, főként a kommun és oláh megszállás alatt. Igen sok helyen, pl. a Szt.-László és Béla cigány uccák háztelkei között ma is állandó nádas van, amelyben a víz a mostani szokatlanul száraz esztendőben is megmarad.

A Csúcs tó fenékén épültek teljes hosszukban a következő uccák:

⁴⁾ Ez a terület a XVIII. sz. közepéig csak nyomási föld volt s rajta a vármegye szénarakodóját tartotta. Csak 1776. körül kezdték betelepíteni.

⁵⁾ A vásárhelyi nép „kalányis“nak nevezi.

Nyárfá, Kisfaludy, Rákóczy, Szent-László, Vidacs, Béla cigány, Fácán, Teleky, Csík, Nád, Sárkány, Báthory, Koczka és Kálmán ucca, míg a Jókai uccának csak a középső része esik bele. A Csúcs fenekéhez tartozik még az a ma már különálló kis mélyedés, amelyik a Daru ucca közepén terül el.

4. Kis tó.

A negyedik nagyobb belterületi mélyedés a Kakasszék-Kút völgy-Kistóhajlás őskori folyónak végső része volt, amelyik a Hód tóba ömlött. Később, midőn ez az ösfolyó több helyen is feliszapolódott, s állandó vize megszűnt — ez a végső szakasza, mint a Hód tónak, vagy ahogyan a vásárhelyiek általánosan nevezték — Nagy tónak, egy északkeleti mély, jól kiképezett partokkal bíró öblözete maradt meg. Hossza kb. 4 km. lehetett, míg a szélessége ingadozott; a belterületen s torkolata táján 100—200 m. széles volt, a külterületi részen ellenben szélesen elterült. Régen Vásárhely és Hód községeket választotta el, ma pedig a VII. és VIII. kerületet. Torkolatát még a múlt századokban egy keresztöltés, az u. n. „nagy töltés” emelésével elgátolták s így a Hód tó vizétől elzárták. Ezen a nagy töltésen keresztül vezetett az út Újvárosra, a mai VIII. kerületbe és a déli szomszédos községekbe (Földeák, Makó stb.). A második áttöltést csak 1847-ben engedte meg az uraság, midőn az újvárosi dillinka temetőt kezdték használni. Ezt a töltést azután „kis-töltés”-nek vagy „kongó-töltés”-nek nevezték s ez a VII. kerületet, a régi Susánt kötötte össze Újváros végső harmad-részeivel.

A Kis tó az 1700-as években, sőt az 1850-es évekig jó halászó hely és nádtermő terület volt. Medrének nagy részét 1863-ban középén, hosszában feltöltötték, midőn az Alföld-fiumei vasútvonalat és állomását építették. (Ma Szeged—békéscsabai vonal.)

A Kis tó belterületi részének mind a két partja meredeken esik le a VII. kerület felől 80, a VIII. kerület felől pedig 81—82 m.-ről 79 m. alá. A vasúti feltöltés magassága 81 m. Ez a töltés tehát a Kis tó medrét két, egy északi és egy déli részre osztja. Az északi meder-részlet csatornázva s egész területe művelve van; az állomás épülete előtt úgy megkeskenyedik, hogy csak egy sekély árok marad belőle s bár erősen fel van töltve ezen a részen, mégis mélyedését egészen a Kállay ucca torkolatáig lehet követni. A déli mederrészben ma is víz áll, s benne nád terem, csak a nyugati végén van egy része annyira feltöltve, hogy az ott létesített faraktárt a víz már nem borítja el.

A Kis tó torkolatának mélyedését igen jól lehet látni a Bauer malom és volt Hajda vendéglő (ma Művészek majolika gyára) között az áttöltés mellett, hol a 2—3 m.-es mélyedés közvetlenül látható.

*

Ezen említett négy belterületi tavat a következő fokok, illetve erek kötötték össze a külterületi nagy vizekkel.

1. Citek fok.

A tarjáni Királyszéki lapost kötötte össze a mai Zrinyi uccán keresztül a Hód tavával. A Citek fok partján épült a mai Királyszek ucca két házsorának kezdete s helyét még ma is elég mély árok jelzi. Rajta kereszt-

tül ma egy téglából készült átereszt⁶⁾ vezet át, régen ennek helyén volt a fából készült „Citők hídja“.

2. Topa ér.

A Csúcs tavat kötötte össze a Kis tó érrel s egyúttal a fölösleges vizet vezette le a Hód tóba. Medre még az 1860-as években is a mai Teleky ucca felől a Gr. Bethlen ucca közepén vezetett kb. nyugat-kelet irányban. Itt igen mély s elég széles is volt, a meredek partjait pedig a beomlástól és kimosástól gerendákkal és rőzsével védték. Rajta keresztül a közlekedés a pallókon történt. A Szarvas-vendéglő alatt medre dél, majd délkelet felé fordulva a régi Kispiacon át a mai Bocskay uccába vezetett s ott torkolott a Hód tavába. Végző részét pontosan nem tudtam megállapítani, mivel ezen a területen még a múlt században feltöltéseket csináltak s az uccákat szabályozták. Idős emberek szerint a Topa ér medre a Szt. János-szobor és Újtemplom, továbbá Neumann és Majsai házak között volt s ez utóbbi házat megkerülve a Bocskay uccába fordult. A Majsai ház előtt vezetett rajta keresztül egy nagy fahíd — a „Topa hídja“.⁷⁾ Az 1840—50. években az Újtemplom melletti második paplak előtt egy nagyobb kopolya volt, amelyen a kocsik csak nehezen tudtak átvágni, sőt nagyobb eső után itt nem is lehetett közlekedni. Ez a mocsaras rész a Topa ér helyén volt. A hagyomány szerint pedig régen, a XVII. században is a mai Újtemplom helyén folyt a vize s midőn a templomot építették az 1790-es években, akkor vezették el vizét kissé nyugat felé. Hogy ez valóban így volt-e, ma már nem lehet megállapítani; azonban még most is kivehetők a templomot környező telkek udvarán olyan mélyedés nyomok, melyek a János-tér felől a Hód tó medre felé irányulnak a ref. elemi iskola mellett.

A feljegyzések szerint 1750-ben még rendszeren folyt a Topa vize, később — midőn a Kispiacon, a mai Szarvas előtt eltöltötték medrét s ezáltal a Csúcs tótól elzárták — állóvízzé lett, s külön névvel ezután Kispiaci tónak nevezték. Ezt azután lassan feltöltötték, de helyén sokáig volt kopolya.

A hagyomány szerint Szt. János-szobrát a Topa víz partjára állították, későbbi írások a Kispiaci tó partján említik — miután a Topa állóvízzé lett. A tó feltöltésével a szobor is szárazra került s ma a János-tér közepén emeletes házak között, de ugyanazon a helyen áll, ahová két évszázaddal ezelőtt a vásárhelyi katolikusok állították.

3. Kistó-ér.

A Kistó-ér a Kis tó északi részéből ágazott ki a Serház-dűlőben s a város belterületére annak északkeleti részén a Gyümölcs és Kert uccák telkei, valamint a régi kórház és régi laktánya között húzódott be nagyjában északkelet-délnyugat irányban. Régen a Szarvas-vendéglő előtt egyesült a Topa érrel s ezáltal a Csúcs tóval is összefüggésbe került, amint az 1774. évi Vertics-féle földesúri nagy térképen is látható.

Fenekmagassága ma 79.5 m.-től 79 m. alá is süllyed helyenkint s mederhajlása még igen szépen kivehető. Végig húzódik az egész Búvár uccán s keresztülvája a Gomba uccát, majd a meder tovább a Róka ucca

⁶⁾ A vásárhelyiek ezt az átereszt ma is „híd“-nak nevezik.

⁷⁾ Szóbeli közlés Jó Ferenc vásárhelyi idős polgártól.

és Klauzál, illetve Bárd és Füz uccák egymás felé néző telkei között húzódik, hol a legtöbb helyen nád terem benne. A meder a telkek közül kilépve a Simonyi uccát keresztül vágja s itt nagyon szépen lehet látni a mélyedését, mert rövid úton alig három ház hosszan 82 m.-ről 79 m alá süllyed az ucca szintje. A Simonyi uccától kezdve a volt kaszárnya mögött a meder kiszélesedik, itt már nincs úgy beépítve s inkább kertek, gyümölcsösök és kaszálók vannak rajta, (Város-kert.) A Búvár ucca legmélyebb pontja a 37. és 39., illetve 46. sz. telkeken van s a nádasokból kifolyó csatorna a 39. és 41. sz. telek között van. Szépen látható a Búvár ucca hirtelen mélyedése a Konti uccából is, ahol rövid — alig 20 m. hosszú darabon 81 m.-ről 79 m. alá lejt a terep.

A XVII. században még a Kistó-ér környékén nem volt telepítés, ott nyomási földek, kaszálók, a mélyebb helyeken pedig nádasok voltak. A XVIII. század közepe táján csak az északi partján volt egy sor ház, míg a Róka és Búvár ucca helyén nádas és kaszáló volt.

II.

A külterület régi vízrajza.

A hódmezővásárhelyi határ vízrajzi középpontja a Hód tó medencéje. Ide futottak össze az erek, vagy legalább is vele kapcsolatban voltak s innen indultak ki a fokok, amelyek a közelebbi-távolabbi mocsarakat, tavakat kötötték vele össze. Maga a Hód tó pedig a Tiszával volt összefüggésben.

Mivel vásárhelyi határban nincsenek a területi egységek úgy kifejlődve, hogy azok szerint egy-egy természetes csoportosításban tárgyalhassam a vizeket — kénytelen vagyok azokat abc sorrendben feldolgozni, először a tavakat, mocsarakat, azután pedig az ereket és fokokat.

I. Külterületi tavak és mocsarak.

Az alább felsorolandó tavakon kívül még sok kisebb-nagyobb vízállás volt a határban, melyek vagy rövidebb idő alatt eltűntek — talán nevük sem volt — vagy a nagyobb áradások alkalmával elváltak. A talaj abban az időben teljesen át volt itatva vízzel, úgy hogy ott egy-egy nagyobb áradás alkalmával a víz sodra igen könnyen tudott új medreket ásni és a régieket eltömní. Így ezek kiszáradtak s nevük ha volt is — még a régi korban feledésbe ment. Viszont sok olyan vízállás volt, amelyeknek a nevük maradt meg régi feljegyzésekben és okiratokban, de helyöket ma már nem tudjuk. Így pl. a vásár-

helyi határba tartozó vizekhez a legrégebb adatokat I. Géza király 1075. évi oklevelében találjuk,⁸⁾ midőn is a Garam melletti kolostor számára a következő halászhelyeket adományozta a Tisza mellett: *Wosue, Sarostou, Kemby, Saperjes, Eczetoua, Silu, Ertuk, Zurga, Kerek, Ostra, Sulmos, Handurtou*. Ezek közül a három utolsó még a múlt században megvolt mint Osztora, Sulymos és Lándor tó Szegvár községtől nyugatra, a védgát tövében. (Ma már ezek is le vannak csapolva.) Azonban a többinek helyét nem ismerjük.

N a n a c o m e s 1266-ban kelt végrendeletében⁹⁾ a következő vizek vannak felemlítve: *Aron Morvajo* a Bochus föld mellett; *Wartako* a Turba és Egenpha föld mellett; *Corguto* a Püspeky föld mellett és *Durha folyó* a Beregdu föld mellett. Ezek közül a két utóbbit mint Csurgó fokot Makó mellett és Kontra tót Szegvár mellett ismerjük. Az Aron Morvajó a Tiszának vagy valamelyik tiszamenti érnek lehetett egy morotvája,¹⁰⁾ de sem ennek, sem a Wartakonak helyét nem tudjuk.

A b u d a i k á p t a l a n 1346. évi levelében a következő vizek vannak felemlítve Csongrádban Chontelek környékén a Tisza mellett: *Ostroh, Volne, Sarozth, Tenő, Tembo, Hapunás, Sulimos, Ecetoua, Erthinye, Nandorto*. Ezek közül csak a már előbb felsorolt Osztora, Sulymos és Lándor tó ismeretesek.

Z s i g m o n d király 1408. évi adománylevelében a következő halászó vizek nevei vannak felemlítve: *Ethe, *Kerekthow, *Laponya, *Saseer, *Athka, Keneskethel, *Melhorgonya, *Gemes, Hoziashtow, *Soolth, *Wkres, *Sarhtow, *Sulmosthow, Sarnyak, Nagsar, *Kwesd és Andra weyz hele*. Ezek közül a *-gal jelöltek egészen a Tisza szabályozásáig megvoltak, mint Kerek-tó, Laponyag, Sas ér, Atka, Horgonya, Gémes tó, Solti lapos, Ökrös tó, Sár tó, Sulymos tó. Kövesd ér, ellenben a velük együtt felsorolt többi hat víznek a helyét már nem tudjuk.

Antálics tó.

A Nagyréten, Kopáncs határában terült el. A Hód tó és Gyúló ér összehálikozásánál kezdődött s nyugatra a Kopáncsi tó felé tekintő ívben haladva a Kérő fokba folytatódott, kelet felé pedig a Kenyérváró halomtól kezdődően a Gatyás érbe ment át. *Vályi András* „Magyarország leírása” c. munkájában Csongrád megye tárgyalásánál (I. k. 437. old.) az

⁸⁾ Cod. Dipl. I. I. 428—438. old.

⁹⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 319. old.

¹⁰⁾ Föld és Ember 1924. IV. 1. 45. old.

Antalics tó szigetén egy régi épület omladékait és sáncait írta le, amelyek még a XVIII. sz.-ban is jól láthatók voltak.

Árpás tó.

A Farki réten a Hosszú tó, Kis Elet és Porgány ér között terült el. Ma medre már nem a vásárhelyi határba esik. Legmélyebb pontja 76.5 m., míg a 77.5 m.-es fenékrésze összefüggésben volt a Kis Elettel, Nagy Elettel s ezek útján a Porgány érrel, mely egyúttal a fölös vizét le is vezette.

Atka.

A Tisza egyik nagy kanyarulata által közrezárt területet nevezik ma Atkának; régen Zatkának is nevezték s az 1774. évi Vertics-iéle térképen is így szerepel. A Barci rét alatt kezdődik, itt a Tisza a 223. kereszt-szelvény felett¹¹⁾ kb. 200—250 m.-rel északnyugat irányban egy kb. 11 km. nagyságú, hosszúka kanyart ír le, melynek a két hosszabb oldala csaknem párhuzamosan halad s egymástól való távolsága 1800—2000 m. Az Atka magasabb fekvésű terület, amelyet régen is csak ritkán borított el az áradás. Rájta több kisebb-nagyobb tó volt, amelyeknek mélyedései ma is jól ki-vehetők, sőt bennük áradás után víz is áll. Ilyenek voltak a Szányogos, Lápnyag, Horgonya és Vártó — mint nagyobb vizek. (Lásd ott.) Az atkai kanyar északnyugati részén egy kis sziget volt — az Atka sziget, amelynek hossza kb. 1 km., a szélessége 300—450 m. volt.

Régen az Atka¹²⁾ igen jó széna és nád termő terület volt, amelynek tavait rendszeresen halászták is. A 88. átvágás készítésével az egész Atka, vagy ahogyan még nevezik — Serkedi hajlat — szigetté lett; majd az átvágással csaknem párhuzamosan a Tisza jobb partján új védgátat emeltek s ezzel a kanyart két helyen áttöltötték s így az Atka $\frac{2}{3}$ -ad része ma már ármentesítve van, rendszeren szántják s művelik.

Barci rét.

Igy nevezik a Tisza körtvélyesi és serkedi hajlata között elterülő azon alacsonyabb, nedves, időnkint vízalá kerülő területet, amelyik a Tisza szabályozása óta a hullámtérben van. A Tere fok két részre osztotta, egy nagyobb nyugati és egy jóval kisebb keleti részre. Ma nagyobb része rét és legelő, de főleg a Tiszához közelebb eső partosabb részeit veteményesnek használják. Közepén egy hosszú mélyedés van, mely kb. párhuzamos a Tere fokkal — ez a Barci tó, melyben áradások után sokáig megmaradt a víz. Régen ez a Barci tó a Sártóval s ennek útján a Térével volt összefüggésben. Az 1789. évi összeírás a halászóvizek közé sorolja a Barci rétet és Barci tót.

1408-ban egyik oklevél Barcz-nak írja.¹³⁾ Törökül barc = tó. Régen azonban személynévként is szerepelt, mert a kunoknak 1221-ben volt egy Barc nevű fejedelmünk s kb. abban az időben Barc fia, Miklós nádor volt Magyarországon.

A Tisza áradásai után az iszaplerakódásaival a Barci rét szintjét

¹¹⁾ A Tisza hajdan és most.

¹²⁾ Atka, atkás fenék olyan helyet jelent, hol sok akadékos gyökér van. „Ethnographia“ IV. 10—12. füzet.

¹³⁾ Cod. Dipl. X. 3. 87.

folyton emeli s ezenkívül a partját is építi a szemközti part rovására. Helyenkint ezen terület növekedése a szabályozás óta 10—30 öl széles.

Batidai sík.

A határ déli részén a rét nagy területét borította. A Bat erétől keletre terült el; áttért a lelei és földéaki határba is. Nyugat felé a Csalányosba folytatódott. Fenékmagassága 77—77.5 m. A XVII. és XVIII. sz. ban még igen nagy kiterjedésű vizes terület volt, s áradások alkalmával szinte összefüggő felületet alkotott, amelyet csak itt-ott szakítottak meg egyes halmok és partosabb háta. Kisebb vízállás idején több, egymással összefüggő kisebb vízterületeket képezett, amelyeket külön-külön is elneveztek pl. Tisza sík, Keskeny sík, Bíboros síkja, Ludas sík, Ludas rét, Lelei tó, Lelei sík. Ez utóbbi alkotta a Batidai sík legdélibb részét, mely a Porgány érrel a Kövest és Kis Kövest útján volt összefüggésben, amint az a József-császár-korabeli térképen is jól látható. (Col. XIX. Sect. 29.) Fenékmagassága ma 77—77.5 m.

A Batidai sík nevét a régi feljegyzések és hagyományok szerint még a tatárok idejéből kapta volna és pedig Batu khántól, aki az itt leöldösött magyarok holttesteiből csináltatott hídát egy éren keresztül s ettől kapta a Batu-hídja, — Bat-hida — Batida nevet.

Bodrog mocsár.

Az atkai tiszakanyar alsó, délkeleti fordulója mellett terült el mint vízenyős, nádas terület. Ma legnagyobb része a 88. átvágás alsó végénél a hullámtérben van. Keleti részén a védtöltés húzódik keresztül. Régi időkben jó nádtermő hely volt. Mai fenékmagassága 77.5 m.

Bogárzók.

A pusztai laposokat megtöltő mocsaras vizeket nevezték Bogárzóknak. Ezek közül legnagyobb volt a *Nagy-Bogárzó*, amelynek mélyedése ma a Pusztaszéli út mentén a Nagy-Bogárzó és Csárpatelek dűlőkben terül el. Összefüggésben van a *Kis-Bogárzóval*, amely főleg az Orosháza—sámsóni és Orosháza—tótkomlói utak között a Kis-Bogárzó, Mózeshalom és Cinkus dűlőkben terült el. Ez utóbbi medre már nem annyira mély s vize is sekélyebb volt. A *Sáros-Bogárzó* a Csárpatelek dűlő alsó végénél, a Pusztaszéli út mentén terült el.

Ezen mocsaras területek vizét hajdan a Sóstó—Cirják-ér vezette le a Hód tóba, ma pedig medrük csatornázással ármentesítve van s azóta legnagyobb részük művelés alatt áll.

Büdös tó.

A Dongó rét és Sártó folytatását nevezték Büdös tónak. Ez a kisebb kiterjedésű lapályos rész Lúdvár alatt fekszik, régen vizét a Vaj ér vezette le. Legmélyebb pontja 77 m., általános fenékmagassága 77.5 m. Ma medrét keresztülágja a Büdös tó csatorna s így egész területe földművelésre alkalmassá lett.

Büdös tó.

A József császár korabeli térképen van még egy ilyen nevű tó a Csongrád és Csanád megye határán a Lebő halomtól és Bogdány értől délkeletre. (Col. XIX. Sect. 29.)

Corgu tó.

Bizonytalan fekvésű tó, amely Nana comes 1266. évi oklevelében van fellemlítve Courtueluos (Körtvélyes) tó és Durha folyó (ma Kontra tó között). . . . item partem in terra Visaharely, item quartam partem in portu Courtueluos, item terram juxta Titiam, quae dicitur Puspeky cum stagno nomine Corgu, item partem in terra Beregdu et in fluvio, qui dicitur Durha cum stagnis et piscinis¹⁴⁾ . . . Ortway szerint ez a víz Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében volt, pedig inkább azonos azzal a Csörgő nevű fokkal, amelyik a csanádi püspök birtokán, Sámsontól keletre ma már a makói határban van. Régi időkben, a török hódoltság alatt még ez a terület is Vásárhelyhez tartozott.

Cigány tó.

Lúdvár és Sártó között, a 224. keresztszelvény irányában,¹⁵⁾ a Tiszával majdnem párhuzamosan keskeny vízállás alakjában terült el. Ma a felső részén a védgát húzódik végig, míg az alsó része ármentesítve van. Jelentéktelen mocsár volt.

Cigány járás.

A Száraz érrel összefüggő nedves rét volt, amelyen a legnagyobb szárazságban is a nád és káka megtermett.¹⁶⁾

Cigány tenék.

A Tisza nagyfai kanyarulata alatt s a Porgány ér felett terült el a Hosszú tótól északnyugatra. Jelentéktelen vízállás volt.

Cinkus.

A pusztai vizek közül legterjedelmesebb volt a Cinkus, amelyik a Cinkus, Aranyad, Kardoskút és Pecércésháti dűlőkben terjedt el a Pusztaszéli út és a Sóstó-ér között. Összefüggésben volt északnyugat felé a Sásos-Bogárzóval, északra a Csárpával, északkelet felé a Nagy-Bogárzóval és Fecskéssel. Délnyugat felé érné keskenyedik, átsap a Pusztaszéli úton s a Csomorkányi-laposba vezet. Ezen kívül még a Barackost is ellátta vízzel. E két utóbbi vizes terület közvetítésével vizének egy része a Círvák érbe szedődött össze, míg másik része a Tanyaszéli és Círvák lapost táplálta. A Pusztaszéli úttól keletre eső része a Círvák ér kezdeti részébe a Sóstó érbe megy át s innen tovább terjed a Fehér tó laposába. Régen fölös vizét a Círvák ér vezette a Kistó-hajlásba, most pedig vizét csatornázással a Szárazérbe vezették a Pusztaszéli út mellett.

Csomorkányi lapos.

Régen, főleg tavasszal a csomorkányi puszta nagy részét víz borította, mely szélesen elterült a Csomorkányi és Erzsébeti út között egészen Sámsomig. Nagy víz idején összefüggött a többi pusztai vizekkel is. Száraz időben magasabb részein kaszáltak, legnagyobb részét legelőnek használták. Ma területe ármentesítve van. Fenékmagassága 83.5—84.5 m.

Dóka tó.

Kishomok nyugati végétől kb. egy km-re feküdt a Kotasz halomtól

¹⁴⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 319. old.

¹⁵⁾ A Tisza hajdan és most.

¹⁶⁾ Szeremlei S.: Hmv. története I. k.

délkeletre. Kb. 100 m. széles tó volt s mélyebb vize csak ritkán száradt ki. Ma helyén igen jó termő föld van, főleg veteményesnek használják. Úgy magát a tó helyét, mint környékét még ma is Dókának nevezik. Fenékmagassága 77.5 m.

Dongó rét.

A Tisza lúdvári szakaszától Kishomokig terjedő mély területet nevezték el Dongó rétnak, melyet régen igen sűrűn borított el az áradás. Szárazabb időszakokban helyenkint kiszáradt s ott olyankor kaszálták is. Északfelé a Sártóba ment át, míg dél felé a Büdös tóba folytatódott. Délkeleti magasabb partját Pörjeshátnak nevezték s ez igen jó kaszáló hely volt.

Farki rét.

A Tisza nagyfiai kanyarulata körül szélesen elterülő nedves, vízjárta területet nevezték Sövényháza-Farki rétnak, melyet régen nád és káka borított. Erek, fokok szabdalták fel s rajta mélyebb iekvésű állandóvízű kisebb tavak is voltak. Régen határolták északon a Györpölcs tó, északkeleten a Kéró ér, keleten a Lőrinc és Porgány ér, délen szintén a Porgány ér. Déli részén az előbb említett Porgány érrel csaknem párhuzamosan haladt az Elet ér, míg keleti részén az Árpás tó terült el.

Ma a Farki rét teljesen ármentesített s kitűnően termő terület. Északi részén húzódik a Györpölcsi csatorna végső része, északkeleti részén a Kopáncs-Kistiszai csatorna azon része, amelyik a Kéró ér medrébe van ásva. Keleten az Összekötő csatorna, délen pedig a Porgány ér medrébe ázott Porgány-szárazéri csatorna határolja. Ez utóbbi csatorna végső részével párhuzamosan haladó Kódsi csatorna a Farki rét délnyugati végét két részre osztja. Az Elet ér nyoma ma is jól látható. Fenékmagassága 78.5—77 m.; ennél mélyebb részeit már külön névvel nevezték.

Fecskés.

A Fecskés és Sóstóparti dűlőben elterülő, ma is vízenyős területeket nevezték így. Régen a pusztai nagy vizek legészakibb s elég jelentős részét képezte. Ma már legnagyobb része ármentesítve van, de talaja erősen szikes lévén — nem nagyon alkalmas a földművelésre.

Fehér vagy, Fejér tó.

A határ keleti részén — Pusztán — a Hatablaki-kápolna dűlőben a Pusztaszéli és Orosháza—sámsoni út között fekszik. Régen jóval nagyobb volt s vize átterjedt a szomszédos dűlőkbe is, így észak felé a Pecérceshát, délre pedig a Barackos dűlőbe. Ma alakja hosszúkas, keskeny; iránya nyugat-délnyugat-kelet-északkelet. Hossza 3000 m. körül van, szélessége nyugati részén 100—1200 m., míg a keleti végén elkeskenyedik, ahol is egészen a Sámsoni útig ér. Mélysége — mint általában a szikes tavaké — nem nagy, 0.20—0.80 cm. Partja is legtöbb helyen a szikesekre jellemzően meredek, szinte függőleges. Vízbősége igen változó; normalis időjárás esetén egész évben van benne víz, száraz években kiszárad, csak a keleti forrásos részén marad egy kis mocsár. A szokatlanul száraz esztendőkhöz azonban ez a rész is ki szokott teljesen száradni. (Ez év nyarán is!) Szemmel látható vízínövényzet még a tó partján sincs, — főleg nyáron — kivéve a keleti végét, hol a tó vizét források táplálják. Itt is azonban a nád,

káka és sás csak gyéren fordul elő, nagy szárazság idején még ez is lepusztul.

Partja mentén jó termő földek vannak, kivéve a déli részét, hol a tó vize kb. egy km. szélesen a Barackos dűlőbe vezetett át. Ez a rész ma is vízenyős, szikes rész, melynek közepén egy szív-alakú mélyedés van, amely az 1 : 75.000 katonai térképen (5465. lap) is jelezve van. A tó észak felé a pusztai nagy laposokkal — Csárpával, Cinkussal, Bogárzókkal — volt összeköttetésben nagy víz esetén, míg dél felé a Barackossal, Tanyaszéli, Pusztaszéli és Csomorkányi laposokkal.

Vize ha kiszárad, fenékén a fehér szikso kivirágzik s már messziről feltűnik a csillogása. A nevét is innen kapta. A Fehér tó környéke ma már ármentesítve van s nemsokára magát a tavat is le fogják csapolni.

Fenék.

Az 1789. évi úrbéri összeírás említi a Barci rét és Gyúló ér között. Bizonyára jelentéktelenebb víz volt, mert ma már helyét sem tudjuk megállapítani.

Feredő veszehely.

1396-ból van említés róla,¹⁷⁾ mint a Katra érrel összefüggő vízről, amelyben rekesztéses halászat volt, amint a neve is mutatja.¹⁸⁾ Helyét további pontosabb adatok hiánya miatt megállapítani nem lehetett. Bizonyára a Katra ér egyik mellék ága lehetett, amelyik alkalmas volt a vejszék felállítására.

Fertő.

A Kopáncsi síktól keletre terült el, mint mocsaras, nádas terület, amelyet rendszeren víz borított a régi időkben. Nyoma ma is meg van a Kopáncsi IV. és V. dűlőkben s fenékmagassága 79 m. körül van.

Fertő laposa.

Kisebb, de a környéki erekkel összefüggő vizes rét volt Kopáncson a városi kaszáló mellett. Délnyugat felé medre mélyülve az előbb említett Fertőbe ment át. Ma medrének nyomai az V. és VI. dűlőben láthatók.

Gémes tó.

Bizonytalan fekvésű tó, mert csak nagyon kevés adat maradt fenn róla. Lehet, hogy a Kérő fok mellett elterült nagyobb nádaszt nevezték el így, s talán ennek megkeskenyedett folytatását nevezték Gémes érnek.

Genes fenék.

Földeák és Lele között, a Kárászos rét alatti terület el egy tó, amelyet a Mindszent—Apátfalvai tiszai társulat árterének átnézetű térképe Genes fenék-nek nevezi. A József császár korabeli katonai térképen (Col. XIX. Sect. 29.) ugyanezen a helyen szintén van egy tó kirajzolva mint Genes szek (szik vagy inkább sík). Lehet, hogy *Gémes fenék* volt a neve, csak az idegen térképezők (németek) hibás feljegyzései miatt lett Genes. Valószínűbb azonban, hogy inkább *Genes fenék* v. *sík* volt, mivel közelében van Gencs pusztája és Gencs hát.

¹⁷⁾ Orsz. levéltár, Szentiványi i. iratok.

¹⁸⁾ Vesze, régi okiratokban: veiz, weyz, wyz, weyzhel — halász eszköz, mellyel rekesztetni szoktak.

Görbe szék. L. Kis sós tó.

Gyanta.

Medre Kopáncson lehetett, mert az 1789. évi úrbéri összeírás a Lőrincz ér és Vaj ér között említi. *Szeremlei* szerint¹⁹⁾ ez utóbbival volt összefüggésben. Ma már medre nem látható, sőt az idős emberek sem emlékeznek ilyen nevű vízre.

Györpölcs tó.

A Kopáncsi rét déli része és a Tisza között elterült Györpölcs ér kiszélesedett részét nevezték el Györpölcs tónak. Hajdan nagy nádtermő terület volt, melyet a Tisza szabályozása után a Györpölcsi csatorna áásával ármentesítettek. Mai fenékmagassága 77·5 m.

Gyülő laposa.

A Gyülő ér medre déli részen ellapályosodott s vize szélesen elterült, ezt a részt nevezték Gyülő laposának. Északkelet felé a Zsena érrel volt összefüggésben, míg dél felé az Antalics és Hód tóba vezetett. Igen jó nád- és gyékénytermő hely volt régen.

Halász tó.

A Barci fok és Kerek tó között van róla említés, de bizonyára jelentéktelen kis víz volt, mert sok emlékünknem maradt róla s medrét külön ma már nem is lehet megtalálni.

Halász fenék.

A sövényházi határban a Porgány és Elet ér között elterült vizes rétet nevezték Halász fenéknek. Jelentéktelen víz volt.

Három hosszú tó.

A Barci réten egymással párhuzamosan feküdt három tó keletről nyugat felé. Ezek közül a Barci tó volt a legkisebb. Ma ott élő öreg emberek már nem emlékeznek rá.

Hód tó.

A réti vizeknek legészakibb és egyúttal legnagyobb tagja volt; a város alatt nagyjában félkörben húzódott s az északi partosabb részén települt a régi Vásárhely, amelyből a mai Hódmezővásárhely belterületének I—VII. kerülete alakult ki, míg a hajlás keleti oldalán, a beléje ömlő Kis tó és Sarkaly ér között volt a régen — 1450. körül — elpusztult Hód falu. Ma ott az újabb telepítésű VIII. kerület, Újváros épült.

A tó iránya felső részében csaknem kelet-nyugati; a Kis tó beömlésénél irányt változtatva majdnem észak-déli lesz (Éény—Ddk.), de a Dékány halom²⁰⁾ mellett ívalakban fordult délnyugat irányba s a Kenyérváró halom magasságában, annak lábánál egyesült a Gyülő érrel, Antalics tóval és Gatyás érrel. Ezen alsó része csaknem párhuzamos a felső — város alatti — részével s így egészben a tó alakja nyugat felé nyitott alak volt. Hossza a Térső fok torkolatától a Kenyérváró halomig kb. 16 km. lehetett, ha a Tófarkot is hozzászámítjuk kb. 20 km. Szélessége a vízállástól függően változott. Az 1830-as években rendes vízállás idején a Pap ere

¹⁹⁾ *Szeremlei*: Hmv. története I. 92.

²⁰⁾ Ma Vágott halomnak nevezik, mert nagyrészt töltés készítésre elhordták, levágták.

torkolatánál 1100 m., a városháza irányában, ahol most a Szegedi út vezet a Népkert állomáshoz, 900 m., a Bocskay ucca torkánál, ahol a rendes kikötő volt, 1200 m., a Sarkaly ér beömlésénél 900 m., és Szentkirály teleknél 1100 m. lehetett.

A Hód tó, nézetem szerint, a jelenlegi magassági viszonyokat és terepalakulatokat vizsgálva, továbbá a régi térképeket figyelembe véve, a Kakasszék — Kútvolgy — Kis tó, hajdan egységes, összefüggő nagy ösfolyó deltájának két főága. Ez azután több kisebb, egymással összefüggő ágra oszolva a Tiszába ömlött. Az oldalerek útján még összefüggött északon a Kenyere és Kórogy ér révén a Körössel, délen pedig a Círiják, Kövesd, Hájó és Száraz ér útján a Marossal. Midőn a Kútvolgy ér vize lassankint apadni kezdett, a víz folyása is megcsendesedett ezen a részen. A gyakori Tisza- és Maros-áradások alkalmával a tó medre mind jobban feliszapolódott s önálló jellegét elveszítette. A partján levő magas homokhordások bizonyítják, hogy valamikor erős sodra és gyors folyása volt. A XVIII. sz.-ban, főleg a Kis tó torkolatának elzárása után erősen szaggatta partjait, úgy hogy egy-egy emberöltő alatt 20—25 ölet is eimosott abból. Így hordta el hullámverése azt a földnyelvet is, amelyik az Ódalkosárból nyúlt be a tó vizébe a mai ref. egyház telke alatt. Ezen a földnyelven pedig két ház is volt, a Sziver takács és Pászli cipész háza.²¹⁾

A Hód tó még a XIX. század első felében is nagy víz idején beláthatatlan tenger volt, midőn is a többi érekkel s tavakkal együtt egységes vízfelületet alkotott, amelyből alig-alig emelkedett ki egy-egy halom, vagy magasabb földhát. A Nagy-Szigetet is — melynek magassága 79—80 m. a tengerszin felett s csak helyenkint emelkedik 81 m.-re — árvíz idején elborította a Hód tó. Ilyenkor már a város is veszélyeztetve volt s a mélyebb részekben az ideiglenes töltéseket mosta az ár. 1880-ig rendes töltés nem védte a várost, amely a Hód tó természetes magaslatán épült, hanem mikor a víz kezdett emelkedni, a parti háztulajdonosoknak volt kötelességük ideiglenes töltéseket emelni. Gerendákat vertek le, rőzsével töltötték közeit s földdel hányták be belülről. Ha a víz levonult, a gerendákat, rőzsét bevittek az udvarokba — nehogy ellopják — s ott tartották, míg újra használni kellett. Ennek ellenében a parti lakosságot közmunkára nem „hajtották el”. Az 1823. évi nagy tavaszi áradás alkalmával Sztrihanek János uradalmi tisztartó úgy intézkedett, hogy „amelyik tóparti háztulajdonos nem gondoskodik a töltés kellő védelmezéséről, annak házáat döntsék bele a töltésbe”. Ha a víz erősen áradt s katasztrófától kellett tartani, akkor ezen hevenyészett töltés erősítésére a harangok állandó „félreverése” közben a város összes lakosságát kihajtották közmunkára. Ilyenkor mindenkinek kellett dolgozni; ki kapával, ki ásóval, csákánnyal, ki kosárral ment földet ásni, illetve hordani. Azonban nagy áradások alkalmával ezen silány rögtonzótt töltések nem bírtak sokáig dacolni a vízzel s többször került árvíz alá a város belterülete is. Azonban legtöbbször nem a Tisza áradásától kellett félni a várost, hanem inkább a belvizektől.

A Hód tó mélységét pontosan nem tudtam megállapítani, mert abból az időből biztos adatok nem maradtak fenn. Kis víz idején térdig-

²¹⁾ Szeremlei: Hmv. története IV. 63.

kötésig erő vízben lehetett átmenni a mai városháza helyétől a mai Nép-kert állomás irányában a Szigetbe. A hódiazi hajósoktól fennmaradt hagyomány szerint legmélyebb víz Újváros alatt és Sarkaly irányában volt; itt még 1840. körül is 2 öles volt. Továbbá igen mély víz volt a mai Bocskay ucca alatti öbölben is, hol ma is élő idős emberek bemondása szerint a parttól pár lépésnyire már nyakig ért.²²⁾ (Nem nagy vízállás idején is az 1840-es években.) A Hód tónak ez az öble volt a „nagy kikötő”, amelynek keleti részén a hajók, nyugati részén pedig inkább a tutajok kötöttek ki.

Nagyobb víz idején a hajók rendszeren jártak a Hód taván egészen a XIX. sz. közepéig. A feljegyzések szerint 1845. május 1-től 9-ig dunai nagy gabonás hajók jöttek fel Szegedről a Kérón, Antalicsón és Hódköldökön keresztül s a régi „tiszt ház”-nál kötöttek ki (a mai Erzsébet-kórház alatt). Ezen hajók közül egyesek olyan nagyok voltak, hogy 4000 köböl²³⁾ búzát is beléjük tudtak hordani. Megrakodva május 17-én indultak vissza. Ekkor különben is nagy árvíz volt, úgy hogy késő őszig csak csolnakon és hajóval lehetett Szegedre menni.

Idős emberek feljegyzései szerint az utolsó hajók 1856-ig közlekedtek a Hód tón. A hajókat vagy lóval vontatták a pártról, vagy pedig vas-macskázták.

Amint az ármentesítést és a Tisza szabályozását megkezdték, a Hód tó medre is kezdett kiszáradni. 1857—58-ban már a partosabb gorszai részeket kezdték szántani. 1870-ben már az egész Hód tó meder ármentesítve volt, azt a lakosság között ki is osztották s rendszeresen művelték. Az 1871. és 72. évi nagy esőzések alkalmával a határ keleti részéről és a Békési-medencéből jövő vadvizek, a régi természetes, de már előbb szintén kiszáradt medreken (Cirják, Sarkaly, Katra ér stb.) keresztül ismét megtöltötték a Hód tó medencéjét, előntve a gyümölcsösöket és szőlőskerteket. 1887-ben, midőn a Kistiszai zsilip beomlott, újra előntötte a víz a Hód tó medrét, egészen a Vásárhely—szegedi vasútvonal töltéséig.

Ma a Hód tó fenékmagassága általában 77 m. s csak helyenkint van 76-75 m.-es mélyedései. A város felőli, homorú partja 80-5—82-5 m.-ről hirtelen, néhol 6—20 m. hosszan esik le 77 m.-re. Egész területe ármentesítve és művelve van. A Nép-kert állomás és város közti részén egy új városrész épül kb. 1912. óta.

Horgonya v. Horgas tó.

Az 1408. évi adománylevél Melhorgonya néven említi Kevesketel, Athka és Hozywthow között. Az 1789. évi összeírás pedig a Laponyag és Sulymos tó között. A tó medre ma is megvan az Atka délkeleti, de már ármentesített részén, a töltéshez közel. Párhuzamosan fekszik a Holt-Tisza alsó kanyarulatával. Nevét horoghoz vagy vasmacskához hasonló alakjától vette.

Hosszú tó.

Több ilyen nevű tó volt régen a vásárhelyi határban és környékén: 1. Kopáncson a Vaj ér és Kövecs ér között említi egyet a *Solti Dávid* ado-

²²⁾ Jó Ferenc tóparti idős polgár szóbeli közlése.

²³⁾ Egy köböl buza 4 véka volt; egy véka 30 liter, így egy köböl buza kb. egy q-nak felel meg.

mánylevele. Helyét ma nem ismerjük. 2. Mártély és Anyás között feküdt egy Hosszú tó a Tisza jobb partján.²⁴⁾ 3. A Barci réten volt egy Hosszú tó, amelyik összefüggött a Lúdvár és Bút érével, továbbá a Banda fokkal. 4. A Porgány ér mellett elterülő Farki réten volt a negyedik Hosszú tó, de ez már nem tartozott a vásárhelyi határba. A Kéró és Porgány medre között kb. kelet-nyugat irányban terült el. Legmélyebb pontja 76 m.-en belül van, míg a környező partja 77.5—78 m. Most nyugati végéhez közelebb keresztül vágja az Összekötő csatorna.

Hosszúhát szék.

Jelentéktelen vízállás volt Sámson közelében. Partján a hasonló nevű halom emelkedett.

Jobb széna hát.

A Tisza körtvélyesi kanyarulatában elterülő, régen nedves, helyenkint mocsaras rétet nevezték így. A 87. átvágás létesítésével szigetté lett s azóta általánosan Körtvélyesi szigetnek nevezik. Kb. 1000 kat. hold területe ma igen jó kaszáló. Áradáskor hamarabb kerül víz alá, mint a vele szemben fekvő Tűfarok, amelynél kb. 1 m.-rel fekszik alacsonyabban. Dél-nyugati részén nagyobb erdő van s ez betejed a Holt-Tisza alsó kanyarulatának már feliszapolódott medrébe is.

Kárászos rét.

Kingéc halomtól keletre, a Batidai sík alatt terült el, mint széles lapályos rész. Csak nagyobb áradás idején került víz alá. Medréből kb. 2—3 km.-re délnyugat felé van Lele község, közbeeső magasabb részt Tigerhátnak nevezik. Ma nem tartozik már a vásárhelyi határhoz. Régi határát a 78 m.-es szintvonal zárja körül.

Kék tó.

A várostól északra Derekegyháza és Rárós között terült el, elborítva a Kórogy és Kenyere ér közötti mélyedést. Az 1700-as években még a határ második nagy tava volt, hossza kb. 14 km., a szélessége pedig 7 km. lehetett. A Kórogy érrel két helyen is fokok által függött össze, míg dél felé a Kenyerébe ment át. Nyugat felől a Ludas és Téglás ér közvetlenül a Tiszával kötötték össze Mártély irányában.

Ezen tóról már 1499-ben van említés,²⁵⁾ midőn is jó nádtermő helynek nevezik. 1552-ben a mellette fekvő Ráróست róla nevezték el Kéktó-Rárósnak (*Kaprinai* kéziratai LXVI. k.) Leccapolásáig jó halászó hely volt, a partosabb környéke — a Kéktó hát — pedig jó kaszáló. Maj medre 79—79.5 m. magas.

Kender tó.

Nagyjában kelet-nyugat irányban húzódott inkább ér alakjában a város és a Tisza között. A Tiszával az Iklód ér, a Kenyerével pedig a Kenderő-ér kötötte össze. A város felé húzódva a Tére fokkal egy, a csúcsával kelet felé néző háromszög alakú területet fogott közre, amelyen ma a Solti nyomás nagy része terül el. A Kender tó a Hód tó északi részébe a Pap ere és Tére között ömlött be. Az 1700-as években még igen

²⁴⁾ Tanuvallomási jegyzőkönyv. 1706. Városi levéltár.

²⁵⁾ Orsz. lt. dipl. lt. 20884.

mély volt a vize s ekkor már rajta keresztül vezetett a régi Szegedi út hídjá. Ezt a hidat 1797-ben a város a Tére iokra építtette át s a Kender tó ezen részét eltömtette. Az Iklód ér torkolatától kezdve ma medre csaknem kelet-nyugati irányban halad kb. 1600 m. hosszan, három dűlőt keresztülhasítva. Eleinte medre széles, de sekély, benne a víz még a legnagyobb esőzések után sem áll meg s a dülő út is feltöltés nélkül halad keresztül rajta. Ezen a helyen kb. 50—70 m. széles. Kelet felé mindinkább keskenyedik, de ennek megfelelően mélyül is s egyes helyeken benne a víz is megáll.²⁶⁾ A rajta átmenő dülő út itt már töltészeve van, a legmélyebb pontja felett pedig híd vezet át. Innen kezdve, iránya is megváltozik északkelet-délnyugatívá s a szentesi vasút töltésével párhuzamosan, attól kb. 600 m.-rel nyugatra húzódik a Tarjánvégi út felé. Alsó része már csatornázva van. A környéki lakosok medrét Kis-Tiszának is nevezik, t. i. gr. Károlyi Antal 1779-ben a Kender tó fenékén ásatta a Kis- vagy Új-Tisza csatornát. Fenékmagassága ma 78—78.5 m. között van.

Kerek tó.

A Barci rét déli részéhez közel terül el, a Hámszáritótól nyugat felé. Legrégibb adatunk róla 1408-ból van a *Solthi Dávid* adománylevelében.²⁷⁾ Az 1789. évi összeírás a Halász tó és Hosszú tó között sorolja fel. A Kerek tó déli részéből indult ki a Bűt ere vagy Bőjt ere, mely a Sár tóval kötötte össze. Medrének nyoma ma is meg van a Barci réten, mint nagyobb kiterjedésű lapályos rész; most inkább Kerek fenéknek nevezik. Belőle indult ki a Hosszú tó s összefüggésben volt a Kollan tóval is. Egész területe, mióta csatornázva van, igen jó szénatermő hely, rajta rendszerelesen legeltetnek s juhokat teleltetnek, ha az áradás el nem önti.

Kerek fenék.

Lelétől nyugatra, a Tighénát alatt terült el, mint nedves kaszáló, rét, s a csanádi püspök birtokát képezte. Nem esik már a vásárhelyi határba.

Keskeny tó.

A Barci rét déli részén, a Barci tó és Tisza között terült el. Régen közvetlen összeköttetésben volt a Tiszával s a közbeeső félszigeten a Mélysár-erdő nevű füzes terült el. Ez alatt ömlött a Tiszába a Sas ér, mely a Sár tó vizét vezette le s egyúttal határt alkotott a Barci rét és Atka között. Medre még ma is látható.

Kis-Sós tó.

A határ keleti részében terült el a Sóstóparti és Kanászhalmi dűlőben, a Sós tótól 1000—1200 m.-re kelet felé. Régebben nagyobb kiterjedésű tó volt, amelyik összefüggött észak felé a szőkealmi, dél felé pedig a csárpateleki laposok vizével.

Kollan tó.

A Barci réten, annak keleti részén terült el a Nagy-Kollan tó s ezzel összefüggött déli végén a Kis-Kollan tó. Vízüket a Barci rétről és a Tére fokból kapták. Összefüggésben volt a Kerekfenékkal s ennek útján a Hosszú és Keskeny tóval is. A Barci rét egyik legmélyebb és legjobb halászó

²⁶⁾ Ez a víz a partja mentén levő tanya ártézikútjából származik.

²⁷⁾ *Fejér.* Cod. dipl. X. III. 86.

vize volt. Medrének mélyedése még ma is jól kivehető, s mint a Barci rét legmélyebb részében áradások után legtovább megmarad a víz; ilyenkor halászni is szokták. Partján ritkán fűzfák vannak.

Kontra tó. Lásd Durha folyó.

Kopáncsi sík vagy Kopáncsi tó.

Rét-Kopáncs délnyugati részén még a múlt századokban is igen nagy területet borított el a Kopáncsi sík. Hosszúsága 4—5 km., a szélessége pedig 2—3 km. lehetett. Vize nem volt mély, úgy hogy szárazabb időkben nagy része ki is száradt. Keleti és délkeleti részén Felső és Középső Telekkel volt határos. Északon a Gyúló érrel volt összefüggésben, míg északnyugaton a Vaj ér ömlött bele. Fölösleges vizét a Kelemen fok vezette a Tiszába a Kéró ér útján. Délkeleti részéről Közép- és Alsó-Telek között egy keskeny ér vezetett a Gyúló érbe az Antalics tó felett. Régen Nagy Sík tónak is nevezték. A Kopáncsi sík felső része és a Gyúló lapálya között magasabb földhát vonult kb. kelet-nyugat irányban; ezt a részt ma is Csárpa hegynek nevezik. A Kopáncsi sík medre a Tisza szabályozása óta teljesen ármentesítve van és igen jó termőföld. Ma fenékmagassága általában 77 m. körül van, csak a XIV. dűlőben van egy kis területen 76-5 m.-es mélyedése.

Korhány.

A Tisza mártélyi kanyarulatától keletre eső, ma már a hullámtérben levő mélyebb részt nevezik Korhánynak. Itt régi, főleg népvándorláskori sírok vannak, s még a múlt században is több halom emelkedett rajta, melyek az 1280. évi hód csatából menekülő s itt leölt kunok holttesteit takarták. Ezeket kurganoknak nevezték s ebből származott a Korhány név. 1877-ben és főleg 1880-ban ezen halmokat behordták a védtöltésbe, midőn is azokat emelték és erősítették. Akkori feljegyzések szerint nagyon sok csont került ki a halmokból.

Kovácsdi rét.

A Kopáncsi rét déli részén a Tisza és Kéró fok között terült el. Hosszú, keskeny mélyedés volt, melyet legtöbbször víz borított, csak a száraz esztendőkhöz kaszálták partosabb részeit. Ma ez a terület is ármentesítve van, de már nem esik a vásárhelyi határba. Fenékmagassága 77-5—78 m.

Körömcsucsi rét.

A vásárhelyi határ délkeleti részén Szikáncs és Répáshát között terült el. Nagyobb víz idején a Batidai síkkal is összefüggött. Száraz időszakban magasabb részein kaszálták, azonban nedvesebb részein állandóan jó nádtermő hely volt. Fenékmagassága 77—77-5 m. Partját Kőrsóshátnak nevezik.

Körtvélyes tó.

Anonymus följegyzéseiben [Anonymi Belae regis notarii „Historia Hungarica“ XL.] Curtuelou néven van említve az a tó, amely mellett Árpád vezér embereivel Zalán leverése után „szert“ tartott s itt a Gemelsen erdő mellett 34 napig maradtak. II. Béla király 1138. évi adománylevelében említi, hogy atyja, Álmos herceg a dömösi barátoknak adományozta a Kurtuelis halastavat a Ticia mellett Curisa és Citei tavakkal együtt. Ezen

adatokból csak annyit tudunk, hogy az említett tó a Tisza mellett volt, de hogy melyik partján — azt már nem. A vásárhelyi határba tartozik a Tiszának egy kanyarulata, melyet mióta emlékeink és feljegyzések vannak e helyről, mindig Körtvélyesnek nevezik. Régen vízjárta terület volt, melynek partosabb részein erdők,²⁸⁾ mélyebb részein pedig állandó vízü halászó helyek voltak. Lehet, hogy ezek közül nevezték valamelyiket őseink Curtueltou-nak.

Kutya fenék.

A mártélyi és körtvélyesi Tisza-kanyar közti lapos mélyedést nevezik ma is Kutya fenéknek. Régen ezt a területet a Pamuk ér vágta ketté s medre még ma is jól látható. Déli részén volt a Sebes fok s ez vitte ezen terület vizeit (Kis és Nagy fenék) a körtvélyesi kanyar felső szárába. Ma az egész terület az ártérbe került. Délkeleti részén van az Álomhát, hol régen nagy kiterjedésű erdő volt, ez a rész még ma is elég fás terület.

Laponyug.

Legrégibb adatunk erre a tóra is az 1408. évi adománylevélben²⁹⁾ van, ahol is Kerektow, Saseer, Athka között van felsorolva. Az 1789. évi összeírás pedig a Hosszú tó és Horgonya között említi. Ez a tó az Atka egyik legnagyobb vízállása volt, a Sasér útján a Sár tóval és a Tiszával volt összefüggésben. A Tisza szabályozása alkalmával a 88. számú átvágás készítésével a Serkedi hajlat szigetté lett s az ásott meder ujonnan készült védgátja ezen tavat úgy vágta át, hogy nagyobbik része az ártérbe került, míg kisebbik része ármentesített.

Lúdvár.

Az 1751. évi Rutkay-féle térképen az Ökrös tó és Körtvélyes között a Tiszától keletre kb. egy km.-re van rajzolva. Hosszúsága kb. 2500, a szélessége 800—1000 m. lehetett. Emlékét őrzi ma is ezen terület Lúdvár elnevezése s ahol a mostani védgát medrét átvágja — van a Lúdvári gát-örház.

Margita tó.

A Margita ér kiszélesedett medrét nevezték Nagy Margitának, míg keskenyebb részét Kis Margitának. Lapályos mélyedésében nagy nádasok voltak. Ma medrét a Nagyszigeti csatorna vágja át. Fenékmagassága 78.5—79.5 m.

Nagy Sik tó. L. Kopáncsi sik.

Ökör vagy Ökrös tó.

A Serkedi hajlat délkeleti részénél terült el, mint nagyobb kiterjedésű mocsaras rész. Észak felé összefüggött a Töringgel, Nagy Sártóval, dél felé pedig a Köves érbe folytatódott. Ma medre a vasúti töltés és védgát közti terület északi részén látható Sártó vasúti megállóhely felett. Legrégibb adatunk erre a tóra Zsigmond király 1408. évi adománylevelében van, hol is Hoziaszhow (Hosszú tó), Soolth és Sarthow (Sár tó) között van felsorolva. Ma medre ármentesítve van s helyét még most is Ökrös tónak nevezik.

²⁸⁾ Még a múlt században is több vadkörte fa volt itt.

²⁹⁾ Cod. dipl. X. 3. 87. old.

Örs tó.

Porgány értől keletre a Köves ér felett terült el, mint mélyebb fekvésű, állandó vizű tó. Fölös vizét a Köves ér útján a Porgány vezette le. A tó északi partján emelkedett az Örs halom, míg északkeleten a Kingéc halom. Igen jól látható a József császár korabeli térképen. (Col. XIX. Sect. 29.)

Petres.

A körtvélyesi Tisza-kanyartól északnyugatra elterülő vízjárta rétet nevezik Petresnek. Áradások alkalmával hamarabb elönti a víz, mint a Körtvélyes-szigetet. Területének ármentesítését már régen megpróbálták, még a XVIII. sz.-ban, az u. n. Petres-gátját emelték. Ezen a réten keresztül ásták a 87. sz. átvágást, s ez elválasztja a Körtvélyes szigettől. Az 1879. évi árvíz, mely Szegedet romba döntötte, innen zúdult a városra, átszakítva e helyen a gátat. A nagy erővei ömlő víz itt olyan mély gödröt ásott, hogy nyoma, mint állandó mély vizű tó ma is meg van s rendszeren halásznak benne.

Rókalyukas hát.

A Farki rét északi részét, a mai Borsosi örház környékét nevezték így. Régen nagy mocsaras terület volt nádasokkal, de a partosabb részeit időnkint kaszálták is. Ma egész területe ármentesítve van; nyugati partján húzódik a Györpöli csatorna. Fenékmagassága 77 és 78 m. között van.

Sár tó.

A Tiszához közel a Barci réttől délkeletre, a Régi Szegedi út két oldalán elterülő vizes területet nevezték Sár tónak. Legrégibb említés róla Zsigmond király 1408. évi okiratában³⁰⁾ van, ahol is Wkres és Sulmosthow közt sorolták fel. Az 1789. évi összeírás az út két oldalán lévő mocsarat együttesen Nagy-Sár tó néven említi. A XVIII. sz.-ban épült régi Hámszáritói töltés medrét keresztül vágta. Vízmennyisége igen változó volt az időjárástól és főleg a Tisza árájától függően. A szélessége 1—2 km., a hosszúsága 2—2.5 km. lehetett. Északkelet felé a Tére fokkal volt összefüggésben — de csak nagy víz idején, midőn is a közbe eső Szakálszáritó rét is víz alá került; északnyugatról a Barci tó ömlött bele a Bút ere útján. Nyugat felől pedig a Sas ér közvetlenül kötötte össze a Tiszával, közben felvette még a Laponyag vizét is.

Ma helyén szántó és kaszáló van. A Szeged—békéscsabai vasútvonal mentén, közvetlenül a vasúti híd mellett levő 91. örházat nevezik most Sártónak, bár a tó innen még kb. 6—7 km.-re volt északkelet felé.

Solti lapos.

A határ nyugati részén a Tiszához közel terült el a Tére fok mellett egészen a Hámszáritó csárdáig. 1789-ben³¹⁾ még halászó víz volt, később jó nádtermő hely, majd kaszáló, ma pedig — miután ármentesítették — jó szántóföld.

Sós tó.

A határ keleti részében ma is meg van a Sós tó, mint az egyik ösfolyó

³⁰⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. X. 3. 86.

³¹⁾ Urbéri összeírás.

medrének legmélyebb maradványa. Ez a folyó, amint a terepviszonyokból kivehető, a Békési-medencéből Orosháza alatt a Szőkealmi dűlőben jött a vásárhelyi határba. Medre még ma is kivehető az 1 : 75.000 katonai térképen is: eleinte kb. 12 km. hosszan észak-északkelet—dél-délnyugat irányban húzódik az Aranyadalmi dűlőig a Fehér tó előtt, majd innen csaknem nyugat felé fordul s ettől kezdve medrét Cirják érnek (L. ott) nevezik. A Sós tó a pusztai nagy vizekkel is összeüggésben volt.

Sulymos tó.

A Dóka tó és Sár tó között terült el, ahol ma Vajhát vasúti megálló van. Legrégibb emlékünkn az I. Géza 1075. évi okiratában³²⁾ van, azonban ebből helyét pontosan nem tudjuk. Az 1408. évi adománylevelé³³⁾ már Sarthow mellett említi. Ugyanitt említi az 1789. évi úrbéri összeírás is. Nagy víz idején összefüggött a Térével, Sár tóval és Hód tóval is. Nevét bizonyára a benne termett sulyomról (*Trapa natans* L.) kapta.

Szakálszáritó rét.

Barci réttől délkelet felé a Tére és a Sár tó között elterülő rétet nevezték így, míg partosabb részét Szakálhátnak. Jó kaszáló volt, melyet csak áradáskor öntött el a Tisza.

Szikáncsi sík.

A Nádas halomtól északkeletre a Batidai sík fölött terült el. Az időjárástól függően igen változó nagyságú vizes rét volt. Miután medrében nagyobb mélyedések nem voltak, száraz időben legnagyobb része kiszáradt, s ilyenkor legelőnek használták, vagy kaszálták. Az 1780-as években még szélesen összefüggött a Batidai síkkal, amint az az 1787. évi katonai térképen is látható. (Col. XIX. Scet. 29.) Ma területe ármentesítve van. Ma fenékmagassága 78.5—79 m.

Tófarok.

A Hód tó délnyugati megkeskenyedett végét nevezték Tófaroknak. Medre ma Szöllőhalom mellett van a Tére és Gyuló között. Fenékmagassága 77.5 m. körül van.

Tót István laposa.

Barci rét és Körtvélyes között terült el, mint nagy mocsár. Ma medrének legnagyobb része a tiszai védgát és régi Szegedi út között van. Régen, főleg tavasszal borította víz s rendszeren a Tére vezette le fölös vizét. Ma területe teljesen ármentesítve van. Fenékmagassága 77.5—77 m. között ingadozik.

Torda lapos.

A város belterületétől északkeletre a Pap eret Kenyerével összekötő lapályt nevezték így. Hajlása ma is jól látszik s a Tiszai út vezet rajta keresztül. Közepén hosszanti mélyedés van, melyet Torda érnek neveztek. (L. ott.)

Töring.

A Sár tó és Ökör tó között elterülő nedves rétet nevezték Töring-

³²⁾ Cod. Dipl. I. 1. 428—438.

³³⁾ Cod. Dipl. X. 3. 87.

nek. Összefüggött az említett tavakkal és a Köves érrel. 1789-ben még halászó hely volt.

Tűfarok.

A Barci rét északnyugati csúcsát nevezik így, amelyet a Tisza régi éles kanyarulata fogott közre. Keletről a Banda fok határolta, míg délről a Hosszú tó nyúlt bele. Ma a Barci rét legmagasabb pontja, melyet áradásai után a Tisza legjobban magasít. Ha az árvizek kellő időben vonulnak le róla, vagy ha csak kis vizek voltak rajta, úgy a határ legjobb termőterületeinek egyike.

Vaj tó.

A Vaj érnek (L. ott) szélesen elterülő részét nevezték így.

Vár tó.

Az atkai tiszakanyar alsó szára mellett terült el, mint jelentéktelen vízállás. Ezzel szemben a sövényházi határban volt a Nagy és Kis Vár tó. Alakjuk U betűhöz volt hasonló s áradások alkalmával a Tiszával összefüggésbe kerültek.

II. Külterületi erek és fokok.

Az eddigi kutatásaim alapján összegyűjtött 116 éren és fokon kívül még bizonyára igen sok víz lehetett a mult századokban, amint ezt a terepalakulatok még ma is bizonyítják, de nevük, ha volt is, még régen feledésbe ment, soknak pedig a medre feliszapolódva, még nyoma is eltűnt.

A kiszáradt medrek méretei, a homorú partoknak máig is fennmaradt meredeksége, a lerakódások stb. azt mutatják, hogy ezen erek közül egyesek igen nagyok, bővizűek voltak, szinte folyóknak is beillettek. Ezeket azután közlekedésre is felhasználták, pl. Kakasszék ér, Száraz ér, Tére fok. Viszont legnagyobb részük csak kisebb jelentőségű víz volt.

Alföldi-zug ere.

A vásárhelyi határ déli részén a Száraz eret kötötte össze a Hód-köldökkal. Jelentéktelen ér volt. Partján emelkedett az Alföldi-zug halom.

Általeső ér.

A Nagy-Sziget nyugati szélén terült el, mint széles rét, melyet főleg áradáskor borított el nagyobb víz. Ez az ér kötötte össze a Gyúló eret a Hód tó végső részével, a Tűfarokkal s így a Nagy-Szigetet nyugatról kerítette be. Ma medrének alsó részét keresztülvágja a Szeged—békéscsabai vonal s partvonulata ma is jól látható Kishomok-örház és Kopáncs állomás között. Fenékmagassága 77 m. körül van.

Aranyad ér.

Szabályosan kiképezett széles és mély medre kelet-nyugat irányban húzódott Békés megyéből Vásárhely határába a Hatablaki és Nagytatár-

sánci dűlő határán. Medre mindenütt jól kivehető és követhető még ma is. Amint az Aradi utat és Ficsér léniaát átmetszi a Pecércés domb előtt halad a II. dűlőig s ott két ágra oszlik. Egyik ága tovább megy kb. abban az irányban a dűlőút mentén, a másik ága pedig észak felé kanyarodik Oros-háza alá, majd visszafordulva a Tótkomlósi út mentén a kardoskúti iskola előtt egyesül az előbbi ággal. Innen kb. dél felé haladva, keresztül vágja az egész Pusztát s a Száraz érbe vezet. Medre helyenkint ma is 200–250 m. széles s 2 m.-nél is mélyebb. Medrét mindenütt művelik és künő termő terület, csak az Aradi és Tótkomlósi utak között van benne víz-állás egy kis darabon, ahol a II. lénia metszi. Régen igen mély és széles vízében rendszeresen halásztak s partján halász telepek voltak. Ennek emlékét őrzi ma a Ficsér lénia (fiser = halárus), mely az ér medrét két helyen is keresztül vágja.

Atka fok.

A Tisza Atkai kanyarulatában említi az 1789. évi úrbéri összeírás (Grófi Károlyi nemzetség budapesti levéltára), mint füzesekkel környezett halászó helyet. Ma már a nyomát sem lehet feltalálni.

Banda fok.

A Barci rét és Tüfarok határán, a Tére foktól nyugatra terült el több ágra oszolva. Vize a Tiszába a körtvélyesi kanyar alsó részén kb. közepe táján ömlött. Két Banda fok volt még a múlt században is: 1. Nagy Banda fok kelet felé esett s a Hosszú tavat kötötte össze a Tiszával. Vize igen mély és széles volt; ezelőtt 40 évvel még lovakat úsztattak benne. Ma medrének helyét nagyon sekély, alig látható kis horpadás jelzi, kocsút is keresztül vezet rajta. Kis Banda fok az előbbtől nyugatra feküdt. Jóval kisebb fok volt s benne 40 évvel ezelőtt is csak áradások alkalmával volt víz. Ma már nyomát sem lehet észrevenni.

Barát fok.

Az Atka vizeit szedte össze s a Hámszárító felé kanyarogva a Té-rébe ömlött. Jelentéktelenebb ér volt. Ma a helyét csak az ottani öreg halászok ismerik.

Barátok foka.

A Tisza jobb partján Anyás és Mártély között képezte a határt. Kompolár foknak is nevezték. (L. ott.)

Barattyos.

A határ északnyugati részén indult ki a Kenyeréből s szélesen elterülve Mártély alatt ömlött be a Tiszába. Rendesen kiképezett medre csak helyenkint volt. Ma emlékét a Barattyos dűlő s medre szélén emelkedő Barattyos halom őrzi. Fenékmagassága 81 m. körül van.

Barci fok.

A Barci réten terült el s ennek tavait kötötte össze a Tére fokkal és Tiszával. Régen jó halászó víz volt.

Bat cre.

A Szikáncsi síkot kötötte össze a Batidai síkkal, keresztülvágva a Répáshátat. Medre helyenkint erősen kiszélesedett, másutt meg a földhátak között elkeskenyedett. Vize igen jó halászó hely volt.

Batidai ér.

A Hód tó déli részét kötötte össze a Csalányossal. Felső része a Borhalom előtt folyt el, míg déli torkolatánál a Vermes halom állott.

Bese ér.

A Nagy-Sziget északi részéből vitte a vizeket a Hód tóba. Medreszéles és lapályos volt. Fenékmagassága 77.5 m.

Bogdány ér.

Nem tartozott a vásárhelyi határba, de annak vizeivel összefüggésben volt. A Lebőhát keleti végénél eredt a Porgány érből s annak mintegy déli folytatását képezte, majd nyugat felé fordulva, megkerülte a Lebő halmot s kb. 6—7 km.-nyi lefutás után a Sulymos érbe ömlött bele. Régen medre jól kiképezett s bővizű volt. Ma egész hosszában csatornázva van. Fenékmagassága 77 m.

Borosszék ér.

A vásárhelyi puszta északnyugati részében Borosszék Apróhalmi és Lebuki dűlőben kanyargott medre. Nagy víz esetén a Mágocs és Kakasszék érig is elterült, míg szárazság idején legnagyobb részében kiszáradt.

Borsos fok.

A Györpölcis tó vizét vezette le a Tiszába. Medre ma is jól látható a Borsosi őrház alatt.

Büt ere vagy Bőjt ere.

A határ nyugati részében a Barci rét délkeleti végén a Sár tót kötötte össze a Kerek tóval. Medre igen kacsaringós, de széles és mély volt. A régi Szegedi úthoz közel volt a sártói torkolata. Magasabb vízálláskor a Kollan tóval is összefüggésben volt. Medre helyenkint még ma is jól kivehető.

Cigöllér v. Cigellér.

A Hód tó legészakibb részén, a régi kikötőben volt egy állandó mély víz. Ha a Hód tava száraz időben le is vonult, ezen a helyen állandóan megmaradt a víz, áradáskor pedig helyén erős forgó, örvény volt. Sokan pusztultak el itt abban az időben, ha belekerültek.³⁴⁾ A mai Bocskay uccát, mely a Hód tó partján épült — még az 1800-as évek elején is „Cigöllérsor”-nak nevezték.³⁴⁾ A Cigellér helyén ma — miután medrét feltöltötték — a Mucsi-féle vasöntőde és gépgyár van, környéken azonban nagy nádasok vannak.

Cigány ér.

Az egyik Cigány ér jelentéktelen kis víz volt a város belterületének északnyugati részén a Szentesi út mellett. Talán a Kenyere érnek volt egyik mellékága. A másik Cigány ér szintén jelentéktelen ér volt a Sámsoni határban a Cigány kút mellett.³⁵⁾

Cinkus ér.

Tulajdonképpen a Cinkus tó megkeskenyedett része a Fehér tó irányában. A Sós tó érrel egyesült.

³⁴⁾ Szóbeli közlés Jó Ferenc idős vásárhelyi polgártól.

³⁵⁾ Szeremlei: Hmv. története I. 56.

Cirják ér.

Nézetem szerint ez is őskori folyó volt, mint a Kút völgy-Kakasszék ösifolyó. A múlt századokban a Tanyaszéltől kezdve nevezték Cirják érnek, midőn is felvette a Tanyaszéli Pusztaszéli, Csomorkányi lapos és Barackos vizeit. Innen lefutása, mint a többi őskori folyónak (Kút völgy-Kakasszék, Száraz ér, Kórogy, Kenyere) északkelet-délnyugati volt. A nyomászálen északnyugatra fordult s Aranyágon keresztül a Kistóhajlásba ömlött. Én azt hiszem, hogy összeköttetésben volt a Katra érrel is valamikor a mai Erzsébeti út mentén, hol a két ér között a távolság alig 100 lépés. Ha az összefüggés a két ér között meg volt, úgy az egész ér iránya északkelet-délnyugati volt, s akkor folytatásának lehetne venni a Hód tó délnyugati ágát, az Antalics tavát, a Kéró fokot s ezúton a Cirják ér vize egyenesen vezetett a Tiszába. Az Erzsébeti út mentén úgy Cirják, mint a Katra érnek a fenékmagassága 81.5 m., míg a közbeeső rész csak 82 m.

A Tanyaszéltől északnyugatra is megtaláltam a Cirják ér folytatását a pusztai nagy vizeken és a Sós-tón keresztül egészen Orosházáig.

Csalányos ér.

Gorzsa és Kingéc között terült el széles medre, mely a Gatyás eret kötötte össze a Batidai síkkal. Északon és délen is sok érrel, fokkal volt összefüggésben, így északon a Gorzsa, Batidai, Szöllő érrel, délen pedig a Kövesd érrel; a Csalányos-kicsapója útján pedig a Hód köldökkel. Északi partján emelkedett a Vermes halom (86 m.), déli partján pedig a Gatyás ér kezdeténél a Kingécz íhalom (83 m.) Fenékmagassága 77—77.5 m., környezete 78—78.5 m.

Csikos ér.

Jelentéktelen ér volt Kopáncson. A Harcsás és Hasi tó értől délre fekkdt. Ma medrének nyomai a kopáncsi XIV—XVI. dűlőkben láthatók. Fenékmagassága 77.5 m. körül van.

A József császár korabeli térképen a Bogdány érrel párhuzamosan, attól délre is van egy ér így nevezve, amely a Sulymos érbe torkolott. (Col. XIX. Sect. 29.)

Csolnak csapás.

A Hód tó és Gyuló ér egyesült részéből indult ki Kishomok irányában s nyugat felé a Dóka tóba vezetett. Ma medrét átmetszi a Szeged—Békéscsabai vasútvonal Kishomok és Kopáncs megállóhelyek között. Fenékmagassága 77.5 m. Csolnak csapásnak még több kisebb eret neveztek a vásárhelyi határban, amelyeken főleg nagyobb vízállás idején a vízi utat meg rövidíthették.

Csutora ér.

Kishomoktól vezetett a Gyuló érbe. Medre ma is látható Kishomok vasúti megállóhelytől kissé nyugat felé. Ma fenékmagassága 78—78.55 m.

Danszka.

Régen jelentős ér volt, mely a Tisza körtvélyesi kanyarulatát kötötte össze a Kender tóval. Ma már nyoma alig látható a körtvélyesi gát-örház irányában az Iklód foka felett. Fenékmagassága 79.5 m.

Daráné foka.

A Tére ér és Hód tó között képezett összeköttetést Kishomok irányában, amint ez az 1774. évi Vertics-féle térképen is látható.

Dillinka ér.

A város belterületétől keletre a Dillinkai nyomáson látható még ma is medrének részletei. Régen a Kis tóba ömlött. Mai fenékmagassága 80 m. körül van.

Disznó ér.

A Batidai halom mellett Répásháton keresztül vezetett a Batidai síkba. Vize sekély volt ezért gyakran ki is száradt, ilyenkor úgy a medrét, mint lankásabb környékét — Disznóér hátát — kaszálták.³⁶⁾ Az ér jól látható az 1720. évi határtérképen. Ma fenékmagassága 77·5 m. körül van.

Durha folyó.

A Nana comes 1266. évi alapító levelében van róla először említés, mint a Beregdú földjén levő folyóvízről . . . item partem in terra Beregdú, et in fluvio, qui dicitur Durha . . . (Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 315. old.) Ez a folyó tk. egy igen széles ér volt, mely a Kurcából Szentés alatt ágazott ki s több nagy kanyar után Szegvárnál ömlött ismét vissza. Régi oklevelekben Curdura-nak is van írva s sokáig Kondurának nevezték. Jelenleg medrének mélyedését Szegvár mellett Kontra tónak nevezik s fenékmagassága 79—79·5 m.

Elet ér.

A térképeken általában hibásan Élet érnek van nevezve. Régen a Porgány ér egyik jelentős ága volt, mely a Farki rét aísó részének vizét vezette ele. Két ága volt: a Nagy és Kis Elet. Az előbbi a mai Kódsi zsilip táján kezdődött s délkelet felé húzódott (ma medrének fenékmagassága 76·5 m.), majd ivben megfordulva északkelet felé tartott s innen nevezik tk. Elet érnek. Ez felveszi a Kis Eletet, mely már szélesen elterülő vizenyős terület, melynek fenékmagassága 77 m. Ma medre ki van szárítva s rendszeren művelik, mint a környékét is. Keresztül vágja a Kódsi csatorna.

Fekete ér.

A Szikáncsi síkot kötötte össze a Szöllő érrel, medre az Ürmös halom alatt húzódott s torkolata a Fekete és Zöld halom között volt.

Fok.

A Maros és Szárazér között folyhatott a Makói határban, 1337-ben van róla említés „ . . . a quodam rivulo incipiens quod vulgo Fok vocatur, qui exit de aqua Morisii et transit versus campum, Hód vocatum“. ³⁷⁾ Tehát iránya Vásárhely felé volt, de azt nem érhetette el.

Gatys ér.

Északnyugat-délkelet irányban húzódott nyugat felé tekintő homorútalattal, elválasztva Gorzsát Földvártól. Szélessége 5—600 m. lehetett. Északnyugat felé az Antalics tóba ment át a Kenyérváró halom irányában, délkelet felé pedig a Vermes halom mellett a Csalányosba folytatódott.

³⁶⁾ Városi tjk. XI. 179. 1824.

³⁷⁾ Anjoukori okmánytár III. 364.

Gera ér.

Régen a Gyúló eret kötötte össze a Kopáncsi síkkal, ma medre keresztülvágva az V—X dülöket a Kopáncs—Kistiszai csatornánál végződik a N. Szabó Pál tanya mellett.³⁸⁾ Fenékmagassága 77·5 m.

Gémes ér.

Bizonytalan fekvésű, kevésbé ismert ér volt, amely talán a Nagy Sár tóból a Dóka tavon keresztül a Kopáncsi síkba vezetett. Gémes ér volt talán az a nagy nádtermő terület is, mely a Kéró iók közelében, a Ménescsapás mellett feküdt.

Gorzsa ér.

A gorzsa laposok vizeit kötötte össze a Hód tával. Leútása csaknem észak-déli volt (Éény-ddk.) Keleti partján emelkedett a Gorzsa kettős halom, míg a déli torkolatánál, — ahol a Csalányosba ömlött — a nyugati partján emelkedett a Vermes halom. Igen jól látható ez az ér is a II. József császár korabeli térképén. (Col. XIX. Sect. 29.)

Gyevi fok.

A Kovászdí rét vizeit vezette a Kéróba északnyugat felől. Jelentéktelen ér volt. A Tisza jobb partján is volt egy Gyevi iók, amely már sokkal nagyobb, mélyebb vizű volt. Ez a Kínos és Szabad rét vizeit hozta a Tiszába a Dóci tó környékéről.

Györpölcis ér.

A Györpölcis tó megkeskenyedett része a Kopáncsi rét nyugati szélé és a Tisza között. Régen nagy nádtermő hely volt, ma pedig kitűnő termő föld. Fenékmagassága 77—77·5 m.

Gyúló ér.

A Nagy Sziget déli határát alkotta s a Hód tóval együtt azt teljesen körülvette, mert a két víz úgy nyugaton, mint délen egymással összefüggött. Az északi és keleti partja meredekebb s rajta több halom emelkedett: 1. Szamár, 2. Csutora, 3. Király halom; ez utóbbi halom mellett a Gyúló ér eddigi kb. kelet-nyugati iránya észak-délbe csapott át. Ugyanitt ömlött a Gyúlóba a Lófogó ér. Fenékmagassága átlag 77·5 m. Legmélyebb pontja 77 m.-en alul van. Domború partja mentén 77 m.-ről rövid úton 80·5, sőt 81 m.-ig is emelkedik, míg homorú oldalán 78·5—79 m.-ig emelkedik a terep.

Gyúloi három kereszt ér.

Ma már medrét sem lehet megtalálni, de a környéki idős emberek sem emlékeznek rá. Vízét a Gyúló, Gémes és Varga erekből kapta s a Hód tava felé irányult.³⁹⁾

Harcás ér.

Medre ma is látható a kopáncsi X. dülőben az iskola mellett. Leútása nagyjában északnyugat-délkeleti volt. Fenékmagassága ma 78·5—79 m.

Hasító ér.

Ugyancsak Kopáncson a XII. és XIII. dülőben láthatók nyomai. Az

³⁸⁾ 1:75.000 katonai térkép.

³⁹⁾ Szeremlei: Hmv. története I. 59.

előbbi érrel összefüggött s régen talán az Antalics tóba vezetett. Szélessége helyenkint 100 m. is volt.

Határ fok.

Régen jelentősebb ér volt, mely a vásárhelyi és kopáncsi földek között képezte a határt. Ma már jóformán csak végső részének nyoma látszik a hullámtérben a Borsosi őrháztól északra kb. 500 m.-re.

Hármas csurgó.

Kopáncson a Kőkeny domb alatt látható még ma is kiszáradt medre. Régen a Láda ér, Gyúló ér és Hód tó vize találkozott össze ezen a helyen, és egy magasabb földhátat fogtak közre, ezt „Bundahát“-nak nevezték. A mult századokban hírhedt hely volt, a betyárok a lopott jószágokat ide ísztatták be s pihenő után innen vitték tovább.⁴⁰⁾

Hód köldök v. Köldök ér.

Az Antalics tó és Csalányos között képezett összeköttetést a Hosszú tó közelében. Az 1774. évi Vertics-féle nagy térképen Hód-Köldöknnek van jelezve. Régi időben igen nagy és fontos ér volt. Medre még az 1850-es években is igen széles, kb. 100 lépés volt, vize mély és sebes folyású. Mint állandó vízi, széles és mély medrű ér — fontos vízelosztó volt három nagy terület között u. m. a Tisza, a Hód tava és a déli részen fekvő nagy víz-állások között (Batidai sík, Csalányos, stb.). Medre régen hajózható volt s nagy víz idején ezen jártak a gabonás hajók. Fenékmagassága 76—76.5 m.

Holt Tére.

A Tére fokából ágazott ki torkolatától alig 800 m.-re s kelet felé domborodó ívben kb. 2.5 km. hosszan haladt a mai védtöltés tövében s ugyancsak a Térébe tért vissza. Medre már helyenkint igen sekély, szélessége 10—15 lépés. Irányát a partján levő öreg füzek messziről mutatják.

Holt-Tisza.

Tápéval szemben indult ki a Tiszából kelet felé. Folytatását Hajó érnek nevezték s ez a Sulymos érbe vezetett. A József császár korabeli térképen Hótt Tisza-nak van írva. Ugyancsak Holt-Tiszának nevezik még azokat a régi kanyarulatait a Tiszának, melyek az átvágások készítése óta haloványokká lettek, ilyenek a vásárhelyi határban a mártélyi, körtvélyesi, atkai Holt Tisza;⁴¹⁾ nem esik már a vásárhelyi határba a nagyiai holt ág. Fenékmagassága 76.5 m.

Iklód fok.

A körtvélyesi tiszakanyart kötötte össze a Kender tóval a Det (Döt) halom irányában. A torkolatához közel volt az „Iklód hídja“, melyen a Tabán—szegedi út vezetett át. Ezt a hidat a vármegye gondozta.⁴²⁾ Ma medrét keresztülvágja a védtöltés és nyomai már alig láthatók. A töltésen belül kb. 20—25 lépés, hosszan látható mintegy kb. egy lépés széles és 20—25 cm. mély horpadás. A Holt-Tisza partján a torkolatán keresztül kocsit vezet s itt teljesen fel is van töltődve. A töltésen kívül sem lehet

⁴⁰⁾ Szóbeli közlés Jó Ferenc vásárhelyi idős polgártól.

⁴¹⁾ A tiszai halászházak ezeket a haloványokat inkább Dög-Tiszának nevezik, vagy röviden csak „Dög“-nek.

⁴²⁾ Városi tjk. 1792. Prot. decisio. IV. 229.

élesen kivenni folytatását, mert elvesz a Karancsi laposban. Így az egykor széles és mély ér, melyen át jövő víz többször elöntéssel fenyegette a várost — már szinte teljesen elenyészett. A környéken volt a középkorban Iglo falu. Fenékmagassága 79—79.5 m.

Kakasszék ér.

A terepalakulatok szerint a Kakasszék ér egy igen széles és mély ösifolyó volt. A világosi hegyekben eredt s innen Elek Kétegyháza között Gerendás felé folyt az eperjesi és kigyósi pusztákon keresztül. Gerendástól Csorvás irányában haladt s medre még ma is mindenütt jól kivehető ezen a helyen. Itt Hajdú völgy-nek nevezik, vizét pedig még a mult században Hajdúvölgy ér-nek. Ezen a helyen igen széles, kb. 450—600 m., majd két ágra oszolva a déli része a Száraz-érbe ömlött, míg a főága északnyugatra haladva felvette a Csorvás, Szénási és Bánfalvai ereket a Hajdúvölgy és Döggút halmok között Nagy Szöllös alá húzódott, ahol ívben meghajolva délnyugat felé fordult s a Vaskapu halom mellett az Főtvös dűlőt keresztülvágta s itt ismét két ágra oszlott: a felső megmaradt az eredeti irányban délnyugat irányban haladva az Árpád halom felé. Innen mint Mágocs ér húzódott s folytatódott a Kórogy érbe. A másik ág ellenben csaknem egyenesen dél felé folyt s felvette az orosházi és szenttornyai erek vizeit, a Lebuki laposon át ért határunkba, ahonnan Kakasszék ér néven folyt délnyugat irányban. A tulajdonképpeni Kakasszék ér hossza 9—10 km., szélessége változó volt 100—700 m.-ig, mélysége helyenkint igen nagy lehetett, amelyet ma is mutatnak a mederrészekben meggyülő állandó vizek (Kakasszéki tó). Szélességét még jobban növelték a partja mentén elterülő lapályos rétek. Hajdan erős folyását bizonyítja a medrében s partja mentén majdnem mindenütt feltalálható éles folyóvízi homok, melyet több helyen rendszeren bányásznak is. (Aranyág.) A mai Kakasszéki tó környéki idős gazdáktól hallottam, hogy nagyapjaiktól, szép-nagyapjaiktól fennmaradt hagyomány szerint abban az időben nagy víz idején életes hajók jártak Vásárhely és Gyula között a Kakasszék éren. Ma medre legnagyobb részében ki van száradva, csak kezdeti részén, a Kút völgy-széki dűlőben, — ahol egy nagyobb kanyarja volt s így medre igen mély lehetett a régi időkben — van egy állandó vízü területe s ezt a részét Kakasszéki tónak nevezik. A Kakasszék ér a Kút völgybe folytatódott, mely a Kis tó után a Hód tóba ömlött. Fenékmagassága 81 m.-től 78.5 m.

Katra ér.

Az Erzsébeti oldal alul a Círiák ér mellékéről jött délnyugat felé átvágva a Nyomásszélt, a Rác- és Makói-útszéli dűlőket s a mai Katraszél megállóhely felett Szikáncson át húzódott. Sarkaly és Szentkirály között ömlött a Hód tóba. Régen egyik ága útján a Szöllő érrel is összefüggésben volt s nagy víz idején talán a Círiák érrel is. Fenékmagassága 78.5 m.

Kelemen tok.

Az 1774. évi Vertics-féle térképen a Porgány érbe ömlik. Egyes idős emberek bemondása szerint*) a Kopáncsi síkot kötötte össze az Antalics

*) Szóbeli közlés Jó Ferenc és Pál István idős vásárhelyi polgároktól.

tóval, illetve Kéró fokkal; ez az összekötő ér igen jól ki van rajzolva a József császár korabeli térképen (Col. XIX. Sect. 29.), azonban a neve nincs feljegyezve!

Kendertó-ér.

A Kender tó és Kenyere között képezett összeköttetést, lefutása kb. észak-déli volt. A Tiszától kb. egy km.-re kelet felé ágazott ki a Kender tóból. Medre ma is jól látható a Kenyere ér medre és Körtvélyesi út között s rajta ma is híd vezet át. A kendertói torkolatához közelít az Ásott Tisza medre. A Kendertó-ér most csatornázza van s ezáltal a Pamuk ér medre is ármentesítve van. Mai fenékmagassága 77—77.5 m.

Kenyere ér.

A Kék tó közbeiktatásával a Kórogy eret kötötte össze a Tiszával. A tulajdonképpeni Kenyere ér a Kék tó déli végétől indult ki s eleinte rövidebb darabon északról dél felé, majd ívben meghajolva keletről nyugat felé tartott. Régen talán a Tisza körtvélyesi kanyarulatának felső részébe ömlött egyenesen, később pedig a Pamuk érbe folytatódott, miután a régi közvetlen mederrész feliszapolódott. Ahol a Kenyere átmegy a Pamuk érbe, onnan indult ki délkelet felé a Kendertó-ér. A Kenyere ér medre hajdan igen szépen volt kiképezve, széles, mély és bővizű volt. Egész hosszúságában igen jól látható a József császár korabeli térképen (Col. XIX. Sect. 28.). Ma medre ármentesítve van s főleg gyümölcsösökkel telepítették be. Ma fenékmagassága 78.5—79 m.

Kéró fok vagy Kéró ér.

Aránylag rövid, de jól kiképezett medrű és bővizű ér volt, mely észak felől a Kelemen fok útján a Kopáncsi sík, az Antalics tó útján a Gyuló ér és Hód tó vizeit szedte össze, kelet felől a Lőrinc ér vitte bele a Batidai sík vizét, míg délkeleten a Porgány érrel is összefüggésben volt. Torkolata előtt az ér két ágra oszlott s a Tiszával egy háromszög alakú nádas szigetet fogott közre, melyet Kréta szigetnek neveztek. Igen jól látható ez a II. József császár korabeli térképen (Col. XIX. Sect. 29.).

Keselyes ér.

Tarjánvégen, a Hód tó nyugati részén terült el a régi Szegedi úttól délnyugat felé. Mellette volt a Tére torkolata, míg a partján régen nagy füzes erdő volt, a Pap erdeje. Medrének nyoma helyenkint ma is jól látható s benne ásták a Szöllőéri csatornát. Fenékmagassága 77.5—78 m.

Keskeny ér.

A Nagy-Sár tót kötötte össze az Ökör tóval, hosszan elhúzódva a Nagy-Sár tó mellett.

Kicsapó.

Rövid, keskeny ér volt, mely a Csalányost kötötte össze a Hódköldökkal áradások alkalmával.

Király ér.

A Nagy-Sziget északkeleti részéről ívalakban folyt délkelet felé a Gyuló érbe. Medrének nyomai ma is láthatók.

Kiskert árok.

A Hód tava és Kender tó között képezett jelentéktelen összeköttetést.

Medre csak helyenkint volt kiképezve, míg legtöbb helyen csak lapályos vizes rét volt a Paléi nyomáson. Helye ma is látható, de már vízterülete csatornázva van.

Kis Laci semlyék.

A László eret kötötte össze a Pap erével, nem volt nagy víz, de az 1880-as években még megvolt.⁴⁵⁾ Ma területe ármentesítve van.

Kis-Tisza.

Medre nem a vásárhelyi határba tartozik ugyan, de környékét vásárhelyi emberek bírták és művelték nagy részben. A Tisza jobb partján a Tömörkényi pusztáról hozta a vizeket. Összefüggött a Nagy Csáj tóval, Dong érrel, sőt a Dóci tóval is. Medre széles, mély és szépen kiképezett volt és régen igen bő vízü lehetett. Közvetlenül a körtvélyesi kanyar felső részénél ömlött a Tiszába, a mai 87. átvágás felett.

Kompoldár tok.

A Tisza jobb partján a Kerek rét vizének levezetője volt s egyúttal a Büdös tóval és Hosszú tóval is összefüggésben volt. Az 1706. évi tanuvalломási jegyzőkönyv⁴⁶⁾ szerint Mártély és Anyás között képezte a határt, de a torkolata már az 1723. évi oklevél szerint a körtvélyesi határban volt. Régen jó halászó terület volt, melyet a Károlyi grófok a XVIII. században mint vásárhelyi területet adtak ki bérbe. Barát vagy Barátok fokának is nevezték. (L. ott.)

Kórogy ér.

Fábián-Sebestyén vidékéről a pankotai, eperjesi és mucsiháti pusztákról szedődött össze vize a Veker értől délkeletre. Iránya eleinte délnyugati a Borsó halomig, innen kb. déli egészen a Donát halomig, hol egy darabig nyugat, majd ismét dél felé húzódik egészen Derekegyházáig. Innen iránya több kisebb-nagyobb kanyart nem számítva nyugati s a Kontra tó alatt Szegvár községen keresztül folyva a Kurcába ömlött. Régen áradások alkalmával a Körössel is összefüggésben volt. Medre széles, jól kiképezett s főleg áradáskor bő vízü is volt. Anonymus még folyónak írta. 1722-ben már álló víz volt, amelyben halásztak. Ma fenékmagassága 79—81 m.

Köldök ér. Lásd Hód köldök.

Köves ér.

A vásárhelyi és kopáncsi földek között a Kopáncsi síkból vezetett az Ökői tóba. Torkolata Töringtől kb. egy km.-rel volt kelet felé. Jelenléte ennél is volt.

Kövesd ér.

Kingécz és Batidai sziget között képezte a határt. Iránya északról dél felé tartott. A Csalányos közepéből igen szélesen indult ki egyik ága a Kis Kövesd ér útján a Porgánnal is összefüggésben volt. Ma medrét keresztül vágja a Szárazéri csatorna. Az 1784. évi József császár korabeli térképen (Col. XIX. Sect. 29.) a lelei sík és Porgány ér között van rajzolva a Kövest és Kis Kövest, melyek egy szigetet fognak közre s tőlük északra az Örs tó, délre pedig a Panna-hát van. Mai fenékmagassága 77—77.5 m.

⁴⁵⁾ Szóbeli közlés Csokán Pál népművelési titkártól.

⁴⁶⁾ Városi levéltár régi vegyes iratok 2. cs. 3. szám.

Közép ér.

A Kenyere érből vezetett a Hód tóba a Pap ere és Kender tó között kb. észak-déli irányban. Jelentéktelen víz lehetett, mert ma már helyét sem lehet pontosan megállapítani.

Laponyag ér.

Az Atkában volt mint jelentéktelen ér, mely a Laponyag tó vizét vezette az atkai kanyar alsó szárába.

Láda ér.

A Ménescsapásból ágazott ki és a Köldök érbe vezetett. Nem nagyon széles ér volt, kb. 10 lépés,⁴⁷⁾ de vize mély volt. Partja mentén emelkedett a Bundahát. A Láda ér a Hármás csurgó egyik ága volt.

László ér.

A Tiszából vezetett a Kender tóba, innen pedig a Palén keresztül a Hód tóba kanyargott. Medre helyenkint még ma is jól látható. Az 1870-es években még víz állt benne, de ma már csatornázva van.

Lófógó ér.

A Nagy-Szigetből vezetett a Hód tóba kb. Kishomok irányában. Medre széles, lapályos volt s a Bese érrel is összefüggött nagyobb víz idején. Nevét bizonyára onnan vette, hogy a fenékén lévő mély és ragadós iszap az átkelő lovat és kocsit nagyon fogta.

A Fehér tóból a Nagy Bogárzóba vezetett egy széles lapályos mocsár, melyet szintén Lófógónak neveztek.

Lőrinc ér vagy Lőrinc János ere.

Az 1789. évi úrbéri összeírás Bat ere és Gyanta között említi. Egyik ága a Csalányos déli részéből indult ki, a másik ellenben a Kövesd érrel függött össze, így köztük egy sziget képződött. Medre dél felé húzódott a Kingécen keresztül s a Hosszú tó mellett a Porgány érbe ömlött. Medre igen mély volt s a Száraz ér felől közlekedésre használták a Hód tó felé.

Ludas ér.

Derekegyháza és Ördögös pusztá környékén szedődött össze a Kék tó medencéjéből. A Szentesi országút kezdeti részét a Nagy Ludas halom mellett keresztül vágta s innen medre nyugat felé haladva szélesen elterült, közben felvette a Mindszenti és szegvári földek vizeit is. A Sebek halom felett két ágra oszlott, felső ága a Kis Ludas, alsó a Nagy Ludas. Ez utóbbi ág Mindszent felé húzódott s a Nagy halom lábánál lekanyarodva a község alá a Tisza-menti laposokba vezette vizét. A Kis Ludas ellenben egy észak felé tekintő kanyarulattal a Pap halom felett a Kurcába ömlött. Maj fenékmagassága 79.5—81.5 m.

Lüdvár ér.

A Barci réten volt a Banda fok és Büt ere között, mint jelentéktelen összekötő ér. Medre ma már nem is látszik. Fenékmagassága 77—77.5 m.

Mágocs ér v. Száraz-kórogy.

A Hajdúvölgy érből az Eötvös dűlőben ágazott ki s innen csaknem egyenesen délnyugat irányban haladt Nagymágocs alá, ahonnan dél felé néző nagy kanyar után északra tartott s a Kórogy érbe ömlött a Donát

⁴⁷⁾ Szóbeli közlés Jó Ferentől.

halom felett. Medre még ma is igen jól kivehető, szépen van kiképezve és helyenkint elég mély is. Már a XVIII. sz.-ban nem volt állandó vize, sőt ekkor már medrébe több kutat is ástak. A Mágócs ér medre ma már nem tartozik a vásárhelyi határba. Jelenlegi íeníkmagassága 80—81 m.

Margita ér.

A Nagy-Sziget közepe táján volt két vízállás a Nagy és Kis Margita. Az előbbi felnyúlt a mostani Szegedi útig s igen terjedelmes mocsarat alkotott a Tetűvár és Lófógó ér között, ez utóbbival nagy víz idején összefüggésben is volt. A Kis Margita a Gyúló érbe ömlött. Fenékmagassága 78.5—79.5 m.

Ménés csapás.

Kopáncs déli részén a Kőkény-domb alatt ieküdt, a mai Hód-tó—Kistiszai csatorna mentén. Medre jelentéktelen volt.

Nyálas ér.

A Hód tó és Köldök ér közötti kis vizet nevezték így. Derekegyháza határában is volt egy Nyálas ér, amely a Kórogy érbe vezetett. Derekegyháza mellett. Fenékmagassága 80.5 m.

Pamuk ér.

Így nevezték a Kenyere ér folytatását a Kénder tó torkolatától nyugat felé a Tiszáig. Régen jelentős medre délkelet-északnyugat irányban húzódott; partja mentén széles lapály volt, mely nyugat felé a Kutya íeníkbe folytatódott. Északi partján emelkedett a Boldogasszony halom, míg délen a Kaszás halom és az Álomhát. Torkolata a mártélyi és körtvélyesi kanyar között kb. középen volt. Ma medre és környéke a védőtöltésen kívül ármentesítve van s íeníkmagassága 78—78.5 m.

Pap ere.

A Hód tó nyugati végéből ágazott ki. Lefutása kb. észak-déli volt, a belterületet nyugat felől határolta s a városzéli házak telkei a Pap ere laposába lejtettek. Keleti szélére emelték a körtöltést. Déli végét, a hód-tavi torkolatát, még régen áttöltötték s itt vezetett a régi Szegedi út. Északi végén pedig a Körtvélyesi út vezet át. Medre igen széles volt, de vize már az 1700-as években sem volt állandó, ezért medrét 1794. körül ármentesítették⁴⁸⁾ töltések emelésével. Hosszúsága kb. 2500 m., a legnagyobb szélessége 1000 m.; íeníkmagassága ma 78—78.5 m. körül van. Teljesen ármentesítve van, legmélyebb pontján húzódik végig a Kanális, mely a belterület északi részeinek vizét vezette le a Hód tó—Kistiszai csatornába. A Pap ere legnagyobb részében kert-művelés van, főleg gyümölcsfákkal (szilva) és szőlővel van beültetve, csak déli részén van kevés legelő.

Porgány ér.

Legnagyobb része a vásárhelyi határon kívül esik, de a határ vizeinek főtömegét ez szállította a Tiszába és egyik legfontosabb vízi-útja volt a vásárhelyieknek. A Porgány ér a határ déli részén levő nagy vizekből: Batidai sík, Kárászos, Csalányos, Gatyás ér stb.-ből szedődött össze s jól kiképezett medre eleinte délre, majd nyugat felé kb. a Tisza nagyfai ka-

⁴⁸⁾ Városi tjk. 1794. VII.

nyarulatával párhuzamosan haladva, az alatt 1.5—2 km.-re ömlött a Tiszába. A Porgány ér északi részén a Köldök eret vette fel s ezáltal a Hód tava és a Tisza között képezte az összeköttetést. Keletről a Lőrnic ér ömlött bele, délről pedig a Bogdány ér, ez utóbbi a Sulymos és Hajó érrel volt összeüggésben, amely pedig a Marosból ágazott ki. Így ezen az úton hajóval lehetett Makóról Vásárhelyre járni. Ugyancsak a Porgány érbe ömlött a nagyíjai kanyar alatt az Elet ér is. A Porgány medre széles és mély volt s kis vízálláskor is volt annyi víz benne, hogy hajóval lehetett járni rajta. Ma medrének szélessége 12—16 m. Fenekére ásták a Porgányi csatornát.

Szerintem a Porgány ér a Száraz ér folytatását képezi, ugyanis a Száraz ér medre Földeáktól nyugatra pár km.-re elsekélyesedik, kiszélesedik s végül nyomtalanul eltűnik a Batidai síkban. Régen a Tisza szabályozásáig ezen a részen nagy vize szélesen elterült s a Batidai síkot alkotta s ennek a nyugati részéből indult ki a Porgány ér. Ma már a két ér medre a Száraz éri csatorna útján össze is van kötve. Fenékmagassága 76—77 m.

Sarkaly ér.

A Hód tó keleti oldalából a mai Újváros és Sarkaly között indult ki s megkerülte a sarkalyi szőlőskerteket s ott egy széles, de sekély tavat képezett, amely régen igen jó halászó hely volt. Ez az ér választotta el a nyomási földeket a sarkalyi szőlőktől. Ma fenékmagassága 78—79 m.

Sas ér.

A Laponyagot és Sár tót kötötte össze a Tiszával. Legrégibb adatunk erre az érre a Solthi Dávid 1408. évi adománylevelében van⁴⁹⁾ ahol is Athka, Laponyag és Kerek tó között van felsorolva mint halászó hely. Medre ma már erősen fel van iszapolódva, de még látható.

Sás ere.

A Kövesd értől délkeletre, azzal kb. párhuzamosan haladt Nagy Létől a Csalányos felé. A Mindszent-Apátfalvai tiszai társulat átnézeti térképén jól látható medre, de a szabadban már nem lehet tisztán kivenni. Mai fenékmagassága 77.5 m.

Sásos ér.

A Nagy-Sziget közepe táján a Margita és Bese ér között terült el sekély medre. A Kopáncsi Felső Teleken is volt egy Sásos ér nevű hajlás, melynek nyoma ma a II. és III. dűlő közepén van.

Sebes fok.

A vásárhelyi határban több ilyen nevű fok volt, ezek közül legfontosabb a Körtevényesi tiszakanyar felső részébe ömlött, levezetve a Kutya-fének Pamuk ér alatti részének vizét. Az 1789. évi összírás szerint partján nagy füzes volt. Keleti partján az Álomhát terült el. A második Sebes fok a Barci réten mint jelentéktelen víz, mely a Barci tót a Tiszával kötötte össze.⁵⁰⁾ Most már nyoma sem látható, sőt a ma élő idős emberek sem emlékeznek rá. A harmadik Sebes fok a Dókát kötötte össze a Sár tóval és a Tiszával. Helyét ma már nem lehet megállapítani.

⁴⁹⁾ Cod. Dipl. X. 3. 87.

⁵⁰⁾ Szeremlei: Hmv. története I. 75.

Sulymos ér.

Mint a Porgány ér mellékága már nem tartozik s régen sem tartozott a vásárhelyi határba. A terepviszonyokból úgy látszik, hogy a Marossal volt összefüggésben s a hagyomány szerint is ezen a régen jelentősen mély és széles éren jártak csolnakokkal a makóiak Vásárhelyre. Mellékága volt a Hajó ér, amely a Tiszával kötötte össze. Fenékmagassága 78-5 m.

Száraz ér.

Óskori folyó volt, amely a Ménesi hegyekben eredt s Ó-Paulisnál a Paulisi ér útján a Marossal is, de áradások alkalmával a Körösök vizével is összefüggésben volt. Széles és mély medre a mai vásárhelyi határt csak egy helyen érinti, Pusztaszélen a Hosszú dűlő alatt. A Száraz ér medre Földeáktól nyugatra lassankint elsekélyesedett, a vize pedig a Batidai síkban szétterült. Állandó folyóvize már néhány század óta nem volt, de áradások, nagy esőzések után medrében igen mély víz gyűlt meg, úgy hogy ilyenkor csolnakokkal jártak s szálfákat tutajoztak rajta. 1816. febr. 2-án 30 Stipsics-ezredbeli „vasas német” közül több belepusztult lovastól együtt a Száraz ér vizébe. Ekkor különben is szokatlan nagy hóvihar volt. Ma fenékmagassága 79—83 m.

Szőllyi fok.

A Tisza körtvélyesi kanyarulatának felső részét kötötte össze a Kender tóval. Talán ennek medrében ásták 1779-ben a Kis Tiszát, vagy Ásott Tiszát. Vizzel telt medre ma a Kardos Imre tanyáján látható.

Szöllő ér.

A Hód tó délkeleti részét kötötte össze a Csalányos északkeleti részével. A Hód tóból a Dékány vágy Vágott halomnál lépett ki s egy ideig kelet, majd dél felé haladt igen kacskaringósan. Két oldalán nagyobb mocsarak voltak, főleg nedves időkben. A Csalányosba a Vermes halom keleti oldalán ömlött be. Zöld halomhoz közel felvette a Fekete eret. Fenékmagassága 78-5—79 m.

Tarka disznó fok.

Körtvélyesen a Tisza kanyarulatában volt, mint jelentéktelen vízfolyás, mely a Tiszába vezetett. Ma már nyoma sem látható.

Téglás ér.

Lefutása csaknem párhuzamos volt a Kenyerével. A Kis Bőve halom északi oldalán húzódott északkelet-délnyugat irányban. A Bővehalmi dűlőről, téglási és kenyerei földekről gyűjtötte össze a vizeket s vitte a Kék tóba, így a Kenyere érrel is összefüggésben volt. Lehet, hogy régen a Tiszát kötötte össze Korhány magasságában a Kék tóval, amint ezt részben a terepalakulatok is mutatják, de később medrének ez a nyugati része annyira feliszapolódott, hogy a víz csak a keleti részén gyűlt meg. Ma medre teljesen ki van száradva s művelik is. Legmélyebb pontja a nyugati részén 79—79-5 m., míg kelet felé medre emelkedik 80-5—81 m.-ig.

Tére ér vagy Tére fok.

A Hód tavát kötötte össze a Tiszával. Lefutása igen kacskaringós volt. A Hód tóból a Pap erdejénél ágazott ki s vele jó darabon párhuzamo-

san haladva, délnyugat felé húzódott, majd rövid út után északnyugat felé fordult s innen észak felé tekintő ívet írva le, a Sár tó északi végével volt összefüggésben. Ettől a helytől kezdve észak, majd északnyugat felé fordulva a Barci réten át a körtvélyesi kanyar alsó részébe ömlött bele. A Téréből ágazott ki a Holt-Tére. (L. ott.) A Tére és a Sár tó közti háromszög alakú félszigeten volt a Szakálszárító. A Vásárhelyről Szegedre vivő út a Térén vezetett át s hídját a város gondozta. Ez a híd vastag gerendákból épült, igen erős és széles volt. Mellette volt abban az időben a Hámszárító csárda.⁵¹⁾

A Tére Vásárhelynek egyik legfontosabb élő „folyó vize” volt és közlekedési útja egészen a Tisza szabályozásáig. Bár lefutása elég kacs-karingós volt, a mély medre és jól kiképezett partja alkalmassá tette még nagyobb hajókkal való közlekedésre is. A csónakoknak meg ez volt a rendes útja. Még 1806-ban is szálfiákat úsztattak be a városba rajta.⁵²⁾ Az is mutatja jelentékeny mélységét, hogy csordaitáskor sok marha pusztult bele.

A Tére képezte közvetlen folytatását a Kakasszék-Kútvölgy ösfolyónak a Hód taván keresztül. Így ez az ér az említett ösfolyó deltájának egyik ága volt. A Tére torkolata a Tiszánál ma teljesen át van töltve s kocsiút vezet rajta keresztül. Ettől kezdve azonban medre mindenütti jól kivehető, kb. 20—22 lépés széles s 100—150 cm. mély. Partja jól kiképezett, szélén hatalmas fűzfák húzódnak végig a hullámtérben. Lefutása itt eleinte rövid darabon észak-déli, majd nyugat-keletire fordul s 8—900 m. lefutás után ágazik ki belőle a Holt-Tére. Ettől kezdve lefutása ismét észak-déli lesz s közben átvágja az egész Barci rétet. Miután a Holt-Térét újra felvette, egy délnyugat felé domborodó kanyarral kelet felé tart s kb. 2-5 km.-es lefutás után a védgát keresztül tölti. Medre ezen túl is jól látható, amint eleinte a védgáttal, majd a régi Szegedi úttal párhuzamosan halad. Medrében rendes körülmények között víz nincs, csak áradások után marad vissza egy ideig. Medre régen is kb. olyan széles volt, mint ma, amit a parti fűzfák is mutatnak, de mélysége sokkal nagyobb volt. Ma fenékmagassága a védőtöltés környékén 77 m. körül van, a hód-tavi torkolatánál pedig 77-5 m. Partmelléke 79—80-5 m.

Tompaháti ér.

Tompahát és Rárós vizeit gyűjtötte össze s azokat részben a Kék tóba, részben a Kenyere érbe vezette le.

Torda ér.

A Pap erét kötötte össze a Kenyere érrel a Torda lapos közepén. A Körtvélyesi út ma medrét keresztül vágja.

Tót István ere.

Jelentéktelen ér volt a Solti lapos határán. Alsó vége a régi Hámszárító csárdától keletre kb. egy km.-re volt. A Tót István laposa vizét vezette le.

Tök ere.

Jelentéktelen vízállás volt a Batidai sík és az Ürmös ér között.

⁵¹⁾ Megyei végzés 1746. Városi levéltár 26. cs. 58. sz.

⁵²⁾ Városi tjkv. VIII. 175.

Tűfarki fok.

A Tisza jobb partján vezetett a Tűfarokkal szemben a Tiszába a Kis Tisza alatt, a Petres gátja közelében. Régen a Kis Tiszát kötötte össze a Tiszával.

Ürmös ér.

Bizonytalan iekvésű ér, mely a Batidai síkot kötötte össze a Gorzsai laposokkal.⁵⁴⁾ Medrét már nem találtam meg.

Vaj ér.

A rét egyik leghosszabb vize volt. A XVIII. században a kopáncsi és vásárhelyi földek határán folyt. Lejutása nagyjában északkelet-délnyugat felé tartott. Kishomok vidékén kezdődött s a Gyúló ér lapályából a Gera ér felett indult ki. Ezen a részen még rendesen kiképezett medre nem volt. Ma végső része még egészen jól kivehető mint ék.-dny. irányú mélyedés, melyet a védgát a mostani Szegedi úttól alig száz méterre lefelé keresztül vág. Medre teljesen ármentesítve van s fenékmagassága 77 m. körül van.

Vajkutykó.

A Vaj ér egyik ága s a kettő együtt a Vajhát magaslatot fogta körül. A Borsosi őrháztól délkeletre terült el s a Kopáncsi síkkal is összeütgött. Egyik ága a Kéróba ömlött, a másik pedig a Farki réten terült el. Fenékmagassága 77.5 m.-en belül van s legmélyebb pontja 76.5 körül van.

Varga ér vagy Varga János foka.

Helyét pontosan nem tudjuk, talán a Kövecs érből vezetett a Kopáncsi síkba. Az 1774. évi Vertics-féle térképen Kotacz alatt a Tére fok dél felé tekintő kanyarjába ömlik a Gyúló ér felől, de azzal nincs összeköttetésben.

Vásárhelyi fok.

A Határ fokot nevezték még így is. (Lásd ott.)

Vermes ér.

A Batidai síkból vezetett a Gorzsai laposba.⁵⁵⁾ Jelentéktelen ér volt, melynek már a medrét sem lehet megtalálni.

Zsena ér.

A Gyúló érből ágazott ki a sarkalyi szőlők felé. Nagy víz esetén a Hód tóval is összefüggésbe került.

Bodnár Béla.

⁵⁴⁾ Szeremlei: Hmv. története I. 81.

⁵⁵⁾ Szeremlei: Hmv. története I. 82.

SZEMLÉ.

Finnek Észték a magyarok északi testvérnepei. Huszonnégyszerző közreműködésével. Budapest, 1928. 335 lap.

E mű *Gróf Teleki Pál* és *Kogutowicz Károly* professzorok, 1924 nyarán Finn- és Észtország területén rendezett tanulmányútjának gazdag tapasztalatait, bőséges megfigyeléseit rögzíti meg és szebbnél-szebb eredeti illusztrációkkal díszítve bocsátja huszonnégyszerző közreműködésével a magyar közönség elé, amelyre csak „gazdagodást jelenthet a lelki kapcsolatokkal megerősített magyar—finn—észt szolidaritás” elmélyítése. E könyv meg akarja ismertetni a magyar közönséggel azt, hogy „A népek tengerében, mint két testvérsziget él északon — szlávok és germán fajták közékelve — a magyarok egyetlen európai rokonsága: a finn és az észt nemzet. Kemény lelkű, nagy akaraterejű és tehetséges emberek”.

Gróf Teleki Pál „Ajánlás”-a után *Madai Gyula*: *A finn testvérekhez* c. költeményével vesz stílusos lendületet e mű tartalma. Ez a lendület aztán végig megmarad és viszi az olvasót az érdeklődés szárnyain az összes fejezeteken át, melyek közül *Gróf Teleki Pál*: *Finn- és Észtország világhelyzetét* tárgyaló fejezetben megtudjuk, hogy itt az északi Lappfölddel együtt négy nagy területi egységet különböztethetünk meg. Ezek közül a föld és az ember kapcsolatát tekintve, történelmileg csak a három déli rész jön számításba. Legváltozatlanabb az Ezertó országának földje, sajátos karakterével szinte világunikum. Déli határát, a végmorénák óriásai jelzik, nyugati részén a Baltikum csatlakozik hozzá parti tájaival, keleten pedig az erősen északi jellegű és kontinentális Karjala az orosz táblás vidék síkjába megy át. „E három rész szerepe az emberek és államok életében, adja Finnország történelmét és világhelyzetét”.

Nagyszerű képet kapunk a neolit korszaktól kezdve, egészen a jelen viszonyok kialakulásáig. Finnországnak keleti és nyugati szélső területe már a Krisztus előtti III—IV. században két kultúrkör hatását érzi. A bronzkorban, a IV—VII. század folyamán a megfogyott lakosság helyét a Kama mellől bevándorolt finnek és észték foglalják el. Az ittlakó lappokat északra szorítva, a tájat történelmi területté teszik. A normannok és dánok tengeri uralmát a germánok keleti terjeszkedési törekvései váltják fel, majd pedig a keleti és nyugati kereszténység ráhatása fogja közre. A keresztes hadjáratok idején pedig megszólal a kereskedelmi hatalom szava is. A finnek-ről a XIII. századig kevés adat maradt fenn, de midőn a Hansa-szövetség 77 várossal megalakult már „Tallin nagyobb, forgalmasabb, mint ma”. A Balti tenger élénk kereskedelme idején, a XIV. században Finnország déli partja, — mint svéd és keresztény tartomány — Európa keretébe lép. A Baltikum tartozéka, az eleddig passzív szerepetjátszó Észtország a XIV.

század végén, Finnországgal együtt magához ragadja a Keleti tenger kereskedelmi egységét, midőn a Kalmari Unio-ban a Hansa-szövetséggel szemben fölényre emelkedik. Ezt a pozíciót a XVI. századig tartja meg, amidőn Finnország és a német lovagrendek tartományát alkotó Észtország is, svéd tartománnyá lesz. A reformáció küzdelmében Finn- és Észtország alig vesz részt, de az Újkor elején kelet és nyugat hadszínterévé válik. Svédország nagyhatalmi időszakában a XVII. században Finn- és Észtország — bár a nagyhatalom haderejének mintegy felét adja s Európa harcterein küzd, — erősen fejlődik s egészen nyugateurópaivá lesz, ami által Nyugati és Keleti Európa határvonala kiélesedik. Svédország nagyhatalmi időszaka Finn- és Észtországot megviseli, az oroszoknak tengerhez való törekvése pedig Észtországra a XVIII. s a teljesen nyugateurópai műveltségű Finnországra a XIX. században terjeszti ki hatalmát, amikor is mindkét ország nemzeti egysége és öntudata is elvesz. Ezt csak a XIX. század folyamán nyeri vissza, midőn egyúttal Európa egyik gazdasági tényezőjévé lesz. A világháború alatt a Finn-nagyhercegség népét nem mérik harcba vinni, de Észtország népe, az oroszától meg nem különböztetve mindaddig harcol, míg az orosz összeomlás folytán Finnországgal együtt függetlenségét vissza nem kapja.

Kerek egységével, nagy átfogásával érdekesen tanulságos ez az összefoglaló kép, amelybe gróf Teleki, Finn- és Észtország világhelyzetének bemutatását besűríti.

Kogutowicz Károly: *Finnország földrajza*-t adja e mű második tanulmánya. Az őskontinensnek, a finn-gránittáblának milyenségéről nyerünk szemléletes tájékoztatást, midőn az Ezérti országának felszíni kialakulását olvassuk. A tenger transgressziói több ízben borították el az orosz táblát s felszínét lerakodással vonták be. Finnország ősközeteinek felszíne ekkor is vízmentesen maradt, de a jégkorszak hideg klímája miatt, a nagy csapadékmennyiség ezt is kikezdte. A skandináv lejtőkről Anglia, Lengyel- és Németország területéig sugarasan előrenyomuló jégárok munkája sajátosan átalakította. A jégárok elképzelhetetlen súlya a felszínt a törmelék-sziklákkal kigyalulta s elolvadásuk után vándorköveket és morénaláncokat hagyott hátra. E korszak élő emléke, ma csak a tundrák vidékén látható még. A jégkorszak hideg-meleg éráinak megszüntével a mai Finnország felszíne készen állott a „*shären*”-partok szabdalt, számtalan sziklasírtjével, fjordszerű képződményeivel, Salpauselkä néven ismert végmorénás kettős gátjaival, melyek között merőlegesen elhelyezkedett „*ozar*”-ok szegletes és görgetett kötömege adja Finnország morfológiáját. A morénatorlaszok, sziklavályúk és teknők mélyén összegyűlő vízből tavak és rövid, de bővizű folyók keletkeztek, melyek ma a fakitermelésnek és az elektromos erő-előállításának jó lehetőségei.

Kogutowicz professzor értékes szemlélődéseinek és bőséges megfigyeléseinek e sorozata a sajátos formák és hatalmas dimenziók megkapóan tanulságos bemutatását tárja fel az olvasó előtt.

Karl János: *Finnország növény- és állatvilága* címen, a klíma, a talaj, a flóra multja és az ember átalakító tevékenységének szemlélésével ismerteti meg a finnországi fenyőrégió és az arktikus tundravidék florisztikáját és flóraelemeinek társulása által alakult tájtypusokat. A *klíma* ható-

tényezője: a csapadékszegénység, az alacsony hőmérséklet és a kevés inszoláció mellett előnyösen segíti elő a zárt erdőségek kialakulását. *Talajának* úgy nevezett „podzol”-típusa, a kilúgozás miatt tápanyagban szegény, a porózus szint alatti „artstein”-típus pedig sókkal telített s a gázoknak átjárhatatlan. A magasfekvésű területeken kilúgozott anyag, az alluviális részekben rakódott le s itt fejlődtek ki az erdők. A tundravidék flóraeleme a jégkorszak után keletről, a lombos erdők növényzete pedig nyugatról. Svédország területéről vándorolt be. Az emberi beavatkozás folytán pedig a lakott területeken egy „kozmodopolita ubiquista, antropochor” növényzet fejlődött ki. Az erdőégetés utáni területek vezérfája már nem az erdei fenyő, hanem az értékteleenebb nyírfa.

A tájkép karakteretadó természetes asszociációkat: erdők, rétek, lápok s a tundrák és vizek növényzete alkotja. Az ország területének 75%-a erdő, főleg tűlevelűek alkotják, a déli részen tölgy is van, legelterjedtebb lombfa a nyír, mely a legészakabbra hatol fel. A fenyőerdők fiziognómiáját itt Finnországban, a majdnem hengeres habitusú *Picea excelsa*-nak északra, a *Pinus silvestris*-sel történő kicserélődése hozza létre. Nagyon sikerült és hangulatos e tájképváltozás szemléletes leírása. A rét gyakran legelő is, ezért az ősrét és az erdőirtás által keletkezettek között sok az átmeneti-jellegű táj. Ezeknek florisztikai állománya a talaj minősége szerint változik, rajtuk fa nincs, kevés a zúzmó, a moha pedig hiányzik. Jelentősek a *lápok*, melyek egyéb természeti tényezők adottsága mellett, az ember megjelenése óta, leginkább az erdők elláposodásával keletkeznek. A *tundra-vidék* jellegzetessége Petsamo mellett és a tuturik-on bontakozik ki a maga teljességében.

Állatvilágának jellemzője a rénszarvas volt, ma csak megszelídített faja ismeretes, továbbá a sarki róka, lemming és északon a foka, meg az újabb korban bevándorolt nyúl. Madárvilága gazdag, de a csúszómászók száma a hideg klíma miatt csekély.

Haltenberger Mihály: Észtország természeti viszonyai-ról számol be. Észtországot egy északi (Pandivere) és három déli magasvidékre (Viljandi, Otepää és Haanja) osztja, míg Pärnu, Virtejärv és Pejpus vidéke mélyedési terület. *Altalaja* északon szilur mész és dolomit, délen devon mész. A kristályos kőzetek hiányával együttjár az ércek hiánya is, de van sok, gazdaságilag értékes foszforit, dictyonema- és okajpala (kukkersit) telepe. A paleozoai altalajt diluviális és részben alluviális takaró fedi. Az északi és déli részek glaciális jelenségeinek különbözőségét a petrográfiai karakter szabja meg. *Geomorfológiailag* Granö nyomán északon „ozar” középen „drumlin”, délkeleten „morénahalomtájvidéket” különböztet meg és „glint”-, „dűnés” és mocsaras tengerparti típust. *Hidrográfia*lag sok a mocsaras terület, folyói rövid, közülük rövid szakaszon csak néhány hajózható. *Éghajlata* átmeneti-jellegű, mérsékeltén hűvös. *Növénytakaróját* vegyes-erdőség, sok mocsár, láp és rét növényzete alkotja, karakteradók a ligetes vagy lombos rétek és a hiányos vegetációval rendelkező, egyhangú „alvar-táj”. A szigetek maradványflorája is érdekes. *Állatvilága* a Baltikum országaiéhoz hasonló. Jellemző állata a jávorszarvas, az erdőkben még vadon él.

Zsirai Miklós: A finnség őstörténeté-ben, a testvérmemzet vándorlását,

művelődését és multját, az összehasonlító-nyelvészet, archeologia, etnologia és filologia eszközeivel dolgozó őstörténeti kutatás alapján: a) urali, b) finnugor, c) finnperm, d) finnvolgai, c) közfinnkorszak fejezetei alatt ismerteti.

Szinnyei József: A finn-magyar nyelvrokonság-ról értekezik, kiterjeszkedve a nyelvrokonság fölfedezésére, kutatásának történetére, a nyelvi elágazás idejére s a rokonság mértékére és bizonyítására.

Solymossy Sándor: A *finnek és észtek néprajza*-ban először a *finnek* két alfaját a szívós természetű *hámei* és a szangvinikus, jókedvű *karjalai* fajtáját mutatja be. *Ősfoglalkozásuk* a halászat és a vadászat, még ma is fontos élelemszerzési mód. Ennek sajátos módozata átitatta a finnek lelkivilágát, romantikája és változatossága izgatja őket. A kötött foglalkozást nehezen szokják meg. Lelkiük telítve van az *erdő* misztikumával. Szeretik a nyíriát — uralaltáji vonás —, megmunkálásában és felhasználásában rendkívül ügyesek. Az erdőgazdaság formája, az erdő milyenségétől függ. Az *állatot* nagyon szeretik, magukhoz tartozónak tekintik. Kicsinytermetű *szarvasmarha* fajtájuk nagy száma bőséges tejterméket szolgáltat. Az időjárás és a talaj nehézségei miatt a *földművelés* nagy gonddal és fáradtsággal jár. Főterményük a rezs, de vetnek árpát és zabot is. A termés csak a déli részeken érik be, másutt félőretlen aratják le s fűtött csűrökben szárítják meg. A természet elemeivel való küzdelem megedzi a finn paraszt lelkét, de ha csordultig a pohár, lelke duhajan robban ki. A *hajlék* régi típusa a négyszögű gerendaház, a maga eredetiségében csak északon és Karjalában található fel. Újabban még többet adnak a külső csínre, a vendégek számára külön *ünnepi szobát* rendeznek be, igen vendégszeretők. A családi háznak régtől fogva a legértékesebb része a gőzfürdő (sauna). *Étkezésük* általában egyszerű, de ünnepségeiben „a fogások hosszú sora alig akar véget érni”. A legkevesebb eredetiséget a *ruházkodásban* őrizték meg.

Az *észti nép élete* nagyon hasonló a finnekéhez; arckuk mongol-vonást árul el. *Éghajlatuk* kontinentális jellegű és szélsőséges, *földművelésük* alig tér el a finnek földművelési módjától, több eredménnyel jár az *állattenyésztés*. *Ruházkodásuk* a nyugati részen svéd, a keletin orosz hatást mutat. *Háztipusaikon* meglátszik a törekvés: az összes helyiséget egy közös, nagy zsúptető alá hozni, — germán hatás.

Az északi népek sajátos arckifejezésével, mindkét nép rokonszenves benyomást kelt. „Ma ezen a kerek világon *önzetlenül*, csak e két nép ragaszkodik hozzánk a rokoninál melegebb szeretettel! S azt nekünk viszonozniuk több a jóleső kötelességnél”.

Koch Ferenc: *Finn és Észtország településtöldrája*. A *finnországi* kedvezőtlen feltételeket ismerteti először. Legsűrűbben lakott a déli és délnyugati rész, mert északon és keleten a lápok és az erdők akadályozzák a települést. A tengerparti vidékek kedvezőbb klímaviszonya és talaja sűrű lakottságot hozott létre. A finn tavak hátságán a vizek lassú elvonulása miatt nem a termékeny völgyek talaján keletkeztek a települések, hanem a kavicsos, homokos „ozar”-on. „A fjeldeken és tutarikon, álló települések hiányzanak”. Botteni öbölben, a visszahúzóó tengerpartot követve, a középkori kikötők helyett újak keletkeztek. A népsűrűség korszakonként változott. Túlnyomó a falusi telep, a városok későn fejlődtek ki. *Építőanyaguk*

még a városokban is 50%-ban. Tűzveszélyes voltuk miatt, a telepek régi jellege és alaprajza csak kevés esetben maradt meg. Ma élénk a település a Pohjanmaa-vasút vonala mentén. Az első városokat svédok alapították a délnyugati partokon, ahol legkedvezőbbek a viszonyok, Ulvila, Pori, Rauma, *Turku* vagy Abo a legrégibb, ma az ország második városa. Az enyhe klíma miatt sűrűen lakott Ahvenanmaa. A Salpausselkä-Karjala közti területen a szandurok és morénák erdős tája gyéren lakott területét leszámítva; a medencék egyenletesen sűrű lakottságot mutatnak. A Salpausselkä tengerbenyúló félszigetén épült *Helsinki*, ma a birodalom fő- és legnagyobb városa. Karjala területén folyómenti település fejlődött ki, legtipusosabb ipartelepe *Kotka*, legjelentősebb városa *Viipuri*. A *finn tóhatáson* Päijämsä és Saima törendszere, a hámei táj a középkorban néptelen volt, ma új kolonizációs terület, sűrű parti telepekkel. Jelentősebb közülök Tampere, Lahti, legnagyobb Kuopio. Legrosszabb a települési lehetőség a *Lappföldön*, ahova délről a lappokat a fokozatos kolonizáció szorítja. Kereskedelmi gócpontja Rovaniemi.

Észtországban a kedvezőbb klímaviszonyok miatt, kedvezőbb a települési viszony is, lakossága sűrűbb és egyenletesebb elosztású, mint Finnországban. Településformája a finnek farmszerű telepeihez hasonlít. A Pejpusz-tó halászfalvai és útmenti telepei orosz hatásra vallanak, a szigetek halmazfalvai pedig svéd ráhatást mutatnak, az északi és középső rész tiszta észti település. A *népesség* egynegyede városban él. Az *építőanyag* inkább kő és tégl. Legnagyobb városa *Tallin*, igen régi település. Jelentősebb még: *Tartu*, amely város az orosz-hansaszövetség idején játszott előkelő szerepet; *Narva* ipari fejlődését az orosz határ közelsége gátolja.

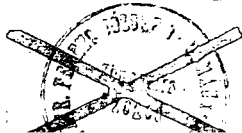
Weöres Gyula: Finn- és Észtország története címen először *Finnország* honfoglaláskori állapotát, a kereszténység felvételét, a svédok 600 éves uralmát, majd részleges függetlenségét foglalja össze, melyet formailag önálló Finnország 100 éves elnyomása követ. Végül szól a világháborúról és a független finn köztársaság megalakulásáról. Ezután *Észtország* ősalapításának, továbbá a német lovagrend és Dánia Észtország feletti uralmának és Svédország fennhatóságának megvilágítása. A német földesurak elleni harc rögzítésével, a világháború kihatásaira s az oroszokkal és németekkel való küzdelem eredményeinek bemutatására és a független Észtország megalakulásának rajzolására tér át.

Faragó József: A finnek társadalmi élete. Az ország függetlenségének kivívása után is sok olyan jelenség van a multból, mely a megelőző történelmi állapot maradványa. Ilyen jelenség a *svédeknek* megkülönböztetett nemzetiségi helyzete, mellyel szembenálló fennofili irányzat állandóan erősödik. A zsidóság jelentősége csekély. Politikailag a svédok összetartanak, míg a finnek öt pártra oszlanak. A nép nagyobb része földműves, melyhez a területet óriási nehézségek árán hódítják meg. A *földbérlet* különféle kategóriája sürgette a zsellérkérdés megoldását, de ez csak az 1918-i forradalom után is, csak bizonyos mértékben sikerült. 1922 óta a munkásság helyzetét szociális intézkedések védik.

Nagyon érdekes az, amit Faragó a társadalmi jelenségekkel kapcsolatban a finnek *vérmeisékletéről*, a finn néplelek szép és *nemes sajátságai*

ról elmond. „A finn intelligencia nincs tisztában a fényűzés és nagyképszerű-ködés fogalmával. A proieszszor-íát hord a konyhára, ha előadását az egyetemen befejezte. A primadonna burgonyát hámoz két órával a bemutató előtt. Könnyebb bejutni Finnországban a miniszterhez, mint Közép-Európában a szolgabíró hajdújához“. „A finn jellem negatív vonásai közül a perlekedési hajlam, a csökönyös makacsság, kicsinyes lokálpatriotizmus és patópálos nemtörődömség egyes árnyalatai észlelhetők“. A *fürdés nemzeti szokás*, a gőzfürdő szenthely. Az általános bűnözési hajlam csekély. A finn nép lelkienergiájának legnagyobb ellensége a szesz. Az 1917-ben megszavazott *szesztilalom* a háború előtti (fejenként 1-2 l.) szeszfogyasztást egészen lecsökkentette, de teljes szigorral nem tartják be. A *munkásmozgalmakat* illetően a szociálisták nemzetközisége „csak mézes madzag!“ A *lakásvi-szonyok* Finnországban sem kielégítők. A *nőmozgalom* erősen fejlett, „éber-sztő kiáltás a természet két nagyhatalma, a férfi és nő közötti harmónia létrehozása érdekében“. A *nemzeti mozgalmak* közül legnépszerűbb ma a *névfűnnesítés* és nemzeti ünnepeken a házak fellobogózása, még a tanyákon is! Vallási felfogásukra jellemző, hogy a lutheránus lakosság a régi Mária ünnepeket is megtartja. Igen érdekes mindaz, amit az *iskolákról*, az *irodalomról* és a *napisajtóról* olvashatunk. A *toplálkozás módja* a munkához mértén, általában gyenge. „A magyar nép multja és jövője iránt lépten-nyomon élénk, meleg és őszinte érdeklődés észlelhető. A *legeidugottabb határszéli falu utolsó béresének is tudomása van a finn-magyar rokonságról*. A magyar viszonyokról való fogalmak az egyszerű nép körében mindamelllett éppoly homályosak, mint a magyar nép fogalmai a finnországi viszonyokról“. A magyar irodalmat jól ismerik, sőt „a *finn iskolakönyveket* a magyar Szózat és Hymnus, egy-két magyar népdal és néhány Petőfivers fordítása nélkül nehezen lehetne elképzelni!“

Virányi Elemér: Az észti nép társadalmi viszonyai. Az észti jobbágyi rendnek kialakulása a XVI. század folyamán, Báthory István, lengyel királysága révén magyar vonatkozásban áll. E nemeslelkű magyar főúron kívül, az észtek sorsának kialakulásában résztvett Gusztáv Adolff, Nagy Péter és II. Katalin cárnő. A városi rend, az iparosok, kereskedők és az értelmiség kialakulása a XIX. század folyamán történik meg, a jobbágyság felszabadulásával pedig egy erős kigazdátársadalom fejlődik ki. A szociális fejlődés egyik jele, a magánvagyon szerzésére való törekvés. Az alkotmányozó gyűlés a nagybirtok felosztását 1919-ben mondja ki. Az észtek életmódja általában fejlett és egészséges. Az észti elem a mult század második felében ébred kulturális és gazdasági öntudatra. „Az észti nép *dicsérendő tulajdonsága*, hogy az anyagi jóléttel párhuzamosan a szellemi téren való haladásra is gondol s gyermekeit rendszeresen iskoláztatja“. „A népnek nemcsak „józan esze“, „parlagon heverő tehetsége“, de széleskörű ismeretei is vannak; újságot rendszeresen járát, irodalom, művészet iránt érdeklődik s azt anyagilag támogatja“. A *társadalmi élet* demokratikus irányú, a „városi észti típusa általános európai“. Azonban „a *tradícióhiányhoz* súlyosbító körülményül járul a jelenleg általánosan tapasztalható válság egész európai társadalmunk szervezetében“. Jellemző rájuk az északi ember késhegyig menő *individualitása*, s ebben rejlik az éles *pártellentétek* alapvető oka. Az idősebb nemzedéket a hazaszeretet mellett, bizonyos

kozmetopolitizmus jellemzi. Ma az állami elrendeződés egyik főtörekvése a *nemzet röghöz kötése*.

Stolp Ödön: Finnország földművelése címen a mezőgazdaságról ad áttekintést, melynek gerince az állattenyésztés. A szántóföldek területe a mai népesség ötszörösét volna képes kielégíteni. A termelés elmaradottsága főleg a mezőgazdasági szakképzettség hiányában keresendő. Ennek megszüntetésére irányuló kormányintézkedések „hatása máris jelentkezik, amennyiben a kisexisztenciák ezrei kezdenek a mezőgazdasági termelésbe bekapcsolódni“.

Sibelku-Perleberg Arthur: Észtország mezőgazdasága. A drumlinek földjég terjed a jó termőtalaj, mely Tartu és Virts-tó környékét jellemzi. Egyébként az erdőségek és a sok mocsár akadály a földművelés fejlődésének. Az 1905.-i forradalom után megkísérelt külterjes gazdálkodás menete alatt főleg lent termeltek, később azonban visszatértek az állattenyésztéshez. A helyzet végleges javulása a nemzeti függetlenség idejére esik, midőn a földreformot megszavazva a nagybirtokokat majdnem teljesen kisajátították. Az állattenyésztés főleg a háború után lendült fel nagy arányokban. Jelentős a tejtermékek hasznosítása, fejlett az ellenőrzése. Az állattenyésztés fejlesztését úgy az állam, mint a gazdaságszervezők nagyban segíti. Általában a mezőgazdasági többtermelés érdekében igen nagy erőfeszítés tapasztalható. Az észtek emez önerejükből történő kifejlődését nagy elismeréssel kell fogadnunk.

Fehér Dániel: A finn erdőszet-ről nyújt áttekintést. Megismerteti a finn erdőrengetegek eloszlását és gazdaságát, melynek jelentősége egy állam háztartásában sem annyira kizárólagos, mint Finnországban. Az erdőterület 39·8%-a állami, 51%-a magántulajdon. Uralkodó fája 55%-ban erdei fenyő, 24·8%-ban lucfenyő, a lombfák 16·9%-ban nyírfa. Közlí Cajander-nek „erdő típusok“ néven ismert kiváló becslési rendszerét. Mivel a finn erdőgazdaság különleges viszonyai miatt egyedülálló, azért további fejlődésére szép jövő vár.

Görgey István: Finn- és Észtország ipara, kereskedelme és halászata.

Finnországban a lakosság kétharmada mezőgazda, egyharmada iparos. Az ország figyelmét a külföldi szén drágulása és a fa értékének emelkedése, a háború előtt alig használt vízienergia gazdaságosabb felhasználására terelte. Ezért készült új berendezés az Imatra-vízesés hasznosítására. A fejlett fűrésztelepek a kikötők mentén épültek. Igen fejlett a papír- és cellulóza-ipar, régen és előnyösen ismert a fenyőkátrány-ipar. A textilgyártás főhelye a „Finn Manchester“ Tampere. Legfejlettebb a len- és pamutszövő-ipar. Érc hiányában a vasipar visszafejlődött. A bőripar külföldi anyagot dolgoz fel a belföldi fogyasztás számára, hasonlóképp van a 21 dohánygyár is. A különleges helyzet miatt még mindig nagy a háziipar szerepe. Bár csak két jégmentes kikötője van, kereskedelme a háború óta nagyon fellendült. Kereskedelmi mérlege már 1922-ben aktív. Exportjának 60%-a faárú, 30%-a papír-celluloze-gyufa, továbbá sajt, vaj, tojás és hal. Behozatalának 44·6%-a a termeléshez szükséges anyag, 24% ipartermék, 32%-a élelmiszer. A finn-magyar kereskedelmi kapcsolat gyenge. Hajóparkja kicsiny, jobbra vitorlás.

Észtországnak a környező államokhoz mért gazdasági jelentősége

elég nagy, felszabadulása óta bámulatosan fejlődött. Gazdasági életét egészen reorganizálta. Helyzete a kereskedelmi forgalom tekintetében igen előnyös. Kivételének 45% mezőgazdasági termék. Iparágai között első helyen áll a textilipar, fejlett a papír-celluloze- és gyufagyártó ipara mellett a fém-, üveg- és bőrgyári termelése is. Az utóbbi évek alatt lényegesen emelkedett Oroszország-felé irányuló tranzitforgalma. „Mi magyarok büszkék lehetünk arra, hogy Észak-Európában a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó ilyen nemzet lakik, mely minden körülmények között meg fogja állani a helyét a népek küzdeelmében“.

A finnországi halászatot 1918. óta működő halászati hivatal irányítja. Legkiválóbb halfajta a lazac, pisztráng, évi termelés 250—550 tonna, kiviteli cikkét azonban az apró hering alkotja, évi 10.000 tonna körüli mennyiségben, halásszák még a kőszt is kisebb mennyiségben. Édesvízi rák kivitele a pestis óta megszűnt. Fókavadászata évi 10—20 ezer darab.

A következő tanulmányok a finn-észt kultúra egyéb, nem földrajzi vonatkozású ismeretét szolgálják.

Csekéy István: Finn- és Észtország jogfejlődése és mai joga.

Jungerth Mihály: A finnek és észtek kulturfejlődése és szellemi élete.

Bán Aladár: A finn és észt népi zene és ének.

Hubay Jenő: A finnek és észtek zeneművészete.

Felvinczi Takács Zoltán: Északi rokonaink művészete.

Horger Antal: A magyar és finn nyelvészek érintkezése.

Végezetül álljon itt az „Ajánlás“ megszívlelésre méltó része:

„Mindazok, akik künn jártunk, tudjuk nemcsak azt, hogy a finnek és észtek bennünket mennyire szeretnek s mennyire magaskodnak bennünk a történelmi sors forgandóságában előbbre jutott testvérmenzethez, de tudjuk azt is, hogy mennyire ismernek bennünket a finn és észt városokban és falvakban s még a legtávolabbi tanyákon is; mennyire olvassák nemcsak Petőfit, Aranyt, Jókait, Mikszáthot, Herczeget, de még sokkal több írónkat, mennyire ismerik történelmünket s mennyire érdeklődnek gazdasági fejlődésünk és világpolitikai érvényesülésünk iránt. A magyar nemzetnek, a magyar embereknek kötelességük, hogy ezt az ismeretet hasonló, bensőséges érzésekből fakadó ismerettel viszonzza. Ez a könyv azt a célt szolgálja, — hogy a magyar ember ezt megtehesse és meg is tegye“.

Kanszky Márton.

Kende Oszkár dr.: *Geographisches Wörterbuch.* 2-ik bővített kiadás, 1928. Lipcse. Teubner. 238 lap.

Ilyfajta enciklopedikus munkák szükségét legjobban bizonyítja, hogy e mű rövid idő alatt már a második kiadást érte el. Bár e kiadás az előzőhöz képest bővítve van, még mindig nem mondható teljesnek. Szerző maga mondja, hogy az időközben megjelent nagy kétkötetes Banse lexikon és az övé kiegészítik egymást, amennyiben az ő munkájában sok olyan anyag van, ami a Banse-ében nincs felvéve és viszont. Ez a tény ugyan nem helyeselhető és ideálisabb volna, ha az egész anyag egy és ugyanazon munkában lenne fellelhető, már csak azért is, mert hiszen nincsen mindenki abban a helyzetben, hogy mindkét művét megszerezhetné. Egyébként mi

Kende munkáját sokkal jobbnak és a számos szövegközti ábra alkalmazása révén sokkal használhatóbbnak, sőt alakjánál fogva jobban kezelhetőnek is ítéljük, mint Banse lexikonát.

Jelen kiadás az irodalomból lényegesen többet ölel fel, mint a régi és így a fontosabb bibliografiáról elég jó áttekintést nyújt. Ami az anyag megválasztását illeti, nem tartjuk oly fontosnak földrajzi szótárban egyes fáknek (Süssholz stb.) vagy terményeknek (kókuszdió etc.) a magyarázatát. Ha pedig egyesek felvannak véve, akkor logikusabb lett volna valamennyi ilyfajta növény felvétele. A ciprus vagy a lignum sanctum nem kevésbé fontos a Süssholznál. Felesleges a perioikok felvétele, hiszen ennek geográfiai jelentősége nincs. Ezek helyett jobb lett volna a süitákról, szunitákról, a szetukézekről megemlékezni (általában a főbb vallásokat fel kellett volna venni a szótárba). Nem teljes a geográfia tudományával foglalkozó hírességek névsora sem. (A magyarokról természetesen egy szó sincs, pedig Körösi-Csoma, Teleki, Magyar, Eötvös, Lóczy stb.-ek elég jó hangzású nevek még nemzetközi viszonylatban is.) Igaz, hogy ezt folytathatnók oldalakon keresztül, viszont az is való, hogy 238 lapba mindent beleszorítani lehetetlen. Mindenesetre elismeréssel kell adóznunk szerzőnek, mert könyve jelentős segítséget jelent a szakembernek is és reméljük, hogy idővel nagyobb terjedelmű kiadással a kívánt célt mindjobban meg fogja közelíteni. Ajánljuk a szótárt mindenkinek.

Irmédi-Molnár László.

Földrajz- és történelem-tanárok zsebkönyve az 1928/29. tanévre.
Kiadja *Kókai Lajos*. Budapest, 1928.

Nagy gonddal összeállított zsebkönyvet nyújtott a Kókai cég a magyar tanárság részére. Számos felvilágosítást ad benne a földrajz és történelem tanárainak a beszerezhető szemléltető tananyagról és szakirodalomról. Továbbá a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium V. és VI. ügyosztályának, valamint a főigazgatóságok, tanfelügyelőségek, egyházi főhatóságok, országos közokt. tanács, úgyszintén a tanügyi bizottság stb. vezetőit és azok személyzetét részletesen sorolja fel. Benne foglaltatik a tanrend, a tanárok kombinatív órarendje, naptár és az osztálynévsornak szánt hely. A csinosan kiállított zsebkönyvet a fenti cég árusítja.

I. M. L.

APRÓ KÖZLEMÉNYEK.

Laikusok évadja. A *Föld és Ember* ez évi számában (115. l.) néhány példán szóvátettük helyneveink szlávomániás laikus magyarázatait. Azóta két másik díszpéldánnyal találkoztunk. Ugyanott a 107. lapon *Tokaj* névről ezt olvassuk: „Neve a szláv *sztokoj* = *viztorkolat* után kopott ki (!) Tokajjá”. Ezt a piramidális ostobaságot Zemlén m. monografiájában olvashatjuk, s bizonyára onnan írta ki jóhiszeműleg szerzőnk, inkább elfogadván ezt, mint a semmivel sem ostobább, vagy naivabb magyar népi magyarázatot, mely így szól: Tokaj = *tok* + *háj*. De éppen ennek óvatosságra kellett volna őt intenie a szláv etimológiával szemben is. Ha valaki településtörténeti kérdéssel foglalkozik, szoros kötelessége, hogy az idevágó irodalmi adatoknak utánnaézen.

Megírta pedig Permből már 1898-ban *Pápay József (Magyar Nyelvőr)*, hogy csuvas földön egy csomó *Togaj* (és Tárkány) helységnev van (l. *Stieler: Handatlas*) „és semmi kétség, hogy ezek a mi helyneveinkkel valami kapcsolatban vannak”.

Baskir földön gyakori helynév a *Tugaj* s az ott „erdővel benőtt partot jelent” (*Ethnographia* 1902., 159.). Hogy a mi Tokajunk ezzel a közszóval függ-e össze, nagyon valószínű (l. *M. Ny. XXIII: 568.*). Annyi bizonyos, hogy *Togaj*, *Tokaj* ma is közönséges török (krimiai tatár) személynév. Helynevünk eredetét alkalmasint errefelé kell keresnünk, mert a honfoglaláskor e tájon kun vezérek sze-

repelnek, s hogy mennyi itt a törökös helynév, azok, akik olvasnak is, jól tudják.*)

*) Azt csak úgy vessző alatt mondjuk meg, hogy van nekünk egy másik *Tokaj*-unk is (hogy a gömörít, somogyít, ne is említsük), ma *Kistokaj* Miskolc alatt. Ezt oklevelesen jóval korábban említik (1256: *Tukaj*, ugyanígy a gömőri is) mint a zemplénit, s mivel a XII. században telepedett ősmagyar (török) *Miskóc* nemzetség egyik ágának szállásterülete volt, alkalmasint korábban megült hely, mint a másik. Minthogy pedig *terra* volt, kétségtelen, hogy első gazdáját *Tokaj*-nak hívták. A *Miskóc* nemzetség szállásterületén kimutatott személyhelynevek különben túlnyomóan törökök (l. *Tört. és Rég. Közl. Miskolc* 1928 márc.—júl.)

A 108. lapon azt mondja *Tiszanánáról*: „Neve szlávos hangzású.” Honnan veszi ezt, vagy mivel tudja igazolni? De főképpen: minek kell ezt feltálatni, mit tudunk ezzel többet községünk és a halászat kapcsolatáról?! Inkább az ilyen megjegyzéseket küszöbölje volna ki dolgozatából, mint pld ez: „*Fegyvernek*, nincs adatom róla.” Pedig tudjuk, hogy ez a falu már a tatárjárás előtt megvolt, s a későbbi adatokat is megtalálta volna, az általa használt *Csánki*-ban, ha jó helyen kereste volna.

Azt azonban, mint magyar embernek, tudnia kellene, ha ilyen témával foglalkozik, hogy volt a korai Árpádkorban egy igen előkelő *Nána* nemzetségünk, s egy sereg *Nána* nevű urunk, akik saját alapítású falvakban örökölték ránk a nevüket. Egy *Nána* 1266-ban, éppen Csongrádban, egész sereg falut és halastavat hagyományozott a Nyulakszigeti apácának, amiről szerző persze nem tud. Ez a *II. Nána úr* pedig nem volt holmi ágrólszakadt „szláv”, mert az Anonymus szerint őnd honfoglaló nemzetségből származó, töröknevű *Kalan* nembeli *Pósafia* fia volt. És így tovább!

Végzetesen komoly dolgok ezek, s nekünk a hitvallók konokságával, de természetesen tudománnyal is kell védelmeznünk őket, hitvány és becstelen népek tudatos támadásai ellen.

Más téren tudós munkát végző fiatal szerzőnk egyéb foglalkozásaira ez alkalommal nem térünk ki. Dolgozatát röviden az *Ethnographia* legközelebbi mellékletében ismertetjük.

A másik „szláv“ bogarat lelkes és munkás honismertető: geográfusunk eresztette szárnyra, *Somogy földje és népe* Csurgó, 1928. című munkájában (47.), azt írván a régies alaku *Chorgow*-ról, hogy ez, *ow* végzete szerint szláv eredetű név. Holott tudnia kellene, hogy ez az ártatlan *w* betű a szó végén, a régi írás szerint a hosszú magánhangzót akarja jelölni (pld. *erdew*, *fertew*, *Soyow* = erdő, fertő, Sajó), nem is szólva arról, hogy ez az alak egyáltalán nem az eredeti, mert a legkorábbi adat *Chergou* és *Churgo* 1193-ból és 1219-ből, amit a településtörténésznek szintén tudni kell. Csurgó tehát (több társával együtt), a magyar *csurgó*-forrástól kapta nevét, amint azt ugyanott a 13. lapon helyesen értelmezi *Haám Lajos*. Szerzőnket azonban megzavarta a Berlinben szerzett porosz-szláv helynév-búvárlat és egyéb „Forschung“. Bizonyára ez mondatja vele ezt is: „a soros forma(!), a vízvédelmi elhelyezkedés (!) is, mind a szláv településforma mellett bizonyítanak“. Igaz, hogy máshol meg azt olvassuk, hogy Csurgó erdőirtáson telepített pásztorialu. Bocsánatot kérek, de ezek nem komolyan vehető állítások. A településformák vizsgálata, ill. magyarázata igen sokoldalú, elsősorban történeti elmélyedést kíván, s nem térképi alaprajz-játékból áll. Nemzeti vagy etnikai jellegek könnyed belemagyarázása pedig, mint szerző teszi, teljes tájékozatlanságra vall. Mindez természetesen, derék munkájának csupán erre az egy pontjára vonatkozik.

Bátky Zsigmond.

Hajduszoboszlót is szlávok alapították? *Vitéz-Málnási Ödön dr.* „Hajduszoboszló története, Debrecen 1928“ című derék munkájában (5. l.) a következők olvashatók: „Szoboszló ne-

ve minden valószínűség szerint a szláv *Sobeslaw* férfinév magyarosan kiejtett alakjának tulajdonítható, mint ahogy a szomszédos *Szováti* is *Swatból*, Nád-Udvar pedig *Dwor*-ból származtatható és így indokolt az a feltevés, hogy Szoboszló alapítói szlávok voltak“.

A valóság ezzel a könnyű kijelentéssel szemben pusztán annyi, hogy Szoboszló szláv sz. név ugyan, de ezt a nevet tudvalevőleg magyar emberek is viselték, éppúgy, mint egyéb szláv és német nevet is, amire annyi példánk van. Az ilyen természetű helynév alapján tehát semmiféle etnikumra nem szabad következtetnünk, amint ezt többszörösen megírták: . . . úgy látszik még mindig hiába.

Szováti szavunk eredetét nem ismerem, de erősen kétlem, hogy a *Swatból* (mi ez?) származik. Ez is gyakori személynév volt nálunk (pld. a *Bicske* nemzetség fáján: Barancs, Micske, Szováti, Litér és Mada. *Karácsonyi*: Magy. nemz. I. 242.), s belőle sok *Szováti* helynevünk lett pld. Kolozsban, Szabolcsban, Csongrádban, Komáromban, Sopronban stb., mindenütt árpádkori magyar telephelyeken. Ha a név tehát tót s viselője is az, akkor már a korai Árpádkorban laktak tótok szanaszét az országban! A szláv eredetű magyar *udvar* köznév alapján még kevésbbé lehet ilyesfélélt következtetni. Megjegyzendő, hogy szerző szerint a következő népek laktak vidékünkön: predavensek, anatók, thrákok, vandálok, viktofálok, hunnók, gepidák, avarok és kazárok, csak éppen szlávok nem. Pedig a szoboszlaiakon kívül mink is szeretnénk tudni, hogy a sokféle szláv közül melyik telepítette hát városunkat.

Ellenben ezekkel az u. n. szláv helynevekkel szemben ötszörannyi törökös-magyar személy-helynevet hozha-

tunk fel Szoboszló környékéről s ez meg is felel vidékünk települése történetének. Egy mondatnál feljebb maga szerző mondja, hogy *Marót* kazár országa, ill. az *Ound* törzs szállásai voltak itt.

Amit *Etel-völgyéről* és vele kapcsolatban *Atilla* lakhelyéről mond, nem vehető komolyan.*)

Bátky Zsigmond.

Kökemen. Egy ilyen nevű birtok volt Veszprém, Fejér és Komárom határán, alkalmasint Mór tájékán. Az adatok ezek: 1397: Paulus dictus Jouchher (= Jóvér?) de *Kwkemen*, 1409: Poss. populosa *Kwkemen*, 1433: poss. *Kwkemen*, alio nomine *Udvarhely* (Csánki III.). A név *küke-men*-nek, *kökemen*-nek olvasandó. A *F. és E.* 1923. 20. lapján ezt így tagoltam: *kő + kemén*.

Most azt látom, hogy alaposan tévedtem, mert így tagolandó: *küke* (köke) + *men*, vagyis abba a törökös névcsoportba tartozik, ahová *Urmán* (személy- és helynév Baranyában, Szolnok-Dobókában stb.), *Kodormán* (ma is élő kunsági családnév, továbbá község és patak Csikban), stb. Jelentése elsődlegesen a m. „kékség”. Gyakori név.

Példáért nem is kell messzire mennünk, mert ott van a közelben egy, úgy látszik nagyobb török terület szomszédjában (*F. és E.* 1927. 198.).

*) A régiségben *Szó + d*, *Szó + s* (*Ortvay*: Pozsony város tört. I: 75), *Szó + sa* és *Szó + nok* személynévképpen fordulnak elő. [Egy *Szolnok* pusztát Komáromból is ismerünk Kocs és Igmánd között 1500-ból. (Csánki). 1234-ben pedig *Zonuc* nevű embert említenek Igmándról (*Pannonh. Rt.* I.).

Győrben volt egy *terra Zoa* (1231), mely később *Zava* lett, ma *Száva*. *Szova* itt világosan s. név (v. ö. *Szovafehére* *P. Rt.* I), s nem más ez, mint a *szó* szavunk teljesebb alakja. Ehhez jön aztán, éppúgy mint a *szó*-ban, a *d*-t képző. (V. ö. *Szólad* és *Szólat* Somogy, sz.-név, vagy *Zuat*, *Zohad*, *Zowath*, *Zonad* Hajok).

a Bakony végében a török nevű *Bánk* mellett *Kökeháza* (*Kökénháza*, *Kükeháza*, Csánki: III, 239.), ma pusztá. (Hunyadban is volt *Köke* család, vérokon a Barancskayakkal!) Ugyancsak itt van *Bánktól* dny.-ra a *Kenyeri* pusztá (l. lentebb). Innen ismét nem messze, Pápateszér fölött találjuk a *Kökeményesi* malmot.

Hogy *Bánk* személynév, (török бага + magyar n. becéző + k kicsinyítő képző, l. *M. Ny.* 1928: 149.), mutatja az, hogy egyes részeit *Bánkfelde*-nek, *Bánkháza*-nak hívták (*Pannonh. Rt.* I.), de török nevű birtokosáról hívták *Katlu*-nak is, annak egyes prédiurnait pedig *Káltházának*, *Kátházának*, *Kát*-nak is (u. o. és Csánki, v. ö. *F. és E.* 1927: *Kotliba*). Az itt szereplő birtokos *Katl*-nak, aki a pamonhalmi monostornak hagyakozik, testvére is törökös nevet visel (*Opos*) s *Bársonyos* török nevű birtokon kívül *Karalka* birtok neve is alkalmasint török. *Bántalva* v. *Bándfálva* volt Devecser-Ajka mellett, *Bánd* (Bánt) ma is több van, s van *Bánta* ugyancsak Veszprémben. Érdek, hogy a zalai régi *Bánkfalvat*, ma *Bántá*-nak hívják. (*Bánok*-Szentgyörgy neve is alkalmasint idevaló).

Néhány szót még a *Katl*-hoz! A *F. és E.* 1928: 198. lapján azt mondtam, hogy a kunbesenyő területen fekvő *Kátó*, *Káta* (Gáta) helyneveink is alkalmasint ezzel függenek össze. Az idézett munkában (*P. Rt.*) látjuk, miképpen lett *Katl*-ból *Kált*, *Káld*, *Kát*. (Egy *Káld* Fejérben is volt „inter bissonos: 1383“ Hőrcsök, Hatvan táján). Ebből aztán már könnyen lehet *Káta* (pld. *Szépa*, *Pentüka* stb.). Nagyon valószínű, hogy a pestmegyei hét *Kátá*-nak nevet adó *Káta* nemzetiség török eredetű. (Annak is tartják, nevezetesen kunnak.) Egy *Gátha* család Gömörben is élt a középkorban (*Forgon*: Gömör m. nemes családai).

Egy *Gatk* nevű embert (v. ö. Bán + k) a fenti munka 287. lapján találunk.

A török *kök*-ből lett magyar *kék*, mint mondtuk igen gyakori személynév és helynév nálunk, s meggyenk nyugati felében is volt egy *Kék* falu (*Csánki* III. 237.) szintén nagyobb törökös környezetben a *Szalók* (= balog) nemzetség. települési körzetében.

(A *Szalók* (Zolouc) nevet *Pais* vetette össze a török *solak*-ból *szóval*. Erre én is gondoltam, de másfelől azt hittem, hogy a *soluk* = *lehellet*, *lélek* (oszmán, kumük, karacsái, solumak = lélekzeni) szóval függ össze, s analógia lehetne a magyar *Lél*, vagy a nálunk is akkortájtban előforduló szláv (cseh *Duch*, *Ducha* (= lélek). Így hívták Zágráb első püspökét, aki cseh származású volt. Ezt kereshetjük *Suluk* nevünkben V. R. és a somogyi *Szulok*-ban. *Szulok* erdő van Bátaszék mellett.

Máshol említettük (F. és E. 1921: 138.), hogy e helyneveink jó részét *Madzsar* gyűjtötte össze. Mi azt most néhány eldugottabb személynévvel akarjuk megszerezni: 1240: *Kec* (Okl. Sz. „*kék*“ alatt; a kérdőjel elmaradhat), 1237: *Cuuc* (= küük u. o. „virágos“ alatt), 1135: *Qucd* (= *kükd*, u. o. „mag“ alatt), 1095: *Quecsa* (= *kéksa*, u. o. „magyar“ alatt), 1211: *Cucus* (= *küküs*, u. o. „magas“ alatt). Egy másik ilyen alak van a V. R.-ban. Háromszékben pedig van *Kökös*, *Kekes*, sőt *Kökény* község. (I. *Lipszky*-ben). 1224: *Cugus*, *Gugeus* (= *gökös*, *gögös*, Gönyön *Wenczel* I. 197.), Gönyön említik ugyanakkor *Ibrah*-t (Pannonh. Rt. I.). Ez bizonyára *Ibrahim* rövidítése. Ez a sz. név éppen ezen a vidéken több faluban előfordul s viselője korábban mohamedán lehetett (*Melich*: *Muren* és *Vahud*, M. Ny. 1926.). *Kökös* család még a XV. sz.-ban is volt Győrben (*Csánki*); 1210:

Cugul (= *Kügül* a győri török *Ilbön*, F. és E. 1927. 195., *Wenzel* I: 105.) és 1086, 1234: *Guquer*, *Kuger* (= *gükér*, *kügér*) a már említett Bánk közelében.

Egy *Guquer* nevű embert „caput mansionis“-ként emlitenek a *Sár* (ma Séd) mellett fekvő *Sár* faluban. (Neve a *Sári majorban* maradt fenn Pappeszi, Berhida m.). *Sár*-nak egyik szomszédja a mohamedán *Kaliz*, ennek meg a *Bors* fia faluja. (Pannonh. Rt. I.)

A kügeriek (kügyerick) bakonyi erdőővők voltak. A hajdani falu nevét a mai *Kenyeri puszta* őrzi. Ilyen nevű pusztát találunk Vasban is Ostfiaszszonyfa (hesenyő név) mellett. Korábban ez is *Kegyery* volt (*Csánki*: II. 763.).

A *Kügerd*-nek alakilag talán a *Kukurd* (= *kükürd*) patak és halás (*Ortvay*: I. 448.) felel meg. (Ugyanott s ugyanazon vidékről találunk egy *Kukerkuta* nevű kutat is).

A „*kék*“ persze folyónevekben is gyakori. Bizonyára idetartozik a szóbanforgó területről Várpalota és Pátka mellett a két *Kikerítő* = *kék* + *ere* + *táva* (v. ö. ehhez *Kökénere*, *Ortvay*: *Vízrajz* és Okl. Sz.). Idevaló a Vác mellett említett *Kekallo* patak is (*Anjoukori Okmt.* I. 235.). Ez tehát nem *Kék* + *kalló* (mint az Okl. Sz. mondja), hanem állóvizet jelent. Pld.: *Vízalohely*, sive *machar* (= mocsár, Okl. Sz. „váz-álló“). (*Kalló* patakunk persze volt és van.) A Komárom-Csalóközi halasok közt ilyen nevek fordulnak elő (*Ortvay*, Okl. Sz.): *Állószeg*, *Állószeghátya* és *Kökénés-állószeg*. Egy *álló* nevű halastavat találunk a Zichy Okmt. mutatójában (387. l.). Az álló itt kétségtelenül állóvíz. Szinonimája neki a Szatmár-Tiszaháti *vesztegő* és *veszteglő*.

Kökéménünk tehát eléggé törökös környezetben fekszik, pedig azt éppen

csak érintettük. Későbbi feladat, hogy valaki ilyen irányú összefoglalást csináljon.

Bátky Zsigmond.

Ad. Szilágy megyében van *Diósad*. Ezt beszédközben legtöbbször így tagolják: *Dió + sad*, holott *Diós + ad* az. Ott van *Had + ad* is. Régen (1345) *Od* volt a neve, majd nyiltabb hangzóval *Ad*, aztán *Diósad*, mert nagy diótermő hely még ma is. Hajdanában az *Ady* család volt a birtokosa. Ezt eleinte *Od*-nak hívták s utána a községet is *Od*-nak, *Od-falu*-nak. Világos tehát, hogy egy *Od* nevű ember telepítette. *Ot*, *Ut*, *Uta*, *Otk* (a és k képzővel; az *Otk* az Etre nem tagja Karcsán: 1253.) sz. nevek csakhogyan vannak a régiségben. *Od* (ma Old) volt Baranyában, s részben az Odi, részben a töröknevű *Kazári* családé volt (*Csánki*). *Ot* (At) volt Zalában (köznyemesi birtok), *Ad* Tolnában, *Otlaka* (Atlaka) ma is van Aradban (*Atkár?* Hevesben). Otsertő (= Otsirtő?) pusztá volt Kiskun területén Fejériben (*Csánki*: III. 340.).

Egy *Ad + fi*, *Atfi*, *Otfi* előkelő család volt Gömörben (*Csánki*): A család a Balog nemzetség *Ath* tagjából származik le. Egyik *Ath*-nak a besenyő *Uza!* a testvére. A t-d-re v. ő. *Etü* és *Edü*, *Oius* és *Odus* sz. neveinket). Lehet, hogy ez az *Ad* van a besenyő *Osl* nemzetség *Ad + ul* (= *Ad + fia*) birtoka nevében is (*Karácsonyi*: Magyar. nemz.).

Az elmondottak után nem lepi meg az az olvasót, ha azt mondjuk, hogy a nevekben a török *at* = *ló* közszót gyanítjuk, tulajdonnévképpen alkalmazva, annál is inkább, mert tudvalevő, hogy a török *Kolon*, *táj*, *ula* (= *ló*, *csikó*) szintén előjön nálunk személynév- és helynévképpen.

Egy *At + lár* falu van pld. Kiszáziában. (A *lár* itt többes, tehát *At-*

lár a. m. az *Aték* telepe; nálunk pld. Kiskunságban van. *Tázlár* = Tázék, Kopaszék szállása.) Egy kaukázusi előkelőség neve *Bes + at* (= öt *ló*, M. Nyelv XI. 249. stb.).

Magyarban a *Cina*, *Lova*, *Lovad*, *Lovas*, *Lovász* csendülnek hozzá.

Bátky Zsigmond.

Bök, Bökeny. Komáromtól nem messze nyugatra, Aranyos határában fekszik *Bök* (újabbban *Bökk*) pusztá, korábban, míg Aranyosba nem olvadt nemesi prédiüm. 1397-ben *Buk*-nek (olv.: *Bük*) írják s akkor *Alsó- és Felső-Bök* volt. Bökkel szomszédos és szintén Aranyosba olvadt: *Örke*, *Ontopa* és *Tebehát* pusztá. Mindhárom török eredetű magyar személynév és régi prédiüm. Itt volt 1268-ban *Menk + ere* is. (*Ortvay*: Vízrajz). *Menk* kun név (*Gyárfás*: III.). Ezért és egyéb itteni helynév-analógia alapján azt hiszik, hogy *Bök* is török név.

R. Nagy László, *Bokor* és *Bakony* című cikkében (Magyar Nyelv 1927.) azt olvassuk, hogy a török *bök*, *bük*, púpos hátat, erdős dombot, erdőt jelent s jó egynéhány belsőázsiai összetett török helynevet is felemlít, melyeknek egyik tagja *bük*. Ha tudjuk, hogy *berek*, *erdő*, *ormán*, *tokaj* (meg a szerinte erről a töröl hajtott magyar *bokor* és *bakon*) járatos személynévek nálunk, joggal feltételezhetjük, hogy a velük jelentésileg többé-kevésbé azonos *bük* is az. Ilyen sz. nevét csakhogyan találunk is a régiségben (pld. *Buc* = *Bük* 1211-ben)! Egy *Bük* (*Buc*) nevű község volt Aradban (? Vár. Reg.) s egy *Böki* Sárosban (*Karácsonyi*: Magyar. Nemz. I.).

Polgárdi mellett volt a XIII. sz.-ban *Buken-Somló* (ma Pusztá-Somlyó), a *Buken* (*Bük*eny) nemzetség birtoka. Csanádban volt *Bukentalva* (ma Beka pusztá), Baranyában *Bö-*

kény földje stb. *Bükény* itt világosan sz. név s olyan képzés, mint *Abony*, *Apony* stb. Bizonyára ez a sz. név van *Bökény*, *Bököny*, sőt talán *Bögöd* és *Bögöte* helyneveinkben is, melyekről régebben több volt, mint ma. (A *Vár. Reg.*-ban említett Bekényben *Ürkünd* török nevű ember lakott). A fejérmegyei *Bögöd* a török *Aba* mellett nemesi „terra“, pld. éppen besenyő területen fekszik, a vasmegyei *Bököd*, *Bögöte* és *Bekény* köznemesi birtokok pedig Sárvár tájékán vannak, ahol egymást hálalja a sok törökös helynév.

Báthy Zsigmond.

Csanak. Három Csanak községünk van, Komáromban, Győrben és Sopronban. Az *Etym. Szótár* azt mondja, hogy mindhárom *Csanak* (legkorábban említett t. i. 1238-ban a komáromi Vata-Csanakát), személynévből származik. Ilyen családnév csakugyan régen is volt, ma is van. De mi a *csanak*? A szótár azt mondja, hogy két *csanak* szavunk van. Az egyik a régi (első említése 1367-ből: „ezüst serleg, magyarul *csanak*“) s ez kun-törökből származik, a másik pedig a mai közmagyar *csanak* (fából készült merítő pohár, szilke stb.), s „ez csakis oszmán jövevényszó lehet, vidékenként szerb v. oláh közvetítésel“. Azt mondja aztán, hogy az ősmagyar *Csanak* személynévi és helynevek, ebből az élő magyar *csanak* közszókból nem származhatnak, amint azt *Kunos Ignác* gondolja.

Mi azonban a mai közmagyar *csanak* szavunk és tárgyunk *elterjedése* alapján azt hisszük, hogy e szavunk és tárgyunk a török hódítás előttről származik, s az oszmánság azt legfeljebb csupán újra magával hozta és jobban elterjesztette.*) Hogy pedig

tárgynévből személynév és belőle esetleg helynév lehet, arra bőségesen van példánk. Mi itt csupán a tárgyi-lag megegyező, *pohár*, *csupor*, *Koponya* és *Korsó* szavunkat hozzuk fel. 1401: Nicolaus Pohar 1301: dictus *Chupor* (Okl. Sz.), 1364: Kapunyas fia Miklós de *Kapunya* (*Zichy Okl. tár.*), 1436: Poss. *Korsod* (Tolna, *Csánki*). Vagyis szerintünk az őmagyar *Csanak* személynévi helynevek a mai közmagyar *csanak* szóból származnak. (*Szülke* családnévünk szintén van, megfelelője a szláv *Bratina* és *Kuskin*). *Koponya* és *Tekenő* különben dülönévképpen éppenúgy előfordul (Székelyföld), mint pld. a kölcsönvett német *Sechter* (= sajtár), s ebből *Söjtör*.

Báthy Zsigmond.

Gaz. *Zolnai Gyula* professzor a *Magyar Nyelv* 1928: 114. lapján *Pais Dezső Anonymus* könyvecskéjét ismertetvén, a következőt írja: „A *Peturgoz* (olv. *Petürgoz*) nevet pedig már azért is helytelen *Pétergaz*-zá alakítani át, mert utótagja így a *gaz* szó képzetét kelti, holott, mint a szerző maga mondja, a szláv *gozd* (= erdő) szónak a magyar változata van benne, amely szláv szó a magyarba egyébként nem került át“.

Nincs igaza, mert ilyen összetételű helyneveink ma is vannak. Ime: *Barcigaz* (Gömör, *F. és E.* 1927: 124.), *Doborgaz* (régebben *Dobrogaz* várjobbágy-község Pozsony) és mellette *Csókásgaz* (Arak alatt). Mindhárom-

szerb-horvát nyelvhatáron, tehát Délutánatúlón van elterjedve. De éppenséggel nem úgy van, sőt a merítőcsanak horvát népi neve Slavóniában *kepcšija*, a török (perzsa) *kepcse* = merítő fakanál szóból. (A zágربی néprajzi muzeum Kalauza 1927), a parengi (Hunyad) oláhságnál pedig *cepceana* (*Népr. Értesítő* 1905), vagyis lehet, hogy u. az a szó, ami alkalmasint arra mutat, hogy a szót és tárgyat az oláhság a Balkánról hozta magával, mégpedig nem is régen.

*) A szótárírók feltevése szerint minden bizonytalanságot el kellene várnunk, hogy a *csanak* a

nak előtagja szintén személynév. Dülönévképpen gyakori Szilágyban és a szomszéd Kolozsban pld. *Nagygaz, Kiskügazza, Ficsurgaz, Égettgaz* (Petry: Szilágy m. mon., Jankó: Kallotaszeg).

Bátyk Zsigmond.

Akarattya pusztája Kenese mellett. (Válasz egy cserkésznek.) A név már 1108-ban és 1109-ben előfordul s mindkétszer terra *Akaratia*-nak van írva.

Megiejtésével nyelvészeink tudtommal nem próbálkoztak meg, pedig egyízben megpendítették, mondván, hogy az ilyenféle nevek értelmezéséhez többféle készüllet szükséges. Az *Etymologiai Szótár*ba azonban nincs felvéve.

Úgy látszik összetett szó. Utótagja az *atya*, talán dunántúliasan kettőzítetve *attya* szavunk lehet. (Pld.: *Ata*ból *Atta*, Somogy, *Bathyan*-ból *Battyán* Fejér m.). Egy *Attya* (1319-ben még *Atia*, *Athya*) pusztája van Pápa-Tapolcaifő mellett. Előtagnak maradna az *Akar*. Ez alkalmasint az árpádkori *Akar*, *Akur*, *Okor*, *Okur*, *Ukur* név, mely személy- és helynévképpen egyaránt sűrűn előfordul. Legismertebb és legrégebbi a baranyai *Okorpatak*, mellette *Okorág*, (Okorága) és *Mónosokor* falu. Lehet, hogy a tolnai *Okrád*, *Okrágy* pusztája is *Okorágy*. Egy *Fekete Okor* dülönevet említ különben Jankó János a szomszéd Vöröserényből (Balaton néprajza).

Akarattya-hoz hasonló képzésű a Komárom-csallóközi *Ontopa*, melyet mi *Ond* + *apa*-nak magyaráztunk. (F. és E. 1923:61.), s feltettük, hogy *Ontopa* először személynév, s utána birtoknév. Ez állhat *Akarattya*-ra is. De lehetséges egy másik eset is, nevezetesen az, hogy két *Atya* nevű birtok volt Kenese mellett s az egyiket hívhatták *Akarattya*-nak *Akar* nevű

tulajdonosától, sőt az is, hogy *Akar* birtok is volt, *Atya* is volt, s a kettő összeolvadásából lett *Akarattya*. Hogy a helynévben a tulajdonos neve lehet bent, a terra megjelölés mutatja, vagyis így szólna magyarul: *Akar atya földje*.

Akar (okor) török szó, s jelentése folyóvíz, patak. Ennyit tudunk mondani róla (I. F. és E. 1923:24.).

Bátyk Zsigmond.

Szapár. Sopronmegyében virágzott a XII–XIII. sz.-ban a besenyő eredetű *Osl* (ma Ostfy) gazdag nemzetség. Nevét ma is őrzi ősi birtokuk *Osl* a Hanság szélén. Egyik családtagjukat *Beled*-nek (Belüd) hívták, s a mai soproni *Beled* is az övék volt. Volt aztán a sok között egy *Szopor* (Zupur) nevű falujuk is (ma F. és A. Szopor u. ott). Minthogy ez különben is „terra”-nak van mondva, bizonyos, hogy Szopor is személynév volt. Török nevet viselő családról lévén szó (oslu, vagy inkább aslu = gabona, *Gombocz*: Magy. Nyelv. 1924.), melyben pld. a török *Szatmár* is előfordul, joggal feltehetjük, hogy *Szopor* is törökből magyarázható. Az a véleményünk, hogy Szopor a török *szapmak* (= megfordulni, eltávolodni) igéből képezett névszó. Nemcsak alakilag, hanem jelentésbelileg is meg egyezik vele a fejérmegyei szintén besenyő *Kajtor* (= visszatérő) család és helységnev. Ilyen képzés a *kazar* és *kabar* népnév is (= futó, ill. lázadó).

Az Oslók egyik tagja *Sur* nevet viselt. Így hívták a második besenyő törzset s „ez a költürk (keletturkesztáni) feliratokból ismert *Csur* méltóságnévvel azonos” (u. ott). Egy *Súr* nevű községünk van Veszprémben a fejérmegyei határszélén. (Ez nem volt *Osl* birtok, máshol is volt *Súr*!).

Véletlenül szomszédos vele a mai *Szapar*, *Szapár* (1311: Zapor). Azt állítjuk, hogy ez ugyanaz, mint *Szapor*, vagyis szintén sz. névből keletkezett helynév. (Szapár családnév ma is van). Szapár mellett fekszik aztán *Dudar* (régén *Dudur*, *Dudor*), az Árpádokkal rokon Csákok birtoka. *Dudor*, tudjuk árpádkori sz. név. Azt gondoljuk szintén olyan képzés, mint *Szapor*, a török *tutmak* megragadni igéből, amelyből alkalmasint az avar *Tudun* méltóságnév is származott (*Gombocz*: U. o. 1916.).

Szilágyban és Kolozsban is van *Szopor*. (Bácskában is volt). A szilágyi már a *Vár. Reg.*-ban előjön egy *Kicsin* (Küsin) nevű emberrel kapcsolatban, ami arra mutat, hogy lakossága akkor magyar volt. Még a XIX. sz. elején is a *Szopori család* birta (*Petry*: Szilágy m. mon.), ami viszont számos analógia alapján azt teszi valószínűvé, hogy egy *Szopor* nevű ősi telepítette. Annyi mindenestre valószínű, hogy neve sz. név. Az már azonban alkalmasint csak véletlen, hogy 1666-ban egy *Bibarc* nevű lakosa is volt. (*Bibarc* = török *bejbarc* = bég-párduc. V. ö. *Bibarc* + *falva*, Székelyföld, *Biborc* család Hunyad, *Csánki*: V., *Babarc*, Baranya stb. Az erdélyiek alkalmasint Oláhországból felszakadt kunok). A kolozsi *Szopor* (régén ez is *Zupur*, *Zopor* = *Szopor*) a töröknevű *Borsa* (= bors) nemzetség (innen a kolozsi *Borsa* falu) iklódi ágáé volt, s a XV. sz.-ban az ugyancsak török nevű *Karácsa* család szerepel benne. (Ez és társai, Szubasa, Harambasa és Jaurank vajvodák oláhországi kunok voltak, L. *Nagy László*: Valacho-Turcica, aus den Forschungsarbeiten d. Coll. Hung. in Berlin 1927.).

Vannak, vagy voltak aztán *Szabar* nevű községeink Vasban, Zalában, Tolnában, Baranyában (régén *Zupor*,

Zabor). Egy comes Paulus, Filius Zabor (olv. Szobor, Szabor) 1271-ben említetik (*Kovács*: Index). Az a nézetünk, hogy e sz. névben nem a szober (oszlop) szó van, bár *Szobor*, *Cobor*, *Szobros* családnéveink szintén vannak, hogy tehát a *Szabor*-ok is idetartoznak, (Egy *Szabar* pld. Arges mellett is van). A b-p váltakozás egészen közönséges (pld. Tepe, Tepély, Tebehát helyneveink a török tepe = halom szóból).

Van aztán egy *Szaporca* nevű községünk (régén kettő is volt) Baranyában. Mindkettő a horvát nyelvhatár szélén az Ormánsában fekszik. Az egyik (a ma is meglevő Szaporca), amelyik a XIII. sz.-ban Soklós (ma Siklós) várához tartozott, a régi *Bétköz*-be esett, s a töröknevű *Kedn* nemzetség birtoka volt, bizonyára eredetileg is magyar falu lehetett. Ma is tiszta reformátusság lakja. Itt volt a *Szaporca* patak is „iuxta terra Gyulae“ (= Gyula). Ez a Szaporca a török nevű *Okor* folyócskának volt egyik ága, „mely *Almás*-nak is nevezetik. (*Ortvay*: Régi vízrajz). Azért mondjuk el mindezt ilyen részletesen, hogy valaki e nevünket a délszláv *Zapor* = zsülip, malomgát szóval akarván kapcsolatba hozni (bár *Gátvége* volt Délbaranyában) ezekről meg ne feledkezzen (ez a származtatás egyébként, itt nem részletezhető cikkből, helynemálló). *Szaporca* szerintünk tehát személynév: *Szapor* + *ca*. Erre mutat nézetünk szerint már az is, hogy egymástól nem messze kettő volt belőle s oklevelekben egyidőtájtban merülnek fel. Arra számos példát tudunk felhozni az árpádkori településtörténetből, hogy egymáshoz közeleső jegynevű ülések, mégpedig rendszeren alapítójuk nevéből elnevezve, ugyanannak az egyénnek, vagy utódjának az alapításai. Így lesz ez itt is. Törökös magyar sze-

mélynevet ezen a területen joggal feltételezhetünk. Hogy patakok is vi-selhettek személynevet birtokosaik után, abban semmi különös nincs (pld. Korszán-, Tormás-, Balog-patak stb.). A *ca* (csa) szerintünk magyar kicsinyítő képző, az amelyik pld. a szilágyi *Várca* (1391.), *Bakóca* (1317.), *Bánca* (1308.), *Besence* (1338.) stb. nevében is benne van.

1270—1290-ben egy *Ite* nevű bcsenyőt említenek, akinek az apja *Ite-mir*. Ez azonban alkalmasint *Itek* (Itec) lesz. (Gombocz: Magy. Nyelv 1915: 150.). *Itek*, cumanus Borsodban 1283. Hogy ez a török *Itemir* még késői korban is használatos sz. név volt, mutatja az, hogy *Hazugdon* és *Becsvölgyön* (Zala) 1513-ban is szerepelnek *Itemer*-ek (Csánki III. Becsvölgyön *Tiván*-ok is, u. o. 189.) Az *Itek* alkalmasint az *it* (= kutya) kicsinyítője. (Idetartozik *Cenk* = kutyakölyök helynevünk is, valamint a *Balá*-k is. Pld. *Balavására* Küküllőben, az odaszakadt Szalókok hagyományos *Bala* családtagja után. A torontáli *Itebő*, ma *Itebe* is alkalmasint idevonható (*It* + *beg*).

Bátky Zsigmond.

Eszény, Eszék. Az előbbi ma pusztá Bodajk mellett Fejérben. 1274-ben (írva *Ezen*), a Szalók nembeli II. *Ant* birja. Később az *Eszeny* család szerepel benne földesúrként (Karácsonyi: Magy. nemz. és Károly: Fejér m. tört.). Szomszédja a törökös nevű *Kajmat*, *Bajonka* stb.

Egy másik *Eszény* (ma is megvan Szabolcsban) „*alio nomina Apa*” ugyanabban az időtájban kerül oklevélbe, mint a Becse-Gergely nemzetiség ősi birtoka. Tőlük veszik meg a *Baksá*-k, akiknek II. Tamás ágából ered a zempléni *Eszényi* család. Zemplénben is van *Eszényke* Zétény mellett.

Biharban volt *Ezentelek*, ma *Szent-Elek*.

Eze, Ezen különben árpádkori személynév. (Kovács: Index. Az *Ok*i. Sz. kérdőjellel az ész-ből magyarázza).

Lehet, hogy idetartozik a 'dobokai *Esztény* is, ahol az *Esztény* család lakott. *Esztény* szintén használatos sz. név. *Esztén* volt Baranyában.

Azt gondoljuk, hogy az *Ez* + *en* (*Eszeny*) a török *ez* + *mek* = szét-taposni, széttörni igéből származó névszó, ill. sz. név, vagyis olyan nomen actoris képzés, mint pld. *Buz* + *an*, *Csak* + *an* stb. (a szétrombolni, illetve ütni igéből).

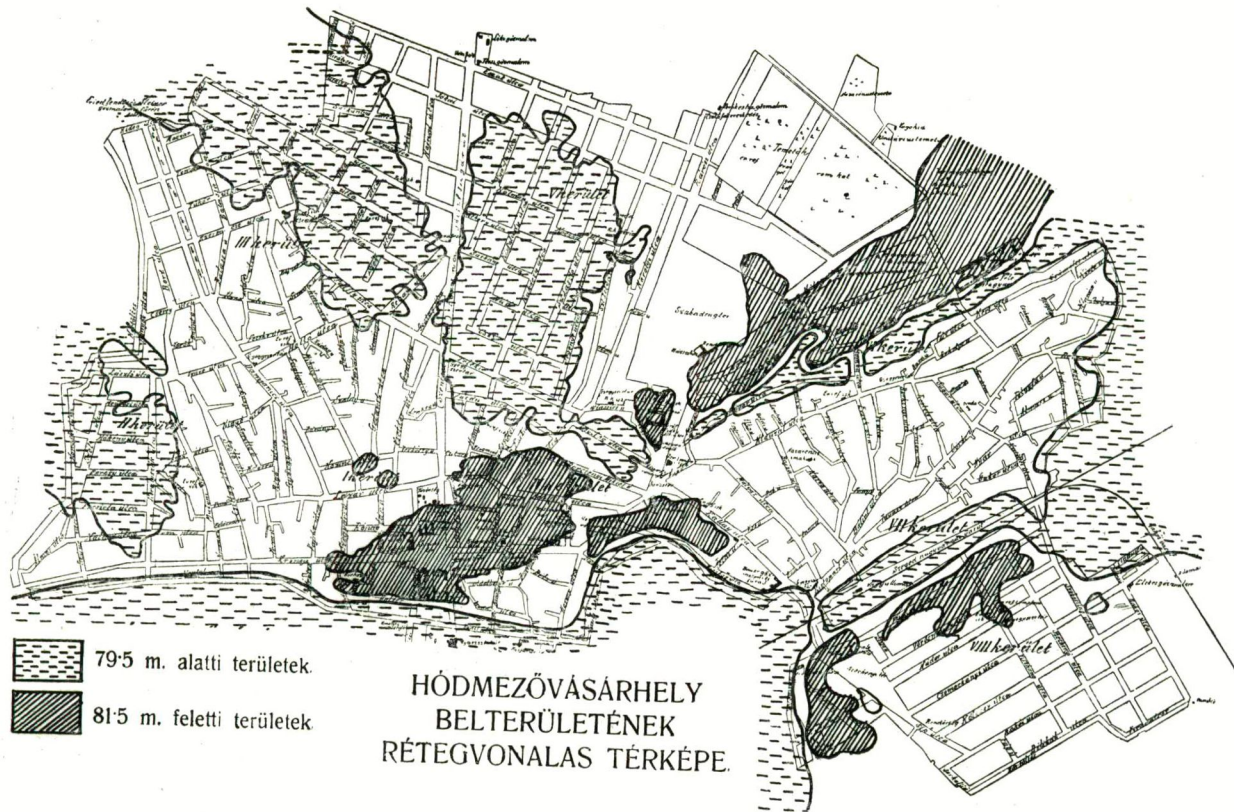
Bizonyára a címül tett szó van az *Eszenyő-bükk* hegy és patak nevében is Gyergyóremete mellett.

Bátky Zsigmond.

Bakónak (válasz). A zalai Bakónaknak nincs köze a Bakon > Bakonyhoz. Régi alakjai: *Bokonuk*, *Bokolnuk*, *Bakcnok*, *Bakonik*. Alapszava a régi magyar *Bakó* személynév lehet. Innen pld. *Bakófalva* Zalában és Valkóban. A *nok*, *nik* itt kicsinyítő képző (pld. Szolnok, régen Szónok = Szó + nok). Talán ilyen képzés az ugyancsak zalai *Dobolnok* és *Dobronok* s a valkói *Bakonik* (u. ott volt Bakove is).

Koponyás patak. Kám, Vas m. (válasz). Szabad ugyan a koponyára gondolnunk, de csakis e szavunknak régi értelmére, amikor az edényt, vödört s effélet jelentett. Olyan fogalomkörből van tehát véve, mint a *Teke-nyős völgy* (F. és E. 1927:123.), *Szökrön völgy* (= szekrény, láda v.), *Szekrényes patak* (Nemespéczel, ill. Bucsuta mellett). *Bölcsősér-patak* (a Nagykunságban) (Gyárfás III: 478.). Különben *Koponya* éppennyú előjött dülönévképpen, mint *Tekenő* (Zápszony és Felvinc határnevei között).

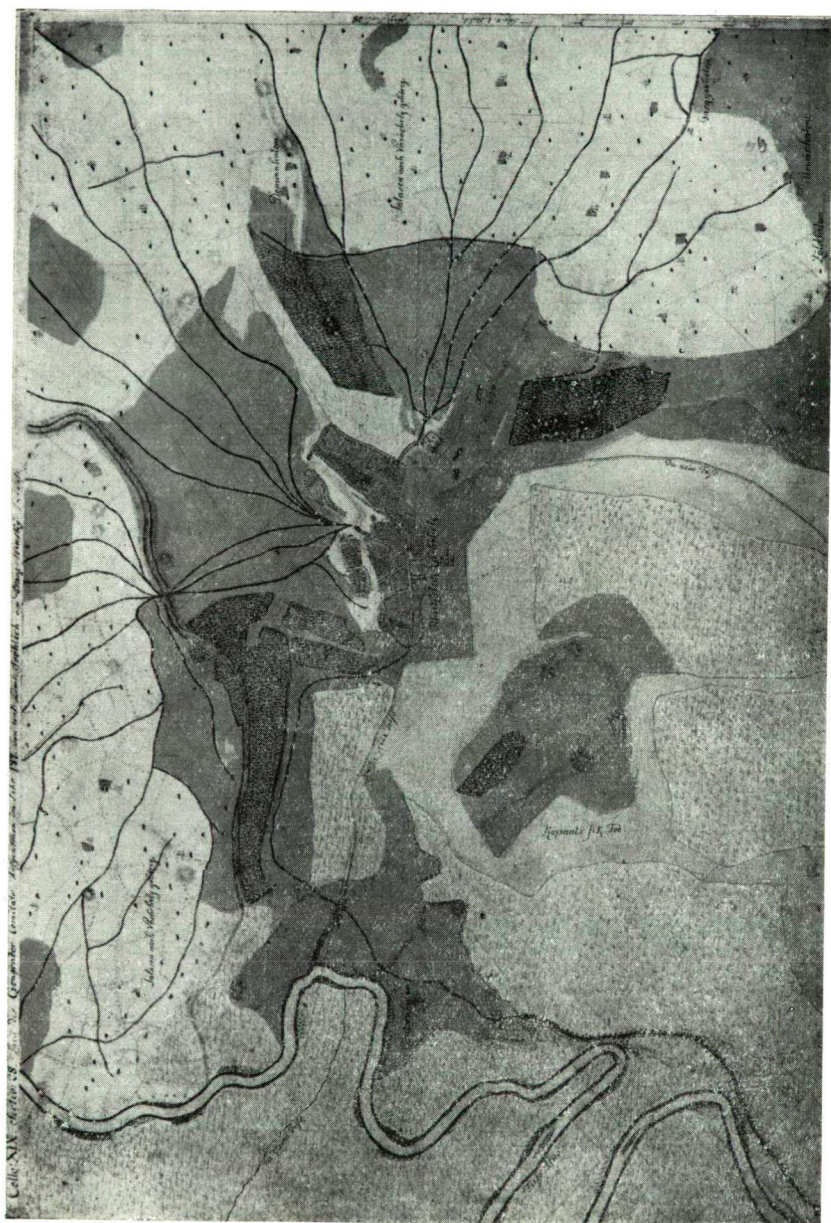
Bátky Zsigmond.

Hódmezővásárhely belterülete és határának nyugati része. „Josephinische Aufnahme“ 1783-ból. (Eredeti kézirat a bécsi hadilevéltárban. Dr. Eperjesy Kálmán gyűjtéséből.)

Hódmezővásárhely határának délnyugati része. „Josephinische Aufnahme“ 1783-ból. (Eredeti kézirat a bécsi hadilevéltárban. Dr. Eperjesy Kálmán gyűjtéséből.)

Földrajzi alapfogalmak

szemléltető domborművei

HAT RÉSZBŐL ÁLLÓ DOMBORMŰ-SOROZAT.

Szerkesztette: **Dr. ERŐDI KÁLMÁN** és **Dr. STRÖMPL GÁBOR.**

Tervezte és készítette: **SCHARF NÁNDOR** és **TURNER FERENC.**

Miniszteri engedélyezési száma valamennyi iskolafajra 23.028/1928.

Az egyes domborművek **nagysága** 61×88 cm. 4,5 cm. széles fényezett fageret. **Anyaga** szívós, könnyű, mosható **papírmasé.** **Súlya** darabonként kb. 4,5 kg. **Színezése** fény- és vízálló; természetű. **A hat rész ára egyenkint P 68.—. A teljes sorozat megrendelése esetén 50% engedmény.**

A domborművek címei:

I. Alföld és halomvidék.

Hortobágyi táj
Bánsági táj
Bácskai táj
Kiskunsági típus
Dunántúli (mezőföldi) táj
Dunamenti táj.

II. Dombvidékek.

Az erdélyi medence tája
Cserhádi vidék
Somogyi vidék
Részlet az Alföld pereméről.

III. Középhegységek.

Dunántúli rögs hegység
Vulkáni hegycsoport (Ék. és Dk. Magyarország)
Vulkáni hegység
Gerinces hegység
Párhuzamos hegyláncok
Szigethegység

IV. Magas hegységek.

Tátrai táj
Mármarosi táj
Fogarasi táj
Gyalui havasok tája
Hegyközi medencek.

V. Tengerpart és Karszt.

Mély óceán kis szigetekkel
Földközi tenger, delták, part-típusok
Nagy sziget sekély tengerrel
Hegyláncolatok, tűzhányók
Táblás hegység
Sivatagok
Magyarországi karszt
Adriai karszt

VI. Gleccserek, jégmezők.

Alpesi gleccserek
Skandináv és grönlandi jégmezők
Tengerpartok típusai
Tundra vidékek

A domborműsorozathoz a tanítók és tanárok számára — díjtalanul — külön **vezérkönyvet adunk**, a tanulók számára pedig **rajzfűzet** készül, mely a domborművek hű másolatait a **vaktérképekhez** hasonló rajzokban szemlélteti. E rajzfűzetek — rövid kísérő magyarázattal — arra való, hogy a tanulók (ceruzával, festékkel) **kiszínezzék**, rajtuk a megfelelő alapfogalmakat megrögzítsék.

Ily módszer mellett a tanulók könnyen és biztosan tanulják meg nemcsak a földrajzi alapfogalmakat, hanem a térképek olvasását is.

Megrendelhető a kiadónál:

**Kókai Lajos Könyvkereskedésében (Térkép-
osztály.)**

Budapest, IV., Kamermayer Károly-u. 3.

Részletes ismertetést kívánnra ingyen küldök.

